Bitmemiş Devrim

Rusya 1917-1967

İSAAC DEUTSCHER

BELGE YAYINLARI : 94

BİTMEMİŞ DEVRİM

İsaac Deutscher, Batı'da Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist ülkelerdeki gelişmeleri nesnel inceleyişi ve yorumlarının zaman sınavından başarıyla çıkmasıyla ün salan bir tarihçi. Polonya asıllı İngiliz yazarı Deutscher, *Bitmemiş Devrim*'i, Ekim Devrimi'nin 50. yıldönümü için kaleme almıştı. 1985 sonrasında meydana gelen gelişmeler Deutscher'in yorumlarını doğruladı: Rus devrimi tamamlanmamış, içsel ve dışsal etkilerle rotasından kaysa bile potansiyelleri tükenmemiş bir devrimdir. Kitaba giriş olarak Sovyet marksisti *Kagarlitsky'nin*, 1988 Deutscher ödülü dolayısıyla verdiği konferans eklenmiştir. Böylece kitabın bugünkü gelişmelerle de bir anlamda bağı kurulmuştur. Öte yandan sona eklenen *Sabık Komünistin Vicdanı* başlıklı son derece ilginç deneme ise, aydınlar arasındaki sağa savrulmaların köklerini sorguluyor.

BELGE YAYINLARI : 94
Birinci Baskı : Temmuz 1990

THE UNFINISHED REVOLUTION, RUSSIA 1917 - 1967 (1967, London) / Dizgi-Baskı: Yaylacık Matbaası / Kapak: **PANO** Grafik / BELGE-ULUSLARARASI YAYINCILIK / Başmusahip Sok. Talas Han 16/302 Cağaloğlu-İSTANBUL - Tel: 511 63 20

İsaac Deutscher

BİTMEMİŞ DEVRİM
Rusya 1917-1967

Türkçesi : Orhan Koçak

GİRİŞ

Marksist Olmanın Önemi

Boris Kagarlitsky*

Konferansın Wilde'ı çok andıran başlığı umarım yanıltıcı değildir. Tamamen ciddi olmak istiyorum. Bugünkü konuşmada ironinin bir yeri varsa, bu, Isaac Deutscher'in zamanında kâhincesine belirtmiş olduğu «tarihin ironileri»nden biridir. Bu konferansta neler söyleyeceğimi uzun süre düşündüm. Genellikle, ödül kazananlar ödüllerini alırken, ödülün boşuna verilmediğini kendilerine ve herkese kanıtlamak istercesine, çok bilgece ve derin bir konuşma yapmaya çalışırlar. Benim ülkemdeki politik durum bir parça farklı olsa ve bir çok kentimizin sokaklarında gezinen tanklar yaygın bir görüntü olmaktan çıksaydı, herhalde ben de aynısını yapardım. Ne yazık ki, durum aynen öyle gelişmektedir. Batı'da bugün herkes, güncel politik gelişmeler üstünde konuşalım diye, Sovyetler Birliği'nden yeni gelmiş birisini aramaktadır. Benim niyetim de tarihten değil, ülkemizde bugün olup bitenlerden söz etmek.

---

* *The Thinking Reed* adlı yapıtıyla 1988 Deutscher Ödülü kazanan Boris Kagarlitsky'nin 18 Eylül'de London School of Economics'de yaptığı konuşmanın metni Osman Akınhay tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

Gün ciddi akademik araştırmaların günü değil. Yine de bundan, şu fırtınalı günlerde, tamamen kuramsız idare edebileceğimiz sonucu çıkmaz. Halk Temsilcileri Kongresi kürsüsünden ve televizyonda yapılan konuşmalara, Moscow News *sayfalarına bakarsak, liberal aydınların geniş bir bölümünün durumu böyle gördükleri anlaşılır. Hem ne olursa olsun, toplumumuzun bu kesiminde, Marksizm olmadan da her koşulda işleri son derece iyi yürütebilecekleri şeklinde derin bir inanç vardır. Muhtemelen oldukça haklılar: Marksizmsiz yapabilirler. Ama toplum da Marksizmsiz yapabilir mi?*

İdeolojik düzlemde, perestroykanın ilk iki yılı Altmışlar kuşağının öç almasıyla geçti. O kuşağın temsilcileri kendilerini beklenmedik bir biçimde ön planda buluverdiler; bunların çoğu, gerçek iktidara sahip olduklarını gördü. Kruşçev döneminde entelektüellere esin kaynağı olmuş ve Sovyet kuvvetlerinin Çekoslovakya'ya müdahalesinin ardından ezici bir yenilgiye uğramış liberal komünizm, yeniden soluklanmış gibiydi. Halk, yukarıdan tedrici reformlar yapılmasının olanaklılığına; Lenin'in Yeni Ekonomik Politika'sının ikinci baskısı olarak görülen ve tarihsel sorumluluklarının bilincindeki parti liderlerinin yol göstericiliğinde uygulanan bir liberal piyasa reformunun bizi düzenli biçimde ve pürüz çıkmadan demokrasiye götüreceğine bir kez daha inandı. Ve ilerici entelektüeller de tavsiyeleri ve yapıcı eleştirileriyle bu sürece yardım edecekti.

Ne yazık ki, böylesi yanılsamaların ömrü uzun sürmedi. Genel «değişim» kavgalarının ardında çelişkili çıkarların yattığı; yetkililerin uyguladıkları piyasa reformundan asıl yararlananların aygıtın en modern kesimi -teknokrasi-, «karma işletmeler» sis-

temi aracılığıyla geleneksel bürokratik nomen-klatura-yla bir kaç uluslararası kuruluş arasındaki bir ittifak olduğu kısa sürede netlik kazandı. Kuşkusuz bazı gerçek ve olumlu değişiklikler de vardı. Tam da, henüz daha üç-dört yıl önce tehlikeli ve yıkıcı sayılan yazıların şimdi Sovyet halkına ulaşabilmesi olgusu küçümsenmemelidir. Bu, yalnız aydınlar açısından da önemli değildir. Ve, bir çok bürokratik manipülasyonlar görülmesine karşın, bu yılın başlarında yapılan seçimlerin ve onu izleyen Kongre ve Yüksek Sovyet çalışmalarının politik yaşamı canlandırdığından ve muhalif seslerin işitilmesine olanak tanıdığından kuşku duyulamaz. Ama söz günlük yaşamımıza, günlük geçim kavgamıza geldiğinde, perestroykanın kitlelerin yararına olmadığını görürsünüz.

Altmışlı yıllar-tipindeki liberaller kendilerini savunma konumunda buldular. Onların yerini neo-liberal ideolojinin daha tutarlı savunucuları, Bn. Thatcher'la Ronald Reagan hayranları almaktaydı. Beğensek de beğenmesek de, bu görüşler her durumda, liberal komünistlerin görüşlerinden çok daha mantıklıydı. Gerçekten de, sınırsız piyasa özgürlüğünden, «mülkiyet çoğulculuğu»ndan yanaysanız, bunun pratikteki anlamı bir özel sektörün yaratılması ve devlet işletmelerindeki hisselerin satılmasıdır; ülkenin tek umudunu işçi sınıfında değil de dinamik girişimcilerde görüyor, eğitimi ve sağlık hizmetini ticarileştirme gereksinmesini ortaya atıyor, kısacası, Batı'daki sağcıların yaptıklarının ve propaganda ettiklerinin tamamen aynısını yapıyor ya da savunuyorsanız, o zaman sosyalizmden, «asıl Lenin»e ya da 1920'lerin deneyimine geri dönmekten söz etmenin anlamı nedir? Tutarlı neo-liberaller, bütün bu ideolojik özelliklerde, geleneğe ve politik koşullara ödenen bir borçtan, glas-

nost koşullarında artık gereksinme duyulmayan bir geçici paravanadan başka bir şey görmediler. Altmışlı yıllar-tipindeki liberaller farklı düşünmeye alışmıştı. Liberal ve komünist ideolojilerin birleştirilmesi olanağına gerçekten inanıyorlardı. Şimdilerde, onlardan bir çoğunun gözünde reform destekçileri çok ileri gitmiştir. Ama ideolojik hegemonya artık onların ellerinde değil. Ve - en kötüsü - stratejik bir alternatif öneremiyorlar. 80'lerin liberalizmi, topluma, 60'ların liberalizminin haklı mirasçıları olarak görünmektedir.

Teknokratik Bir Yönelim

Yönetici grup, çok dar ve ilkel bir anlamda anlaşılan Batı toplumunun değerlerine yönelerek, teknokratik bir yola doğru giderek daha çok meyletmektedir. Liberal seçkinlerin ve bürokrasinin özlemini duydukları Batı üç bin yıllık bir uygarlık değil, teknoloji ve tüketimdir. Bu yeryüzü cennetinin parçası olma arzusu, Batılı yöntemlerin bizim toplumsal, kültürel ve ekonomik düzeylerimize ne derece uygun düştüğü gözetilmeksizin, o yöntemleri kopya etmeyi hedefleyen bir politikayı zorunlu kılar. Bugünlerde, Sovyet yönetici seçkinlerini, gelişmekte olan ülkelerin çoğundaki Batı-yanlısı teknokratik ve modernleştirici seçkinlerden ayırt edecek az şey var. Kuşkusuz kimsenin biçimsel olarak sosyalist ifade tarzını reddetmeye niyeti yok, ama bu ifade tarzına duyulan gereksinme de giderek azalıyor. İlk başta, perestroykanın ideolojik ana çizgileri henüz tanımlanma aşamasındayken, Gorbaçov ve öteki resmî simalar «Daha Fazla Demokrasi, Daha Fazla Sosyalizmdir» gibi sloganları çok kolayca ortaya attılar ve özyönetimin ya da işçilerin karar-alma süreçlerine katılmasının yararlarına değindiler.

Şimdi bütün bunlar geçmişte kalmıştır. Yeni ideolojik önceliklerin ana çizgileri azar azar netleşiyor. Resmî basının (Literaturnaya Gazeta) *sayfalarında, bir kez daha, Rus filozofu Berdyaev'e yönelik bir eleştiriyi, onun anlamadığı ya da kavramadığı bir şeyi okumak olanaklı. Bu sefer «kapitalizm hakikatini» kavramamakla ve yaratıcı çalışmalarında Marksist etkilerin tamamen üstesinden gelememekle suçlanıyor.* Ogonyok *ve öteki yayımlar, bize, son Rus çarını öldürmüş olan Bolşeviklerin suçlarını anlatmaktalar. Trotskiy ve Trotskizm eleştirisi, Stalin'in zamanından beri görülmemiş bir ölçeğe ulaşıyor. Bu, hiç bir şekilde, çoğulculuğun bir dışavurumu ya da sansürün zayıflığının kanıtı değil. Sansürcüler, sistem için - onun bugünkü cisimleşmesi içinde gerçekten tehlikeli bir şeye rastladıklarında işlerini yerine getiriyor ve müdahale ediyorlar. Hattâ gazeteciler, 1989'un sonunda, sansürün daha da katılaşmasından yakınmakta. Isaac Deutscher 20 yıl önce eski komünistin vicdanından söz etmişti. O eski komünistler, Stalinizmi reddederken, sadece burjuvazinin değerlerini savunmakla kalmıyor, o değerleri geleneksel Stalinist bir hoşgörüsüzlükle savunuyorlar. Eski komünistlerin vicdanı, SSCB'de resmî iletişim araçlarının en etkili kesimlerini denetleyen insanların bir bölümünün bir tür kollektif kimliği haline geldi.*

1989 yılında ,tanınmış felsefeci Aleksandr Tsipko'nun «Stalinizmin kaynakları» konulu çalışması, popüler dergi Bilim ve Yaşam'ın (Nauka i Zhizn) *bir kaç sayısında ardı ardına yayımlandı. Bekleneceği gibi, yazar, Stalinizmin kaynaklarını, dosdoğru Gulag'a götüren Marksizmde ve sosyalist gelenekte görür. Batılı bir okur için bu yeni bir şey değil; Tsipko temel olarak kendisinden çok önce yazılmış olan Hayek'in,*

Soljenitsin'in, Fransız «yeni filozofları»n ve pek çok diğer yazarın savlarını yineliyor (tek fark şu: edebî yetenek bakımından, Tsipko öncellerine göre gözle görülür derecede çok geridir). Makale, altmışlı yılların liberallerinin kızgın bir tepki göstermelerine neden oldu. Otto Latsis, protesto olarak, en popüler Moskova dergilerinden birinde Znamya'*da bir yanıt yayımladı. Latsis, karşıtının makalesinde çokça görülen tutarsızlıklara, olgusal yanlışlara ve Tsipko'nun yayım sırasında düzelttiği «yanlış basılmış» bir anekdota değiniyordu: «Thermidor' diye yazılmış olan şey 'Brumaire' diye okunmalıydı». Tüm bunlar oldukça inandırıcı görünüyordu, ama Latsis'in makalesi Tsipko'nunkiyle aynı yankıyı uyandırmadı ve uyandıramazdı. Sorun, yazarlardan birinin ya da ötekinin tartışma düzeyi sorunu değildi. Burada çok daha önemli olan, Tsipko'nun nerede çalıştığıydı:* Komünist Partisi Merkez Komitesi ideoloji şubesi. *Bu bağlantı, Tsipko'nun Stalinizmden Bolşevik «Eski Muhafızlar»ı ve bütün Marksist geleneği sorumlu tutmayı becerip, Lenin'i eleştirmeyi dikkatle atlamasının nedenini kuşkusuz açıklar.*

Bununla birlikte, milyonlarca gazete ve dergi, TV ve radyo programlarıyla yayılan bu yeni liberal ideoloji, herhangi bir anlamıyla, kitlelerin ideolojisi durumuna gelemez. Sosyolojik araştırmalar, nüfusun çoğunluğunun, eskiden olduğu gibi, toplumsal adalet fikrine inandığının ve daha fazla eşitlik istediğinin kanıtlarıdır. Piyasa reformlarını uygulamaya sokmaya yönelik pratik önlemler, herkesin böyle reformların zorunlu olduğunu söylemekte birleştikleri yerlerde bile, direnişle karşılaşmıştır. Temmuz ve Ağustos aylarındaki büyük madenciler grevi, işçilerin çıkarlarının liberal uzmanlarca izlenen biçimiyle piyasa

reformları karşısında devasa bir engel olacak biçimde anlaşıldığı konusunda giderek artan bir uyanıklığın olduğunu gösterdi. Bütün bunlar liberal ideologları çok üzücü düşüncelere garkeder. Bir tehlike hisseden yeni liberaller kendi ideolojik konumlarını köklü biçimde yeniden gözden geçiriyorlar. Tsipko'nun makalelerinin çıkışından kısa süre sonra, Igor Klyamkin ve Andranik Migranyan boy gösterdi basında. Bu yazarlar, artık Marksizmi değil, bir piyasa ekonomisi getirme uğruna, demokrasiyi *reddediyorlardı. Bu iki yazar, pratikte, liberal bir ekonomik reformu yerine getirmenin biricik yolunun, kitlelerin direnişini etkili biçimde bastırabilecek ve kuvvetli, otoriter bir rejimin yaratılması olduğunu düşünüyor.*

Bu düşünce Rusya için yeni bir şey değil. Liberal Batılılaşmacıların anti-demokratik konumlara geçişi kesinlikle geleneksel bir tutum ve artık âdet olmuş. 1905 Devrimi'nden sonra, sol-liberal eğilimler taşıyan bir dizi önde gelen düşünür (Bulgakov, Berdyaev, Struve ve diğerleri) Vekhi (Kilometre Taşları) *adlı derlemede* Çarlıkla uzlaşmanın ve öğrenim gör-*

---

* *Vekhi :* Moskova'da 1909 baharında, N. Berdyaev, S. Bulgakov, P. Struve, M. Herschensohn, Kistyakovsky vb. gibi o dönemin oldukça etkili anayasacı-demokrat (Kadet) eğilimli liberal burjuva temsilcilerinin *Kilometre Taşları* anlamına gelen bir başlıkla yayımladıkları derleme. Alt başlığı «Rus Aydınları üzerine Bir Makaleler Koleksiyonu» olan bu derlemede felsefe, din, siyaset, edebiyat, tüm kurtuluş hareketiyle ve Rus demokrasisinin tüm tarihiyle ilgili değerlendirmeler konusunda yazılar yer alıyordu. Bu yazılarda devrimci-demokrat gelenek eleştiriliyordu. 1905 devrimci hareketini çok olumsuz bulan *Vekhi* grubu, Çar hükümetine «topları ve tutukevleriyle» burjuvaziyi «halkın gazabından» kurtardığı için teşekkür ediyordu.

Lenin'in bu grupla ilgili bir değerlendirmesi için, bakı-

müş seçkinleri kitlelerin gazabından koruyabilecek katı ve otoriter bir rejimin muhafaza edilmesinin zorunluluğundan dem vurdular. Tarihsel deneyimin gerçekliği, o korumaya güvenilemeyeceğini göstermiştir. Devrim yine gerçekleşti ve 1905'te öngörülebilecek olandan daha kanlı olduğu görüldü. Rus liberallerinin liderleri - Kadetler - Vekhi *derlemesinin çıktığı sırada onun yazarlarından uzak durdularsa da, Devrim'den sonra, barikadın aynı yanında olduklarını gördüler.*

«Batıcılığın» Çelişkisi

Tarih kendini yineler - ilkinde trajedi, ikincide fars biçiminde. Bugün bizimle beraber olan fars biçimi. Liberal kamuoyu Klyamkin'in ve Migranyan'ın ihanetine kızgın. Yazık ki Migranyan ve Klyamkin, Berdyaev gibi ünlü bir düşünürün adını bile anmazsak, Bulgakov'un ve Struve'un düzeyinden hayli uzaktalar. Nitekim eleştirmenleri de, zamanın Rus burjuva aydınlarının en parlak temsilcilerini birleştirmiş 1905 Kadet Partisi liderlerinden çok farklı.

Demek ki Batıcı ideoloji o zaman da şimdi de kendini çözümsüz bir çelişki içerisinde buluyor. «Batı» türünde toplumsal yapılar ve sınıflar olmayınca, toplumda Batılı tarzda bir değişim sağlayabilecek - yani, özünde, toplumsal evrimin doğal seyrini zorlayabilecek - tek güç, Batılı geleneklerle hiç bir ortak yanı bulunmayan otoriter ve despotik rejimdir. Rejim bu rolü üstlenmeye ne kadar hazırdır? Ülkeyi kapitalist olmayan bir yoldan refaha götürme vaadleriy-

---

nız: *Collected Works, c. 16* (Londra: Lawrence and Wishart; ve Moskova: Progress Publishers, 1963, ss. 123-131) (Editörün notu).

le egemenliğini meşrulaştırmış resmî bürokrasinin şimdilerde kapitalist yöntemlere dönmekte oluşu, sistemin tarihsel ve ideolojik açıdan tam bir iflâsının, geleneksel Stalinizmin açıkça yıkılışının kanıtıdır. Ama bu rejimin kapitalist bir rejime dönüşmesi olasılığı çok düşüktür.

Thermidor-sonrası bir rejimin mantıksal çelişkisiyle yüz yüzeyiz. Stalin'in Thermidor'u, Fransız Thermidor'u gibi, özünde, devrimin kendisinin ürünü olan bir karşı-devrimdi ve önemli bir ölçüde devrimin sürdürülmesi ve tamamlanmasıydı. *Bu yüzden, Bolşevizmin portresini Stalinizme bakarak çizme çabalarıyla, Bolşevizmi Stalinizmin bir habercisi durumuna indirgeme çabaları aynı ölçüde inandırıcılıktan uzaktır.*

İdeolojik olarak kendini haklı çıkarma açısından devrimin mirasını mükemmelce kullanmış olan rejim, bu sefer, o mirastan vazgeçmekten mutlu olacaksa da, bunu yapamaz. «Kapitalist olmayan» bir yol vaadi, bu slogan pratikle çelişki içinde olsa bile, sistemin politik istikrarının korunması açısından hâlâ temeldir. Öte yandan, bugün tanık olduğumuz şey terimin Batılı anlamıyla bir burjuvazinin ve kapitalist ilişkilerin şekillenmesi değil; çok çirkin bir ucubenin, iki sistemin: hem Batı'nın, hem Doğu'nun en kötü özelliklerini birleştiren bir tür olumsuz yakınsamanın *ortaya çıkışıdır. Buna* piyasa Stalinizmi *diyoruz. Bu ucubenin ne kadar yaşayabileceği iyi bir sorudur. Büyük olasılıkla, çok uzun süre yaşamaz.*

Bu gelişme stratejisinin yüreğindeki düşünüş tarzı tamamıyla gelenekseldir. Bir azınlığa, çoğunluk üzerinde o çoğunluk adına kuvvet kullanma hakkı tanınmıştır; zenginlik, ekonominin gelişmesi ve modern işletmelerin kurulması, biricik ilerleme ölçütleri olarak görülür. Bolşevikler ekonomiyi tek büyük bir

fabrika olarak değerlendirdilerse, yeni liberallere göre, toplum ve ekonomi devasa bir süpermarket *olarak işletilmelidir. Gözlenen simetrik yanılsamalar ve gerçekliğe aşırı basit bir şekilde yaklaşma, günümüzün piyasa Stalinizmiyle, 1920'lerin Bolşevik Parti içinde oluşmuş erken Stalinizmini birbirine bağlar. Her ikisinin de özünde çarpıtılmış, radikalizm ve ilerleme kavramları var: ikisinde de, öylesi bir mantığın benimsenmesi, aydın kesimin sadece bir parçası benimsese bile, içinde bulunduğu derin krizin kanıtı. Mayakovski'nin şiirlerinde otoriterliğe ve sınaî topluma düzülen övgüler, bu dizelerde onun yeteneğinin yozlaşmasını gören eleştiricilerini öfkelendirmiştir. Ama, ticaret sanatıyla coşturulmuş ve en yüksek erdem olarak tüketimciliği vaaz eden, kuvvetlinin hakkını göklere çıkaran bugünün yorumcularının nice sözleri daha az garip ve çirkin görünmüyor. Ne var ki fars farstır ve aralarında henüz yeni bir Mayakovski de yok.*

Aydın kesimin krizi şimdi ilerliyor. Parti üyesi olsun olmasın eski aydınlar için yaşamsal önem taşıyan ve altmışlı yıllarda varlığını hâlâ koruyan demokratik ideallerin ve «ortak iyi» fikirlerinin reddedilmesi, pratikte, aydın kesimin ve onun ahlâkî ve politik değerlerinin kolektif haznesi olarak toplumdaki özel yerinin, reddedilmesi; Rus intelligent'*inin (aydınının) yerini Batılı* intellectual *(entellektüel)'in alması anlamlarına gelir. Üstelik o entellektüel, Batı eğitimi ve yeterliliğinden de yoksundur. Sözcüğün Rusça anlamıyla bir «entelijansiya» olmaktan çıkmış ve hakiki Batı tipi entellektüeller haline de gelememiş bizler, kendi yerimizi bir* hiçin *almasıyla, tükenme riskiyle yüz yüzeyiz.*

Bir Sol Alternatifin Şekillenmesi

Bereket versin, durum umutsuz değil. Liberallerle yetkililerin «sol radikalizm»in atılganca yükselmesinden yakınmaları bütünüyle temelsiz değil. Aydın kesimin yeni bir kuşağı, otuz ya da yüz yıl önceki öncelleri gibi, şimdi oluşturulmakta olan sistemde kendilerine bir yer bulamayabilir. Yeni kuşağın başkaldırısı, şimdilerde edebiyattan çok rock müzik aracılığı ile daha iyi biçimde dile getirilmektedir. Yine de, rock müzik liriklerinin edebi kalitesi, paradoksal biçimde, birdenbire hızla düzelmeye yüz tuttu. Açıkçası, yeni edebi isimlerle henüz tanışacak olsak da, yeni politik sloganlara şimdiden sahibiz. Hızla güç kazanmakta olan sosyalist hareketin belkemiğini oluşturanlar, kesinlikle genç aydınlardır. Sansürden geçen basının sayfalarında liberal mitlerin eleştirisine ender rastlanırsa da, o tür eleştiriler yeni samizdat (yasadışı yayınlar)'ın içeriğini oluşturur hale geldi. Bir sol alternatif şekillenmektedir.

Şimdi hazırlanmakta olduğumuz kesin savaş, altı ay kadar sonra yapılacak olan belediye ve Cumhuriyetler seçimleridir. Aygıtın Rusya'daki bir çok büyük kentin ve bir çok cumhuriyetin denetimini Halk Cephesi hareketleri lehine kaybetmesi olasılığı var. Rusya'da Halk Cephesi güçlerinden oluşan bir koalisyonun Moskova ve Leningrad sovyetlerinde çoğunluğu kazanabileceğine bile inanıyoruz. O zaman, Halk Cephesi'nin, ekonomik yapıyı ve toplumun yönetilmesini yerelleştirip demokratikleştirerek, günlük yaşamın problemleri karşısında kendi çözümlerini üretmeleri gerektiğine inanıyoruz.

Toplumda sosyalist fikirlere yönelik bir talep vardır. *Kesinlikle bunun içindir ki, sosyalist fikirler ik-*

tidardakilere korku salar. Troçki'yi yayımlama, Soljenistin'i yayımlamaktan daha ürkütücüdür; Gulag Takımadaları *şimdiden binlerce tiraja ulaşmıştır, ama Troçki'nin temel yazıları hâlâ gizlice elden ele dolaşmak zorundadır. Ne var ki, kitlelerin toplumsal adalet istemlerinin, aynı anda kültürel, ekonomik ve politik nitelik taşıyacak gerçek bir alternatifin yerini alamayacağının açıkça ayrımında olmamız gerekmektedir.*

Toplumsal adalet sloganı, sözcüğün tam anlamıyla, henüz ne sosyalist, ne de Marksist bir slogandır. Karl Marx'ın materyalizmi hiç de insanlığın basitçe ekonomiye bağımlı olduğunu varsaymıyor - bu, ondan uzun süre önce bilinmekteydi -, daha çok, toplum yapısı ile onun içinde şekillenen üretim tarzı arasında derin bir bağ olduğunu varsayıyordu. Sosyalistlerin görevi, mülkiyeti zenginlerle yoksullar arasında mekanik bir şekilde yeniden bölüştürmek değil, kesin olarak, üretim sürecindeki insanlar arası ilişkileri değiştirmektir. Yeniden bölüştürücü sosyalizmleriyle sosyal-demokratlar da, evrensel eşitlik gibi güzel bir ütopyadan esinlenmiş her türden radikaller de, bu ilkeli konumu sık sık unutmuşlardır.

Pek çok soruya yanıt bulmak zorundayız. Bunlar arasında, en başta, ekonomik verimlilikle, kitlelerin daha büyük toplumsal adalet umutlarının gerçekleşmesinin nasıl birleştirileceği sorusu var. Bu noktada, «piyasanın aşırılıkları»nı düzeltmeye yönelik kısmî önlemler bir işe yaramaz. Görebildiğimiz tek yol, genel kapsamlı bir demokratik planlama ve özyönetim yapısı içine piyasa ilişkilerini de katmak, böylelikle, onları toplumun çıkarlarına hizmet etmek üzere kullanmaktır. Piyasa bireysel çıkarların bir garantörü ve savunucusu işlevi görebilir, ama otomatik biçim-

de ortak çıkarlara hizmet edebilmesi asla sözkonusu değildir. Piyasa, tam da bu nedenle, demokratik ve insancıl olma çabasındaki bir toplumun değerler sisteminde merkezi bir yer tutamaz ve tutmamalıdır. Her birey, yeteneklerine, kazancına ve şansına bakılmaksızın, onurlu bir yaşam hakkına sahip olmalıdır. Bu ilkeyi kendi günlük pratiğine uygulayan bir toplum, sosyalist bir toplum olacaktır. Bu ilkeyi kendi yaşamlarının merkezi haline getirmiş insanlar kaçınılmaz olarak sosyalist olmak zorundadır.

Bugün, daha önce hiç olmadığı kadar, radikal bir değerler sistemine gereksinme duyuyoruz. Ama bu yetersizdir. Gelişmenin diyalektiğini anlamalı, geçmişin dogmalarından kurtulmalı, maddî değerlerin birikimi şeklindeki basitleştirilmiş ilerleme görüşünü yenmeliyiz. Bugün, bizim ülkemizin ve dünyanın, diyalektik düşünebilecek insanlara; kitlelerin çıkarlarıyla yönetilen ve kitlelere güvenen insanlara; kuramsal bilgiyi eylemle birleştirebilecek insanlara gereksinmesi var. Belki de başka bir yol görülebilir. Yine de ben, kişisel olarak, böyle bir dünya görüşünün Marksist gelenek dışında gelişebileceğini hayal edemiyorum.

«Klasik yazarlar»ın ve her türden revizyonistin mirasını, Marcuse ve Fromm'un Yeni-Freudcu araştırmalarını, Sartre'ın materyalist varoluşçuluğunu, Gramsci'nin Hapishane Defterleri'*nin özenle işlenmiş çözümlemesini, Troçki'nin yapıtlarındaki çelişkili ama değişmez biçimde teşvik edici devrimci düşünceyi içine alan Marksizm, tüm bu zenginliğiyle, özellikle kesin ve uydurma metinlerin bir toplamı olarak değerlendirilmemelidir. Metinlere bir tek amaçla gereksiniriz: eleştirel bir yöntemle, onların içinde barındırdıkları dersleri özümsemek, kendi düşünce kültürü-*

müzü biçimlendirmek ve bugün karşılaştığımız soruları yanıtlamamıza olanak verecek yeni bir kuramsal çözümlemeye bir itki sağlamak amacıyla.

Dünyaya Bir Yol

Marksizm, Avrupa uygarlığının yolu; bir süpermarket rafları olarak değil, bütün çelişkileriyle birlikte politik, kültürel ve toplumsal deneyimin gerçek zenginliği olarak görülen bir Batı geleneğinin yoludur. Bir yandan kendimiz olarak kalırken, taşralılığı da aşmalıyız. Kendimize sadece Batı'dan ibaret olmayan bir dünya yolunu da açmalıyız. Son olarak, «Avrupacılık» ve «Batıcılık»tan evrenselliğe doğru tarihsel ve, Rus kültürü adına, çok güç bir geçişi de gerçekleştirmeliyiz. Ve Marksist enternasyonalizm bu konuda bize yardım edebilir.

Gorbaçov rejiminin popülerleştirdiği bir «ortak Avrupa evi» sloganı, bugün, sırtlarımızı, iyi bilindiği gibi Avrupa'nın sınırlarının ötesinde yaşayan insanlığın çoğunluğuna kesin olarak dönmemizin haklı çıkarılması çabasından başka bir şeye hizmet etmemektedir. Görev yalnızca ulusaşırı şirketler ve bürokratlar Avrupa'sının yerini alması gereken bir işçiler Avrupa'sı uğruna dövüşmek değil ,aynı zamanda, böylesi bir Avrupa'yı daha adil ve insancıl bir dünyanın parçası haline getirmektir.

Evrensel insan değerleri hakkındaki moda sözler, kendi başına sorunların çözümüne yardım etmez. İnsan haklarını pratikte gerçekleştirmek için, politik ve toplumsal yapıları değiştirmek, sonuçta, ezenlere karşı ezilenlerin, sömürücülere karşı sömürülenlerin savaşımına katılmak gerekir. Bu, Marksist etiğin anahtar ilkesidir. Onsuz yapılan ortak iyi niyet çağrıları ya ha-

vada kalır, ya da, dünya yönetici sınıfıyla bütünleşmenin ve böylece global pastadan paylarını almanın düşünü gören Rusya'daki ve pek çok Üçüncü Dünya ülkesindeki yönetici toplumsal katmanların her yanıyla çıkarcı politikalarının bir gerekçesini oluşturur.

Şimdi, liberal sözcüklerin uyuşturucu etkisini kabul etmeme ve bir seçim yapma zamanıdır. Ya halka karşı yönetici seçkinlerin yanında; ya da, insan olarak yaşamalarını önleyen herşeye karşı insanlığın çoğunluğunun yanında. Bu sorun yeryüzünün çeşitli kısımlarında yaşayan hepimizin önündedir bugün. Ama Rusya'da özellikle keskin bir biçimde ortaya konmuştur. Rusya yeniden tek bir dünyanın parçası olacaktır; sorun, bunun nasıl bir dünya olacağıdır. Bu sorunun yanıtı, önemli bir derecede bize bağlıdır.

I.
Tarihsel Perspektif

Bizim kuşağımız ve çağımız için Rus devriminin taşıdığı anlam nedir? Uyandırdığı umutları doyurabilmiş midir, doyuramamış mıdır? Bugün, Çarlığın yıkılışı ve ilk Sovyet hükümetinin kuruluşunun üstünden yarım yüzyıl geçtiğine göre*, bu soruların yeniden sorulması doğaldır. Bizi bu olaylardan ayıran mesafe, bir tarihsel perspektif kazandırmaya yeterli görünmektedir. Ama bu mesefa, bir bakıma çok kısa da sayılabilir. Çünkü modern tarihin en kargaşalı, en sarsıntılı dönemidir bu. Rus devrimi, geçmişin en büyük toplumsal alt üstlüklerinden daha derinlere inen sorunlar yaratmış, çok daha şiddetli çatışmalara yol açmış, çok daha büyük güçleri önüne katıp sürüklemiştir. Yine de, asla sona ermiş değildir devrim. Hâlâ hareket halindedir. Hâlâ keskin ve beklenmedik dönüşleriyle şaşırtabilir bizi. Hâlâ kendi perspektifini yeni baştan çizebilir. Bu yüzden, ayak bastığımız toprak, tarihçilerin adım atmaya korktukları, ya da korkuyla adım atmak zorunda oldukları bir alandır.

---

* Devrimin 50. yılı vesilesiyle kaleme alınan *Bitmemiş Devrim*'in ilk basımı 1967'de yapıldı. (Y.N.)

Bir kere, hepimizin kabullendiği bir olgu var ortada: bugün Sovyetler Birliği'ni yönetmekte olan insanlar, kendilerini 1917'deki Bolşevik Partisi'nin meşru varisleri olarak tanımlıyorlar. Oysa bu, hiç de öyle hemen kabullenebilecek bir gerçek değil. Modern devrimlerin hiç birinde, Rusya'daki alt üst oluşla karşılaştırılabilecek bir başka örnek yok. Öteki devrimlerin hiç biri, ne kadar göreli de olsa, politik kurumlarında, ekonomik politikalarında, yasama işlerinde ve ideolojik geleneklerinde Rus devrimiyle karşılaştırılabilecek bir süreklilik sağlayamamışlardır. Charles'ın idamından elli yıl kadar sonra İngiltere'nin manzarasını bir düşünmek yeter. O tarihlerde Cromwell Cumhuriyeti'ni, Protektorlar ve Restorasyon dönemlerini görmüş ve Muhteşem Devrim'i geride bırakmış olan İngiliz halkı, William ve Mary'nın hükümdarlığında, bütün bu zengin ve fırtınalı deneyleri ayıklamaya, hattâ büsbütün unutmaya çabalıyordu artık. Bastille'in yıkılışını izleyen elli yıl içinde ise, Fransızlar eski monarşiyi yıktılar, Jakoben Cumhuriyeti, Termidor rejimi, Konsüller Devri ve İmparatorluk yönetimleri altında yaşadılar, Bourbon'ların geri gelişini gördüler ve onları bir kere daha devirerek Louis Phillipe'i tahta geçirdiler; 1830'ların sonunda Louis Phillipe'in burjuva krallığı ömrünün yarısını tüketttiğinde ise, 1848 Devrimi'nin ufuktaki hayali gittikçe daha belirginleşmeye başlamıştı bile.

Rus devrimi, sırf devamlılığıyla bile, bu klasik tarihsel döngünün tekrarlanmasına olanak vermeyeceğe benzemektedir. Rusya'nın, sadece yeniden devirmek için bile olsa, Romanov'ları geri çağırması düşünülemez. Rus toprak aristokrasisinin. Restorasyon devrinde Fransa'da olduğu gibi, geri gelerek ellerinden alınmış topraklar üzerinde hak iddia etmeleri ya da taz-

minat istemeleri de mümkün değildir. Fransa'nın büyük toprak beyleri sürgünde ancak yirmi yıl ya da buna yakın bir süre kaldılar; ama geri döndükleri ülke o kadar değişmişti ki, artık birer yabancıdan farksızdılar ve burda geçmiş ihtişamlarına yeniden kavuşamıyorlardı. 1917'den sonra sürgüne giden Rus toprak beyleri ve kapitalistleri ise tükenip gitmişlerdir; çocukları ve torunları da, atalarının mal mülkünden düşlerinde bile kopmuş olmalıdırlar. Babalarının ve büyükbabalarının bir zamanlar sahip oldukları fabrika ve madenler, o zamandan beri kamu mülkiyeti temeli üzerinde kurulan ve gelişen Sovyet sanayiinin bir zerresinden başka bir şey değildir. Devrim, eski düzeni geri getirebilecek olan etmenlerin hepsinden daha uzun ömürlü çıkmışa benzemektedir. Sadece *ancien régime*'in (eski rejim) partileri değil, ama 1917 Şubat ve Ekim'i arasında politika sahnesine egemen olan Menşevikler ve Sosyal Devrimciler de, sürgünde bile olsa, kendi kendilerinin gölgesi gibi de olsa, yaşamıyorlar artık. Sadece, Ekim ayaklanmasında zaferi kazanan parti, bütün kalıplara giren, bütün kılıklara bürünen gücüyle ayaktadır bugün; ülkeyi yöneten ve 1917'nin bayrağını ve sembollerini dalgalandıran, bu partidir.

Ama bu parti, hâlâ aynı parti midir? Devrimin sürekliliğinden sözedebilir miyiz gerçekten? Resmî Sovyet ideologları, süreklilikte hiç bir zaman bir kopuş olmadığını ileri sürüyorlar. Başkaları ise, bu sürekliliğin sadece bir dış biçim olarak, 1917'nin yüce emelleriyle hiç bir ortak yanı olmayan gerçekleri örten bir ideolojik kabuk olarak korunduğunu söylüyorlar. Bana kalırsa, gerçek, bu birbiriyle çelişen iddiaların ikisinden de daha karmaşık, daha çok yönlü. Ama bir an için, sürekliliğin sadece bir görünüş

olduğunu varsayalım. O zaman da, Sovyetler Birliği'nin neden bu görüşe bu kadar inatla sarıldığını sormamız gerekecektir. Üstelik, kendisine tekabül eden bir içeriğe dayanmayan boş bir biçim, nasıl bu kadar uzun yaşayabilir? Ardarda başa geçen Sovyet önder ve yöneticileri, devrimin başlangıçtaki amaç ve hedeflerine bağlılıklarını ilân ettiklerinde, sözleri olduğu gibi kabul edemeyiz; ama bunları bütünüyle bir yana atmamız da mümkün değildir.

Burada da tarihsel örnekler bize yol gösteriyor. 1789'dan sonra Fransa'da iş başına geçenler, herhalde kendilerini Marat ya da Robespierre'in varisleri olarak tanıtmayı düşünmezlerdi. Fransa, Jakobenizmin kendi hayatında oynadığı büyük yaratıcı rolü nerdeyse unutmuştu: Jakobenizmi, Terör günlerinde giyotinin arkasında dikilen bir canavar olarak hatırlıyordu sadece. Yalnız bir kaç sosyalist doktrinci, (kendisi Terör'ün kurbanı olmuş) Buonarotti gibi bir kaç insan, Jakobin geleneğini yeniden canlandırmaya çalışıyordu. İngiltere ise, çoktan Cromwell ve Azizlerin temsil ettiği herşeye karşı derin bir nefret duygusuna kapılmıştı. Çok değerli tarih çalışmalarına duyduğum saygıyı belirtmek istediğim G. M. Trevelyan, bu «olumsuz tutku»nun Kraliçe Anne zamanında bile İngilizlere nasıl hakim olduğunu göstermiştir. Trevelyan, Restorasyon'un sona ermesinden beri Roma korkusunun yeniden canlandığını söyleyerek şöyle devam eder: «Elli yıl öncesinin olayları, Püritanizm korkusunun yeniden canlanmasından sorumluydu. Kilisenin ve aristokrasinin devrilişi, Kralın kafasının kesilmesi ve Azizlerin katı yönetimi, I. James ve «Kanlı Mary»nin anısı kadar ürkütücü ve kalıcı bir olumsuz izlenim bırakmıştı.» Püritanizme karşı tepki, Trevelyan'a göre, Kraliçe Anne zamanında «I. Charles

taraftarlarıyla Anglikan kilisesinin İç Savaş konusunda görüşlerinin geçerli olmasında ve Whig'lerin de (Liberal Parti taraftarları) kendi aralarında bu görüşle alay etmekle birlikte, açıkça karşı çıkmaya pek ender cesaret edebilmelerinde,» gücünü göstermiştir... Evet, Tory'ler (Muhafazakârlar) ve Whig'ler «devrim» konusunda tartışmaya devam ettiler; ama sözettikleri olaylar, 1640'ın olayları değil, 1688 ve 1689'un olaylarıydı. İngilizlerin «Büyük Ayaklanma» konusundaki düşüncelerinin değişmesi ve ondan, daha saygılı bir dille, bir «devrim» olarak sözedebilmeleri için aradan iki yüz yılın geçmesi gerekiyordu; Avam Kamarası'nın önünde Cromwell'in heykelinin dikilebilmesi içinse, bundan da uzun bir sürenin girmesi gerekiyordu araya.

Ruslar, bugün yarı dinsel bir saygıyla Lenin'in Kızıl Meydan'daki kabrine koşuyorlar hâlâ. Stalin'i reddederek Mozole'nin dışına çıkardıklarında da, İngilizlerin Cromwell'e, Fransızların da Marat'ya yaptıkları gibi, cesedini parçalamadılar; Kremlin'deki Kahramanlar Duvarı'nın dibine sessizce gömdüler onu. Ve onun yerine geçenler de, bıraktığı mirasın bir kısmını reddetmeye karar verdiklerinde, devrimin ruhsal ve düşüncesel kaynağına, Lenin'in ilkelerine ve düşüncelerine geri döndüklerini ileri sürdüler. Kuşkusuz bütün bunlar, garip bir Doğu ayininin parçasıdır; ama bunun altında da, güçlü bir süreklilik akımı akıp durmaktadır. Devrimin mirası, toplumun yapısında ve ulusun zihninde şu ya da bu biçimde varlığını sürdürmektedir.

Hiç kuşkusuz, zaman, tarihte bile, en göreli kavramlardan biri; yarım yüzyıl bazan çok önemli olabiliyor, bazan da hiç önem taşımayabiliyor. Süreklilik de öyle, yarısı gerçek, yarısı da yanılsama olabi-

liyor; hattâ kesinlikle öyle oluyor. Sağlam bir temele oturuyor, yine de her an parçalanıp kopabiliyor. Büyük yararları olduğu gibi, büyük zararları da var. Ne olursa olsun, devrimin sürekliliğinin çerçevesi içinde, daha sonra incelemeyi umduğum bir takım kopuşlar olmuştur. Yine de bu çerçeve yeterince hacimlıdır ve hiç bir ciddi tarihçinin, devrime yaklaşırken, onu savsaklaması ya da ondan etkilenmemesi mümkün değildir. Tarihçi; bu yarım yüzyılın olaylarına, tarihin bir sapması olarak ya da birkaç kötü niyetli kişinin tertiplediği bir komplo gözüyle bakamaz. Karşımızdaki, nesnel tarihsel gerçeğin kıpırdayan, nabzı duyulan koskoca bir parçasıdır, insanın toplumsal deneyinde organik bir genişleme, çağımızın ufkunda müthiş bir genişlemedir. Tabii, esas olarak Ekim devriminin yaratıcı etkisinden sözediyorum ve bunun için de özür dileyecek değilim. Şubat 1917 devriminin tarihteki yeri, Ekim'in başlangıcı olmasıdır sadece. Benim kuşağımın insanları bu türden birkaç «Şubat devrimi» görmüşlerdir; 1918 yılında Rusya'nın dışında kalan ülkelerde gördüğümüz devrimler bu türdendi: Hohenzollern'lerin ve Habsburg'ların tahtlarını altlarından çekip alan Alman, Avusturya ve Polonya devrimleri. Ama bugün kim 1918 Alman devriminden yüzyılımızın belli başlı belirleyici olaylarından biri olarak sözedebilir? Bu devrim eski toplumsal yapıyı olduğu gibi bırakmıştır ve sadece Nazizm'in yükselişine bir giriş olmuştur. Eğer Rusya da aynı şekilde Şubat devriminde takılıp kalsa ve 1917'de ya da 1918'de Weimar Cumhuriyeti'nin Rusya'ya özgü bir çeşidini oluştursaydı, bugün Rus devriminin hatırlanması için bir neden kalır mıydı ortada?

Ama sayıları pek de az olmayan bazı teorisyenler ve tarihçiler, hâlâ Ekim devrimini rastlansal bir olay

olarak görüyorlar. Bunlardan bazıları, sadece Çar mutlak yetkileri üzerinde o kadar diretmese ve sadık Liberal muhalefetle anlaşsaydı Rusya pekâlâ devrimden yakasını kurtarabilirdi, diyorlar. Bazıları da eğer Rusya Birinci Dünya Savaşı'na karışmasaydı, ya da yenilgiyle kargaşa ve yıkıma sürüklenmeden önce, vaktinde çekilseydi savaştan, Bolşeviklerin eline bu fırsat geçmezdi, diyorlar. Bu görüşe göre, Bolşevikler, Çar'ın ve danışmanlarının ya da Çar'ın düşüşünden hemen sonra başa geçen adamların yaptıkları hata ve yanlış hesaplar yüzünden zafer kazanmışlardır; ve bizden de, bu hata ve yanlış hesapların rastlansal olaylar olduğuna, bireysel değerlendirme ya da karar sapmaları olduğuna inanmamız istenmektedir. Çar'ın ve danışmanlarının bir yığın budalaca hata işledikleri, elbette doğrudur. Ne var ki bu hataları Çarlık bürokrasisinin ve monarşiden çıkarı olan bir kısım mülk sahibi sınıfların baskısı altında işlemişlerdir. Bunun gibi, Şubat rejiminin hükümetleri de, Prens Lvov ve Kerenski hükümetleri de özgür ve bağımsız bir rol oynamıyorlardı. Rusya'yı savaşta tutmalarının nedeni, Çarlık hükümetleri gibi onların da, Rusya'nın sonuna kadar Antant'ın savaşan bir üyesi olarak kalmasını isteyen güçlü Rus ve yabancı finans kapital merkezlerine bağımlı olmalarıydı. «Hatalar ve yanlış hesaplar», toplumsal bir koşullanmaya bağlıydı. Savaşın da *ancien régime*'in şifa bulmaz hastalığını büyük ölçüde arttırdığı ve ortaya serdiği de doğrudur. Ama bu hastalığın asıl nedeni savaş değildir. Rusya, devrimin ilk sarsıntılarını savaşın hemen öncesinde hissetmişti; 1914 yazında St. Petersburg sokakları barikatlarla kaplanmıştı. Aslında, savaşın patlak vermesi ve seferberlik ilânı, başlangıç halindeki devrimi yutmuş ve sonunda daha da yıkıcı

bir güç birikimine yol açmak üzere iki buçuk yıl ertelemişti. Prens Lvov'un ya da Kerenski'nin hükümeti savaştan çekilseydi bile, bunu öyle derin ve sert bir toplumsal bunalım koşulları altında yapmış olacaktı ki, 1917'de değilse bile bir süre sonra Bolşevik partisi iktidarı yine eline geçirecekti. Tabii, bu sadece bir varsayımdır; ama Çin'de Mao Tsetung'un partisinin İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden dört yıl sonra iktidarı ele geçirmiş olmasıyla daha da inandırıcılık kazanan bir varsayım. Bu durum, Birinci Dünya Savaşı ile Rus devrimi arasındaki ilişkiye de ışık tutuyor: bu ilişkinin o dönemde sanıldığı kadar açık seçik olmadığını gösteriyor.

Rus devriminin gelişim çizgisinin, bütün özellikleriyle ya da başlıca evreleri ve olaylarıyla birlikte, önceden belirlendiğini varsaymamız gerekmez. Ama devrimin genel doğrultusu birkaç yılın ya da ayın olaylarıyla da belirlenmiş değildir; on yıllar, hattâ çağlar alan bir gelişmeyle hazırlanmıştır devrim. Devrim dağını birkaç rastlantıya indirgemeye çabalayan tarihçi, onun önünde, bir zamanlar yükselişini engellemeye çalışmış politik önderler kadar çaresiz kalacak demektir.

Her devrimden sonra, düşmanları onun meşruluğunu tartışma konusu yaparlar; hattâ bazan iki üç yüzyıl sonra bile yaparlar bunu. Burada, Trevelyan'ın Büyük Ayaklanma'nın gerçekten gerekli olup olmadığını hâlâ merak eden tarihçilere verdiği cevabı hatırlatmak isterim: «O halde, İngiltere'de parlamenter rejimin kök salması, bu ulusal bölünme ve şiddet tutkusundan daha ucuza maledilemez miydi? Bu, ne kadar derin olursa olsun hiç bir araştırmanın ya da spekülasyonun çözemeyeceği bir soru. İnsanlar, kendilerinden sonraki çağların basiretinden yoksun, na-

sıllarsa öyleydiler ve öyle de hareket ettiler. Aynı hedefe götüren daha iyi bir yol var mıydı, yok muydu bilmiyorum ama, İngiliz Devleti'nin egemen gücü olarak yaşama hakkını silâh zoruyla elde etmiştir Parlamento...» Burada Macaulay'ın izinden giden Trevelyan, ne yazık ki Rus devrimi de dahil bütün devrimlerde sözkonusu olan bir şeyi, devrimin bir süre için ulusu «daha yoksul ve daha az asil» bıraktığını vurgularken bile, Büyük Ayaklanma'ya hakkını vermektedir. Trevelyan, İngiltere'nin parlamenter rejimini esas olarak Büyük Ayaklanma'ya borçlu olduğunu belirtirken, Püritenlerin uzun dönemdeki rollerini hesaba katmış olmaktadır. Trevelyan'a göre, Parlamento'nun üstünlüğü ilkesini yerleştirenler, Cromwell ve Azizler olmuştur; ve kendileri bu ilkeyle çatışmaya girmiş ve görünüşte onu ihlâl etmiş olmakla birlikte, ilkenin kendisi hayatta kalmış ve ülkeye egemen olmuştur. Püriten devriminin «iyi hareketleri», devrimin çılgınlıklarından daha uzun ömürlü çıkmıştır.

Gerekli değişiklikler yapıldığında, aynı şeyler Ekim Devrimi için de söylenebilir. «İnsanlar başka türlü davranamadıkları için öyle davrandılar.» Bolşevikler, ideallerini Batı Avrupa'nın parlamenter demokrasi modellerinden kopye edemezlerdi. İşçi ve Köylü Temsilcileri Sovyeti - ve sosyalizm - için Sovyet anayasasının «egemen gücü olarak yaşama hakkını» silâh zoruyla elde ettiler. Ve sonradan, yine kendileri, İşçi Konseyleri cansız birer gölge durumuna düşürdülerse de, bu Konseyler bu Sovyetler, ve onların sosyalist amaçları, Rus devriminin taşıdığı mesajın en önemli parçaları olarak kaldılar.

Fransız devrimine gelince, onun zorunluluğu, uzun bir süre, Jakobenizmin yayılmasından korkan

Burke'den, tutun da her türlü modern demokrasiye karşı güvensizlikle dolu Tocqueville'e, Paris Komünü'nden dehşete kapılan Taine'e, Madelin'e, Bainville'e ve bunların 1940'dan sonra Mareşal Petain'in destekleyici himayesi altında devrimin hayaletini yoketmeye çabalamış öğrencilerine kadar bir çok düşünür ve tarihçi tarafından tartışma konusu yapılmış ya da açıkça yadsınmıştır. İşin tuhafı, bütün bu yazarlar içinde, son zamanlarda Anglosakson ülkelerinde moda olan da Tocqueville olmuştur. Okur yazar kesimimizin oldukça büyük bir kısmı, günümüz Rusya'sı hakkındaki görüşlerini Tocqueville'in «*L'Ancien Regime et la Révolution*» (Eski Rejim ve Devrim) adlı kitabına dayandırmaktadırlar. Bu yazarlar, Tocqueville'in, devrimin Fransa'nın politik geleneklerinden köklü bir biçimde ayrılmadığı ve eski rejimde de var olan eğilimleri, özellikle devletin merkezileşmesi ve ulusal birlik yönündeki eğilimleri izlemekle kaldığı şeklindeki görüşünü kendilerine yakın bulmaktadırlar. Buna göre, Sovyetler Birliği'nin başardığı tek olumlu iş de, eski rejimde başlatılmış olan sanayileşme ve reform çalışmalarını sürdürmüş olmasıdır. Eğer Çarlık rejimi varlığını sürdürse ya da yerini bir burjuva demokratik cumhuriyete bıraksaydı, bu çalışmalar yine devam edecekti ve gelişme de daha düzenli ve rasyonel olacaktı, denilmektedir. Bu yaklaşıma göre, Rusya, Bolşeviklere ödenen fiyattan çok daha ucuza, yani mülklere el konulmasına, teröre, hayat standartlarının düşüklüğüne ve Stalinizmin getirdiği ahlâk çöküntüsüne katlanma gereği doğmadan da, dünyanın ikinci büyük sınaî gücü haline gelebilirdi.

Bana öyle geliyor ki, Tocqueville'in öğrencileri, ustalarına haksızlık ediyorlar. Devrimin yaratıcı ve özgün çalışmalarını küçümsemiş olmakla birlikte,

onun zorunluluğunu veya meşruluğunu yadsımamıştır Tocqueville. Tersine, onu Fransız geleneğinin içinde bir yere koymakla, kendi tutucu bakış açısından «benimsemeye» ve ulusal kültüre «katmaya» çalışmıştır devrimi. Onun taklitiçleri ise, Rus devrimini, hangi açıdan olursa olsun, «benimsemek»ten çok, yaratıcı ve özgün çalışmalarını küçültmeye çalışıyorlar. Öyleyse, Tocqueville'ci görüşü daha ayrıntılı olarak inceleyelim biz de. Kuşkusuz, hiç bir devrim yoktan varetmez. Her devrim, kendisini doğuran toplumsal ortamın içinde ve bu ortamda bulduğu malzemeyle iş görür. Lenin sık sık, «eski düzenin bize bıraktığı tuğlalarla yeni bir düzen kuruyoruz,» derdi. Geleneksel hükümet yöntemleri, hayati önem taşıyan ulusal amaçlar, bir hayat üslubu, düşünce alışkanlıkları ve birtakım birikmiş güç ve zaaf noktaları; işte bunlardır «tuğlalar». Getirilen yenilikler ne kadar çarpıcı ve cüretli olursa olsun, geçmiş yine de devrimin eserleri üzerinde etkisini gösterir. Nitekim, Jakonben'ler ve Napoleon, eski düzende bir ölçüde başlamış olan bütünleşmiş ve merkezi bir devlet kurma çalışmasını sürdürmüşlerdir. Bu gerçeği en çok vurgulayan da, Tocqueville'in *Ancien Régime*'inden birkaç yıl önce yayımlanan *18 Brumaire* adlı yapıtıyla Karl Marx olmuştur. Rusya'nın da son iki Çar zamanında sanayileşme yönünde gerçekten bir atılım yaptığı doğrudur; eğer bu yapılmasaydı, sanayi işçi sınıfının politika sahnesine hızlı girişi sözkonusu olamazdı. Demek ki, her iki ülke de eski düzende çeşitli yönlerde birtakım ilerlemeler kaydetmişlerdir. Ne var ki, devrimin çok şiddetli «sarsıntısı» olmadan, gelişmenin «düzenli» bir biçimde sürüp gideceği anlamına gelmez bu. Tam tersine, eski düzeni parçalayıp yıkan da, onun çerçevesi içinde meydana gelen gelişme-

den başka bir şey değildir; bu gelişme, devrimi gereksizleştirmek şöyle dursun, çok daha zorunlu kılmıştır. Gelişme eğilimindeki güçler, eski düzenin sınırları içinde öyle sıkışıp kalmışlardı ki, düzenin çerçevesini çatlatmak zorundaydılar. Fransızların bütünleşmiş bir devlet için çırpınışları, feodal kökenli ayrılıkçı ve hizipçi eğilimlerle sürekli bir çatışma içindeydi. Fransa'nın büyüyen burjuva ekonomisi, tek bir ulusal pazara, özgür bir köylülüğe, insanların ve metaların özgürce hareket edebilmesine gereksinme duyuyordu; eski düzen ise, bu gereksinmeleri ancak son derece dar sınırlar içinde karşılıyabiliyordu. Bir Marksist bunu şöyle de koyabilir: Fransa'nın üretici güçleri, feodal üretim ilişkilerinin dışına taşacak kadar gelişmişti ve bu ilişkileri koruyan ve sürdüren Bourbon monarşisinin kabuğu içinde daha fazla hapsedilemezdi...

Rusya'da da sorun bunun benzeriydi, ancak biraz daha karmaşıktı. Çarlık zamanında ulusal hayatın dokusunu modernleştirmek için gösterilen çabalar, feodalizmin ağır tortusu tarafından, burjuvazinin azgelişmişliği ve zayıflığı, otokrasinin katılığı, eskimiş hükümet sistemi ve en azından bunlar kadar önemli olan, Rusya'nın yabancı sermayeye bağımlılığı tarafından engelleniyordu. Büyük imparatorluk, en son Romanovların zamanında, yarı imparatorluk, yarı sömürgeydi. Batılı hissedarlar, Rusya'nın madenlerinin yüzde 90'ına, kimya sanayiinin yüzde 50'sine, makina sanayiinin yüzde 40'dan fazlasına ve banka stoklarının da yüzde 42'sine sahiptiler. Yerli sermaye çok azdı. Ulusal gelir, modern gereksinmelere oranla çok küçüktü. Bunun da yarısı, son derece geri olan ve sermaye birikimine pek bir katkıda bulunmayan tarımdan geliyordu. Devlet, çok dar bir çerçeve içinde,

vergilerden elde ettiği gelirle, sanayinin sinir sistemini, örneğin demiryollarını kuruyordu. Ama sınaî gelişimin esas dayanağı yabancı sermaye idi. Ne var ki yabancı yatırımcılar da; özellikle başına buyruk bir bürokrasinin keyfî davranışlarından ve toplumsal huzursuzluktan çekindikleri bir durumda, yüksek kârlarını yeniden Rus sanayiine yatırmakta kalıcı bir çıkar görmüyorlardı. Rusya, Profesör Rostow'un deyimini kullanacak olursak, sınaî «kalkış»ı ancak kendi tarımsal kaynaklarına ve kendi işçilerinin insanüstü çabalarına dayanarak sağlayabilirdi. Bu şartların ikisi de eski düzende karşılanamıyordu. Çarlık hükümetleri, Rusya'nın ulusal çıkarlarını Batı finans kapitaline karşı savunamayacak kadar bağımlıydılar bu finans kapitale; tarımı ise toprak sahibi aristokrasinin her türlü dinamizmi engelleyen pençesinden kurtarmaları mümkün değildi, çünkü geldikleri çevre ve toplumsal ilişkileriyle fazlaca feodaldiler (1917'nin ilk cumhuriyet hükümetinin başbakanı bile toprak aristokrasisinin saflarından çıkmıştı!). Ve Bolşeviklerden önceki hükümetlerin hiç biri de, koşullar ne olursa olsun, sanayileşme için gerekli olan ağır çaba ve özveriyi işçi sınıfından isteyecek politik güce ve manevî otoriteye sahip değildi. Bu iş için gerekli olan kararlılık ve modern zihniyet hiç birinde yoktu. (Kont Witte, cüretli tasarılarıyla, kuralı bozmayan bir istisnaydı; ve Başbakan ve Maliye Bakanı olarak da, Çar ve bürokrasi tarafından nerdeyse boykot edilecekti.) Özü ve yapısı bakımından devrimci olmayan bir rejimin, yarı ümmî bir köylü ulusunu, Sovyetler'in bugünkü ekonomik gelişim ve eğitim düzeyine yaklaşan bir noktaya bile çıkarması mümkün değildi. Burada da, Marksistler, Rusya'nın üretici güçlerinin eski düzen içinde, eski toplumsal yapıyı ve

politik üstyapıyı çatlatacak kadar gelişmiş olduğunu söyleyeceklerdir.

Ne var ki, hiç bir ekonomik mekanizma, otomatik olarak, eski bir yerleşik düzenin kesin yıkılışını ya da devrimin başarısını sağlamaya yeterli değildir. Gününü doldurmuş bir toplum sistemi uzun yıllar boyunca bir gerileme ve çökme dönemi geçirebilir de, ulusun büyük çoğunluğu bunun farkına varmayabilir. Toplumsal bilinç, toplumsal varlığın gerisinden gelir. Eski düzenin nesnel çelişkileri, öznel etkenlere dönüşmeli, eylem içindeki insanların düşüncelerine, özlemlerine ve tutkularına dönüşmelidir. Troçki, devrimin özü, «kitlelerin tarihî olaylara doğrudan doğruya müdahale etmeleridir,» der. 1917 yılının o kadar olağanüstü ve önemli olmasının nedeni de, işte bu son derece gerçek ve son derece az rastlanan müdahaledir. 1917'de çok geniş halk kitleleri, kurulu düzendeki çürüyüşü ve yozlaşmayı yoğun olarak farkettiler. Ve bu birdenbire oldu. Bilinç, varlığa yetişmek ve onu değiştirmek üzere ileri atıldı. Ama bu ileri atılma da, kitlelerin psikolojisindeki bu apansız değişiklik de, yoktan varolmamıştı. 1917'deki ruhsal ve politik havanın, partilerin ve eylem yöntemlerinin ortaya çıkabilmesi için, çok uzun bir devrimci mayalanış döneminin geçmesi, fikirlerin ağır ağır olgunlaşması ve bu arada da bir çok parti ve grubun doğması ve dağılması gerekmişti. Bütün bunlarda, rastlantının payı ya hiç yoktu, ya da pek azdı. Bu son yarım yüzyıllık devrim döneminin ardında, devrimci çalışmalarla dolu bütün bir yüzyıl uğulduyordu.

Çarlık Rusya'sının içinde bulunduğu toplumsal bunalım, Rusya'nın bir büyük güç olarak sahip olduğu mevkii ve önemi ile toplumsal yapısının çağdışı

zayıflığı arasındaki, imparatorluğun ihtişamıyla kurumlarının perişanlığı arasındaki apaçık karşıtlıkta gösteriyordu kendini. Bu karşıtlık, ilk olarak Rusya'nın Napolyon savaşlarında elde ettiği zaferle açığa çıkmıştı. Bu zafer, Rusya'nın en yürekli evlâtlarını harekete geçirdi. 1825'te Dekambristler, Çar'a karşı silâhlı bir ayaklanmaya giriştiler. Bunlar, aristokrat ve aydın bir seçkinler grubuydu; ama soyluluğun çoğunluğunu da karşılarına almışlardı. Rusya'daki hiç bir toplumsal sınıf, ulusun ilerlemesini sağlayacak güçte değildi. Kentler az sayıda ortaçağ yapısındaydı; kentsel orta sınıflar, cahil tüccarlar ve zenaatkârlar, politik açıdan hesaba katılamayacak kadar güçsüzdüler. Serf köylüler dönem dönem isyan ediyorlardı; ama Pugaçev'in yenilgisinden beri de, onların kurtuluşunu amaçlayan hiç bir büyük çaplı hareket olmamıştı. Dekambristler, arkalarında herhangi bir devrimci sınıf bulunmayan devrimcilerdi. Onların trajedisi de buydu; ve bu, hemen hemen ondokuzuncu yüzyılın sonuna kadar peşpeşe gelen bütün Rus radikal ve devrimci kuşaklarının da trajedisi olacaktı. Hattâ bu trajedi, değişik biçimlerde, devrim sonrası döneme de yansıyacaktı.

Bu gelişimin başlıca olaylarını ve ana motiflerini özetleyeyim. Ondokuzuncu yüzyılın yarısından önce, yeni radikaller ve devrimciler çıktı ortaya: *Raznotçintsi*. Bunlar yavaş yavaş büyüyen orta sınıflardan geliyorlardı; bir çoğu memur ve rahip çocuğuydu. Bunlar da devrimci bir sınıf arayan devrimcilerdi. Burjuvazi hâlâ önemsizdi. Memurlar ve rahipler, isyankâr oğullarının davranışından dehşete düşmüşlerdi. Köylülük, aldırışsız ve pasif kalıyordu. Sadece soyluluğun bir kesimi bazı reformları destekliyordu; bunlar, modern tarım yöntemlerini uygulamaya ya da

sanayie ve ticarete girmeye hevesli olan ve bu yüzden serfliğin kaldırılmasını ve devlet idaresi ile eğitimin liberalleştirilmesini isteyen bir kısım toprak sahibiydi. II. Aleksandr, onların isteğine uyarak serfliği kaldırmakla, köylülüğün rejime uzun yıllar sürecek sarsılmaz bağlılığını da sağlamış oldu. 1861 Azatlık Yasası böylece yine radikalleri ve devrimcileri yalnız bıraktı ve sonuç olarak devrimi yarım yüzyıldan fazla erteledi. Ne var ki, bununla toprak sorunu çözülmüş değildi. Serfler azat edilmiş ama toprak sahibi olamamışlardı; toprağı ekmek için ağır borçların ve hizmet yükümlülüklerinin altına girmek ve ortakçılık yapmak zorundaydılar. Ulusun yaşama biçimi çağdışı olmaya devam ediyordu. Bu durum ve otokrasinin baskıları, her gün yeni yeni aydın gruplarını ayaklanmaya, yeni düşünceler yaratmaya ve yeni politik mücadele yöntemleri denemeye itiyordu.

Art arda gelen devrimci grupların her biri, gücünü yalnız kendinden alıyordu; hepsinin yolu da bir çıkmaza gelip dayanıyordu. Herzen, Bakunin, Çernişevski ve Lavrov'dan esinlenen *Narodnikler* ya da popülistler, nesnel olarak köylülüğün militan öncüsüydüler. Ama *mujikler*e gidip de onlara azatlık aldatmacasını ve Çar ile toprak beylerinin onları yeni bir biçimde boyunduruk altında tuttuğunu göstermeye çalıştıklarında, bir zamanların serfi bu devrimcileri dinlemedi bile; üstelik ara sıra da *Narodnikler*i jandarmalara teslim etti. Böylece, büyük bir devrimci potansiyelle dolu ezilen bir toplumsal sınıf, kendi devrimci azınlığına ihanet ediyordu. *Narodnikler*in yerini alan *Narodnovoltsiler*, toplumun içinden devrimci bir halk gücü çıkarmak gibi görünüşte umutsuz bir çabayı bir yana bıraktılar. Ezilmiş ve dilsiz bir halkın vekilleri olarak yalnız başlarına hareket etmeye karar ver-

diler. *Narodnovoltsiler*in politik terörizmi, kendilerinden önce gelenlerin tarımsal Popülizminin yerini aldı. Bir önceki dönemin «halka giden» hattâ köylülerin arasında yerleşmeye bile çalışan propagandisti ya da ajitatörü, yerini, yenmeye ya da yokolmaya kararlı, ulusun başaramadığı görevi kendi üzerine almış bir çeşit Süpermen havasındaki, yalnız yaşayan, suskun, kahramansı tertipçiye bıraktı. 1881'de II. Aleksandr'a suikast yapan grubun üye sayısı, kadınlı erkekli, kırkı aşmıyordu. Altı yıl sonra da, aralarında Lenin'in ağabeyinin de bulunduğu bir düzine genç insan, bir grup kurarak Çar III. Aleksandr'a suikast düzenlemeye karar verdiler. Bu ufacık tertipçi gruplar, koca bir imparatorluğa dehşet saldı ve bir tarih yarattı. Ama, 1860'ların ve 1870'lerin *Popülistler*inin başarısızlığı nasıl köylülüğün ayaklanmaya kışkırtılma umudunun boşluğunu ortaya koyduysa, 1880'lerde *Narodnovoltsiler*in ölüme gidişleri de, ana toplumsal sınıflardan birinin desteğini alamadan hareket eden bir öcünün güçsüzlüğünü bir kez daha gözler önüne serdi. Bu olumsuz deneyler, sonraki kuşakların devrimcilerine paha biçilmez bir ders bıraktılar ve bu anlamda da semeresiz kalmadılar. Plekhanov, Zasuliç, Lenin, Martov ve yoldaşlarının bütün bunlardan çıkardıkları sonuç, tecrit olmuş bir öncü olarak çalışmak yerine devrimci bir sınıftan destek aramanın ve bunu da köylülüğün dışında aramanın zorunlu olduğu yolundaydı. Ama o döneme gelindiğinde Rusya'nın sanayileşmeye başlaması zaten bu sorunu onlar adına çözmüş oluyordu: Lenin'in kuşağının Marksist propagandistleri ve ajitatörleri, dinleyicilerini yeni ortaya çıkan fabrika işçileri arasında buluyorlardı.

Bu uzayan mücadelenin açıkça görünen diyalek-

tiğini belirtmemiz gerek. Herşeyden önce, toplumsal gereksinme ile toplumsal bilinç arasındaki çelişme duruyor ortada. Hiç bir toplumsal gereksinme ya da çıkar, köylülerin toprak ve özgürlük açlığından daha temel olamazdı; ama hiç bir toplumsal bilinç de, köylülerin, yarım yüzyıl boyu, kendilerini kölelikten kurtaran ama toprak ve özgürlükten yoksun bırakan bir yasayla yetinmelerine yol açan bilinç kadar, mujikleri kuşaklar boyu Çar-Batyuşka'nın bütün kötülükleri düzelteceği umuduna bağlıyan bilinç kadar yanlış olamazdı. Devrimci hareketin geçirdiği çeşitli dönüşümlerin altında da, gereksinme ile bilinç arasındaki bu açık ayrılık yatıyordu. Durumun mantığı gereği, iki karşıt örgütlenme modeli ortaya çıkıyordu: Bir yanda, kendine yeterli bir tertipçi seçkinler grubu, öte yanda, kitleye yönelik harekete, yani bir yanda diktatör devrimci tipi, öte yanda demokratik devrimci tipi. Ayrıca bütün bu olaylarda aydınların oynadığı özel, sadece kendilerine ait ve tarihsel bir etkinliği olmuş rolü de belirtmemiz gerek; başka hiç bir ülkede bunun bir benzeri daha bulunamaz. Aydınlar, kuşaklar boyu, Çarlık otokrasisine saldırdılar, başlarını onun duvarlarına vura vura parçaladılar ve kendilerinden sonra geleceklerin yolunu açtılar. Onları harekete geçiren şey, kendilerini ve Rusya'ya düşen devrimcilik görevine duydukları nerdeyse Mesihçi inançtı. Bütün bunlardan sonra Marksistler ortaya çıktıklarında, büyük bir gelenek ve eşsiz bir deney miras kalıyordu onlara; onlar da eleştirel bir tarzda değerlendirdiler ve kullandılar bunları. Ama alınan mirasın içinde, birtakım sorunlar ve ikilemler de vardı.

Marksistler, doğal olarak, popülist ve terörist gelenekleri yadsıyarak başladılar işe. «Tarımsal sosya-

lizm»e, köylülüğün duygusal bir tarzda ülküleştirilmesine, Slavofilizmin daha radikal biçimlerine ve Mesiyanik bir anlayışla savunulan Rusya'nın benzersiz devrimci misyonu görüşüne karşı çıktılar. Terörizmi, radikal aydının kendini yüceltmesini ve kendine yeterli tertipçi seçkin azınlığı reddettiler. Demokratik usullerle yönetilen örgütü, parti ve sendikayı, proleter kitle hareketinin modern biçimlerini savundular. «Kesinlikle» hattâ yalnız ve yalnız proleter olan ve köylülüğe karşı güvensizlik besleyen bu tutum, bütün Rus Sosyal Demokrat Partisi'nin başlangıçtaki en göze çarpan özelliğiydi; Menşevikler en iyi dönemlerinde bu tutuma bağlı kaldılar. Ama Sosyal Demokrat hareket, eyleme dönüştükçe, yerli devrimci geleneklerin soyut olarak yadsınmasına dayandırılamazdı: Bu geleneklerde canlılığını koruyan ne varsa özümlemeli ve onları yadsımak yerine aşmalıydı. Bu görevi yerine getiren, hem de 1917'den çok önce yerine getiren, Bolşevizm oldu. Bolşevikler popülistlerden köylülük karşısındaki duyarlılıklarını, *Narodnovoltsiler*den de yoğun saldırı güçlerini ve tertipçi kararlılıklarını miras aldılar. Bu öğeler olmasaydı Rusya'da Marksizm, egzotik bir bitki olarak, ya da olsa olsa, Plekhanov'un zengin yapıtlarında ve Lenin'in bazı gençlik yazılarında görüldüğü gibi, Batı Avrupa sosyalizminin teorik bir uzantısı olarak kalmaya mahkûm olurdu. Marksizmin Rusya'nın iklimine uydurulması, herkesten çok Lenin'in başarısıydı. Lenin, doktrini yerli gelenekle kaynaştırarak bir sentez çıkardı ortaya. Devrimin önder gücü olan işçilerin, köylülerle ittifak yapması zorunluluğu üzerinde diretti; aydınlara ve devrimci seçkinlere, işçilerin kitle hareketinde, eğiticilik ve örgütleyicilik gibi yüklü bir görev verdi. İşte bu sentez, Rusya'daki bir yüz-

yıllık devrimci çabanın bir özeti ve en yüksek noktasıydı.

Şimdi bu konuyu, bu noktada kesersem, sizlere, devrimi hazırlayan öğelerin tek yanlı bir görünümünü vermiş olurum. Batı'da Bolşevizmi sadece Rusya'ya özgü bir olgu gibi ele almak yaygınsa da, Batı Avrupa'nın bu oluşuma katkısı küçümsenemez. Ondokuzuncu yüzyıl boyunca, Rusya'nın devrimci düşünce ve eylemi, geçtiği bütün aşamalarda, Batı'lı düşünce ve hareketlerin etkisi altında kalmıştır. Dekambristler de, en azından *Carbonariler* kadar, Avrupa'da Fransız devriminden sonra gelen dönemin ürünüydüler. Bir çoğu, Napoleon'un devrilmesinden sonra, Paris'teki Rus işgal birliklerinde genç subaylar olarak çalışmışlardı; ve yenilmiş bir devrimle kurdukları bu ilişki bile, onlarm yüreklerini tutuşturmaya, zihinlerini harekete geçirmeye yetmişti. *Petraşevtsiler*in, Belinski ve Herzen'in, Bakunin ve Çernişevski'nin oluşumları, 1830 ve 1848 olayları tarafından, Fransız sosyalizmi, Alman felsefesi ve özellikle Hegel ile Feuerbach'ınki ve İngiliz ekonomi politiği tarafından belirlenmişti. Bundan sonra, zaten kendisi bütün bu etkileri kapsayan Marksizm, radikal ve hattâ liberal Ruslar üzerindeki o müthiş zaferini kazanmıştır. Onun için, Çarlığın ideologlarmın, sosyalizmi ve Marksizmi, «yozlaşmış» Batı'nın ürünlerinden biri olarak suçlamalarına hiç şaşmamak gerekir. Sadece, cehaletin ve Pan-Slavizmin savunucusu Pobedonostsev değil, sadece Dostoyevski değil, ama Tolstoy bile, sosyalist düşünceleri bu türden sözlerle reddediyordu. Ve çok da yanılmış sayılmazlardı: Batı, ister hatırlasın ister hatırlamasın, kendi manevî mirasının büyük bir parçasını Rus devrimine yatırmıştı. Troçki, bir yazısında, Batı Avrupa'nın «en ileri teknolojisi Birleşik Dev-

letler'e... en ileri ideolojisini ise Rusya'ya ihraç ettiği...» biçimindeki bir «paradokst»tan sözetmiştir. Lenin de, açık bir dille, aynı noktayı vurgulamıştır: «... kabaca 1840'lardan 1890'lara kadar, aşağı yukarı yarım yüzyıllık bir süre boyunca, Rusya'daki ilerici düşünce... doğru devrimci teoriyi ısrarla aramış ve Avrupa ile Amerika'dan gelen her 'en yeni görüş'ü olağanüstü bir çaba ve titizlikle izlemiştir. Gerçekten de Rusya, büyük sıkıntılardan, acılardan, özverilerden geçerek... öğrenerek, pratikte sınayarak... ve Avrupa deneyinin karşılaştırmalı bir incelemesine girişerek ulaşmıştır Marksizme. Çarlık bizleri bir göçmen hayatı sürmek zorunda bıraktığı için, Rus devrimcileri, hiç kimsenin sahip olmadığı kadar geniş ve zengin uluslararası ilişkilere ve bütün dünyadaki devrimci hareketlerin biçim ve teorileri üzerine kusursuz bir bilgiye erişebilmiştir.»

1917'de ve onu izleyen yıllarda, sadece önderler değil, Rus işçi ve köylü kitlesi de, devrime, yalnız Rusya'yı ilgilendiren bir mesele gibi değil, bütün insanlığı kapsayan toplumsal patlamanın bir parçası olarak bakıyorlradı. Bolşevikler, kendilerini hiç değilse Avrupa çapındaki bir devrimin şampiyonları olarak görüyorlardı: Bu devrimin Doğu Avrupa sınırındaki savaşlarını veriyorlardı onlar. Menşevikler bile bu inancı paylaşmış ve açık bir dille ifade etmişlerdi. Ve kendilerini böyle gören, sadece Ruslar da değildi. Bu yüzyılın başlarında, Sosyalist Enternasyonal'in önde gelen teorisyeni Karl Kautsky, şöyle bir görünüm çiziyordu: «Devrimin patlama noktası, Batı'dan Doğu'ya kaymaktadır. Ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Fransa'da, zaman zaman da İngiltere'deydi bu. 1848'de Almanya katıldı devrimci uluslar saflarına... Bugün de bu saflara... Slavlar katılmakta ve devrimci

düşünce ve eylemin ağırlık merkezi gitgide... Rusya'ya kaymaktadır.» «Geçmişte Batı'dan büyük ölçüde devrimci inisiyatif almış olan Rusya, bugün Batı için bir devrimci enerji kaynağı olabilir.» Kautsky, 1848'deki durumla o günkü durum arasındaki zıtlığa işaret ediyor, 1848'de Batı Avrupa'nın «Halklar Baharı»nın «Rusya'dan gelen donla» kavrulduğunu, şimdiyse Rusya'daki fırtınanın Batı'daki ağır bulutları dağıtabileceğini söylüyordu.

Kautsky bunu 1902'de, editörlerinden biri de Lenin olan *İskra* için yazmıştı; bu sözler Lenin'i öyle etkilemişti ki, yirmi yıl sonra, kendi tahminlerinin doğru çıkmasından ötürü öfkeye kapılan Kautsky'ye karşı keyifli bir alayla tekrarlamıştı aynı sözleri. Aslında, Kautsky'nin tahminleri, Lenin'in görebildiğinden daha da olağanüstü bir geçerlilik kazandı... Zamanımızda, devrimin merkezinin Rusya'nın da doğusuna, Çin'e kaydığına tanık olduk. Büyük genellemeler yapmaya eğilimli bir tarihçi, Kautsky'nin çizdiği perspektiften hareket ederek, üç yüzyıl boyunca devrimin Doğu'ya doğru ilerleyişini gösteren daha kapsamlı bir çizgi çizebilir. Bu çizgi Püriten İngiltere'den başlayabilir ve Avrupa'yı boydan boya katettikten sonra Çin'e kadar uzanabilir ve sonunda da Asya'nın güney-doğu uçlarına ulaşabilir.

Bununla birlikte, böyle bir grafik yanıltıcı da olabilir: Fazlaca doğrusal ve fazlaca önceden belirlenmiş bir tarihsel gelişim yanılsaması doğurabilir. Yine de, tarihin izlediği yolun önceden belirlenme oranı ne olursa olsun, oldukça açık bir iç tutarlılığı ve mantığı vardır bu gelişimin. Goethe, bilim tarihinin, çeşitli uluslara ait seslerin sırayla ortaya çıktığı bir büyük füg olduğunu söyler. Aynı şey devrim tarihi

için de söylenilebilir. Bu tarih, bazı büyük devrimcilerin beklediği gibi bir dünya senfonisi olmamıştır. Ama ahenksiz bir sololar karışımı, Filisten'lerin kulağına gelen bir kakafoni de değildir. Daha çok, her biri kendi umutları ve umutsuzluklarıyla çeşitli ulusların birbiri ardından katıldıkları bir füğdür bu.

II.
Devrimin Sürekliliğindeki Kopuşlar

1917'de Rusya, Avrupa tarihindeki büyük burjuva devrimlerinin sonuncusu ile proleter devrimlerinin ilkini yaşadı. İki devrim birleşerek tek bir devrim halini aldı. Bu eşi görülmedik birleşme, yeni rejime olağanüstü bir canlılık ve enerji kazandırdı; ama aynı zamanda şiddetli gerilim ve zorlamaların ve yıkıcı sarsıntıların da kaynağı oldu.

Sanırım bu arada, bilinen şeyleri tekrarlamayı da göze alarak, burjuva devriminin kısa bir tanımını vermem gerekiyor. Gerek Marksistler gerekse anti-Marksistler tarafından genellikle benimsenen geleneksel görüş, Batı Avrupa'da bu tür devrimlerde burjuvazinin önderlik rolünü üstlendiği ve ayaklanan halkın başına geçerek iktidarı aldığı şeklinde özetlenebilir. Bu görüş, tarihçiler arasındaki bir çok tartışmaların konusu olmuştur; örneğin, yakın zamanlarda Profesör Hugh Trevor-Roper ile Bay Christopher Hill arasındaki, Cromwell devriminin bir burjuva devrimi olup olmadığı yolundaki tartışmanın kaynağında bu vardır. Hangi otoriteye ait olursa olsun, bana ka-

lırsa bu görüş şematik ve tarih açısından da gerçek dışıdır. Böyle bir görüşten hareket edilirse, rahatlıkla, burjuva devriminin bir efsane olduğu ve Batı'da bile hiç bir zaman gerçekten meydana gelmediği sonucuna ulaşılabilir. Püritenlerin önderleri veya Cromwell'in süvari komutanları arasında, Jakoben klübünde ya da Bastill'i basan ve Tuileries sarayını işgal eden kişiler içinde kapitalist müteşebbisler, tüccarlar ya da bankacılar pek göze çarpmıyordu. Üstelik, kapitalistler, gerek İngiltere'de, gerek Fransa'da devrim sırasında ya da devrimi izleyen uzun bir dönem içinde, hükümetin dizginlerini de ellerine geçirmediler. Devrimin büyük birliklerini meydana getirenler, orta sınıfların alt tabakaları, kentli yoksullar, avam kesimler ve *sansculotte*'lardı (baldırı çıplaklar). Önderlerse, İngiltere'de «hali vakti yerinde çiftçiler»den, Fransa'da da avukatlardan, doktorlardan, gazetecilerden ve öteki aydınlardan geliyordu daha çok. Yer yer, ayaklanmalar askerî diktatörlüklerle sonuçlanıyordu. Yine de, daha geniş bir ölçüt kullandığımızda ve toplum üzerindeki genel etkilerini göz önünde tuttuğumuzda, bu devrimlerin burjuva niteliklerinin, hiç de mit olmadığı görülecektir. Bunların en elle tutulur ve kalıcı sonuçları, burjuva mülkiyetinin ve onunla birlikte giden toplumsal ilişkilerîn serpilmesini önleyen toplumsal ve politik kurumların ortadan kaldırılması olmuştur. Püritenler kıralın keyfî vergileme hakkını kaldırdığında, Cromwell İngiliz gemi sahiplerine İngiltere'nin dış ülkelerle yaptığı ticarette tekelci bir konum sağladığında ve Jakobenler de feodal ayrıcalık ve yetkileri kaldırdıklarında, çoğu zaman farkında olmadan, imalâthane sahiplerinin, tüccarların ve bankacıların, ekonomik ve uzun dönemde de toplumsal ve hattâ politik üstünlük kazanmaları-

nı sağlayacak koşulları yaratmış oldular. Burjuva devrimi, burjuva mülkiyetinin serpilip gelişmesini sağlayan koşulları yaratır. Onun ayırıcı özelliği de, mücadele sırasındaki birtakım belirli mevzilenişlerde değil, bu noktada toplanır.

İşte, her ikisi de Bolşevik önderlik altında yapılmış olmasına rağmen, Ekim Devrimi'ni burjuva ve proleter devrimlerinin bir bileşimi olarak nitelendirmemize yol açan şey de budur. Bugünkü Sovyet tarihçileri, Şubat Devrimi'ni burjuva olarak tanımlıyor ve «proleter» sıfatını Ekim ayaklanmasına konduruyor. Aynı ayrım, bir çok Batı tarihçisi tarafından da yapılmakta ve Şubat'ta, Çar'ın tahttan çekilmesi üzerine burjuvazinin iktidara gelmesiyle doğrulanmaya çalışılmaktadır. Gerçekteyse, iki devrimin birleşmesi, çok belirgin bir biçimde olmasa da, daha Şubat'ta bile sözkonusu olmuştu. İşçiler ve askerler, Çar'ı ve son çarlık hükümetini bir genel grev ve kitle ayaklanmasıyla düşürmüşler ve hiç beklemeden, yeni bir devletin potansiyel organları olan kendi Konseylerini ya da Sovyetlerini kurmaya girişmişlerdi. Prens Lvov, Milyukov ve Kerenski, iktidarı, ne yapacağını bilmez, şaşkın, el yordamıyla ilerliyen bir Petrograt Sovyeti'nin elinden, hem de Sovyet'in rızasıyla almışlar ve ancak Sovyetler kendilerini kabul ettiği sürece iktidarda kalmışlardı. Ama hükümetleri, burjuva devriminin hiç bir temel gereğini yerine getirmemişti. En önemlisi de, aristokrasinin topraklarına el koymamış ve köylülere toprak dağıtmamıştı. Şubat devrimi, bir burjuva devrimi olarak bile, başarısız, tamamlanmamış bir devrimdi.

Bütün bunlar, Bolşeviklerin Ekim'de çifte ayaklanmayı başlattıkları ve yönlendirdikleri zaman çözmeyi üstlendikleri derin çelişkiyi daha da belirginleş-

tirmektedir. Onların gözetiminde yapılan burjuva devrimi, burjuva mülkiyet biçimlerinin gelişmesine olanak veren koşullar yaratmıştı. Gerçekleştirdikleri proleter devrimi ise, mülkiyetin kaldırılmasını amaçlıyordu. Birincisinin yaptığı başlıca iş, aristokrasinin topraklarının dağıtılmasıydı. Bu, yeni bir kırsal burjuvazinin gelişmesine yol açabilecek çok geniş bir temel yaratıyordu. Kira ve borç yükümlülüklerinden kurtulan ve çiftliklerini genişleten köylülerin çıkarı, mülklerini güvence altına alacak bir toplumsal sistemdeydi. Ve bu, sadece kapitalist çiftçilere özgü bir durum da değildi. Lenin de belirttiği gibi, kırsal Rusya, kapitalizm için bir fidelik niteliğindeydi; Rus sanayicilerinin ve tüccarlarının bir çoğu, köyden geliyordu; gerekli zamanı ve elverişli koşulları bulduğu takdirde, köylülük, sayıca çok daha geniş ve modern bir müteşebbisler sınıfı çıkarabilirdi ortaya. Bu yüzden, Bolşevik ayaklanmasından da önce köylülerin aristokratlara ait topraklara el koymalarıyla başlamış olan ve doğal bir güç gibi kendiliğinden gelişen tarım devriminin burjuva partilerinin hiç biri tarafından, hattâ ılımlı sosyalistler tarafından bile desteklenmemesi, daha da büyük bir tarih istihzası idi. Kentlerde mülkiyete yönelen tehditlerden dehşete kapılan burjuva partileri, kırlarda mülkiyet ilişkilerini yıkmayı kabul etmediler. Sadece Bolşevikler (ve sol-Sosyal Devrimciler), tarımsal isyanların başında yer aldılar. Onlar, kırlardaki ayaklanma olmazsa, proleter devriminin kentlerde tecrit olacağını ve yenilgiye uğrayacağını biliyorlardı. Toprak sahibi aristokrasiyi geri getirecek bir karşı devrimden korkan köylüler de, Bolşevik rejime bağlanmışlardı. Ama daha işin başındanberi, devrimin sosyalist yönü, köylülüğün kuşkularını, korkularını ya da düşmanlıklarını uyandırmıştı.

Sosyalist devrimi yürekten destekleyenler, kentli işçiler oldu. Ama bu, ulusun küçük bir azınlığıydı. Kentlerde yaşayan yirmi küsur milyon insan, toplam nüfusun ancak altıda birini oluşturuyordu ve bunların da ancak yarısına proleter denilebilirdi. İşçi sınıfının asıl çekirdeğini meydana getirenler, modern sanayide çalışan üç milyon kadar erkek ve kadındı. Marksistler, sanayi işçilerinin kapitalist toplumun en dinamik gücü, sosyalist devrimin başlıca etmenleri olacağını ummuşlardır. Rus işçileri ise, bu bekleyişin de ötesine geçtiler. Rus toplumundaki başka hiç bir sınıf, ve dünyada başka hiç bir işçi sınıfı, Rus işçilerinin 1917'de (ve daha sonra da iç savaşta) gösterdiği enerjiyi, politik basireti, örgütlenme yeteneğini ve kahramanlığı gösterememiştir. Rusya'nın sanayinin, esas olarak Petrograd ve Moskova'da kümelenmiş az sayıda dev fabrikadan meydana gelmiş olması, bu iki başkentin kitle halinde bir araya gelmiş işçilerine, eski düzenin sinir merkezlerine olağanüstü bir güçle vurma olanağı veriyordu. Yirmi yıldır süren yoğun bir Marksist propaganda, 1905, 1912 ve 1914'ün mücadelelerinin taze anıları, bir yüzyıllık devrimci çalışma geleneği ve Bolşeviklerin hedef birliği ve kararlılıkları, işçileri oynayacakları büyük role hazırlamıştı. İşçiler, devrimin sosyalist amaçlarını kesin olarak kabullenmişlerdi. Kapitalist sömürünün kaldırılması, sanayiin ve bankaların toplumsallaştırılması, üretimin işçilerce kontrolu ve ülkenin Sovyetler tarafından yönetilmesinin gerisinde kalan hiç bir şeyle yetinemezlerdi. Başlangıçta izledikleri Menşeviklere sırt çevirdiler, çünkü Menşevikler onlara Rusya'nın «bir sosyalist devrim için yeterince olgunlaşmadığını» söylüyorlardı. Köylüler gibi onların eyleminin de kendiliğinden gelişen bir gücü vardı: Fab-

rika düzeyinde üretim üzerindeki kontrollarını Ekim ayaklanmasından çok daha önceleri kurmuşlardı. Bolşevikler onları desteklediler ve fabrika isyanlarını bir sosyalist devrime dönüştürdüler.

Ne var ki, Petrograd ile Moskova ve daha birkaç dağınık sanayi merkezi, böylesi bir girişim için son derece dar bir hareket üssü meydana getiriyordu. Sorun, sadece işçiler mülkiyeti kaldırmaya çabalarken, uçsuz bucaksız kırsal Rusya insanlarının mülk edinmek için birbirleriyle itişip kakışıyor olması, sadece sosyalist devrimin burjuva devrimi ile gizli bir çatışmaya girmiş olması değildi; bunlara ek olarak, sosyalist devrim de kendi iç çelişkilerinin yükünü taşıyordu. Rusya sosyalist devrime hem hazırdı hem de değildi; bu devrimin yıkıcı, olumsuz görevleriyle, olumlu yapıcı görevlerinden daha iyi başa çıkabiliyordu. Bolşeviklerin kılavuzluğundaki işçiler, kapitalistleri mülksüzleştirmiş ve iktidarı Sovyetler'e devretmişlerdi; ama bir sosyalist ekonomi ve sosyalist hayat tarzı kuramıyorlardı; ve politik egemenliklerini de uzun bir süre koruyamayacaklardı.

Başlangıçta, devrimin ikili niteliği, daha önce de söylediğimiz gibi, onun gücünün kaynağıydı. Eğer daha önce bir burjuva devrimi meydana gelseydi (ya da, 1861'de Azat sırasında özgürlüğüne kavuşan köylülere uygun koşullarla toprak verilmiş olsaydı), köylülük tutucu bir güç haline gelir ve ondokuzuncu yüzyıl boyunca Avrupa'da ve özellikle Fransa'da yaptığı gibi proleter devrimine karşı koyardı. O zaman, köylülüğün tutuculuğu, çoğunun kökeni köyde olan kent işçilerini bile etkilerdi. Bu burjuva düzeni, bir yarı-feodal, yarı-burjuva rejimden çok daha büyük bir yaşama gücüne sahip olurdu. İki devrimin çakışması, Lenin'in gerçekleştirmeye çalıştığı işçi-köylü itti-

fakını mümkün kılmıştır; bu da Bolşeviklerin iç savaşı kazanmalarını ve dış müdahaleye karşı ayakta durabilmelerini sağlamıştır. İşçilerin amaç ve özlemleri, köylülerinkiyle örtük bir çatışma içindeydi; ama daha her ikisi de bunun farkına varamamışlardı. İşçiler, *mujikler*in toprak sahibi aristokrasiye karşı elde ettikleri zaferden sevinç duyuyorlar ve kendi istedikleri kollektivist ekonomi ile köylülerin ekonomik bireyciliği arasında bir çelişki görmüyorlardı. Bu çelişki ancak iç savaşın sonuna doğru, toprak sahibi aristokrasinin geri dönüşü korkusundan artık kurtulmuş olan köylüler bu bireyciliği şiddetle öne sürmeye başladıkları vakit, açığa çıktı.

Bu tarihten sonra da, 1920'leri ve 1930'ları içine alan yirmi yıllık bir dönem boyunca, köyle kent arasındaki çelişki ve iki devrim arasındaki çatışma S.S.C.B. iç politika sahnesine egemen olmuş ve bu çatışmanın sonuçları da bütün Sovyet tarihini belirlemiştir. Yaşanan dramın olaylarını hemen hepimiz biliyoruz. Lenin, hayatının son yıllarında, bu açmazı barışçı bir yoldan, Yeni Ekonomi Politikası ve karma ekonomi ile çözmeye çalıştı; ama 1927 ya da 1928 yılına gelindiğinde, bu çabanın başarısız kaldığı ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine Stalin çatışmayı zor yoluyla çözmeyi denedi ve tarımın toptan kollektifleştirilmesi denilen işe girişti. Sosyalist devrim ile burjuva devrimini, ikincisini yok ederek, birbirinden kopardı.

Karl Marx ve öğrencileri, proleter devriminin, burjuva devriminin gelişimine özgü hummalı kıvranışlardan, yanlış bilinçten ve dönem dönem görülen akıldışı davranış nöbetlerinden arınmış olacağını ummuşlardı. Tabiî, düşündükleri, sosyalist devrimin «arı biçimiydi»; ve bu devrimin de, toplumun ekonomik ve

kültürel gelişiminin yüksek bir düzeye eriştiği ileri sanayi ülkelerinde meydana geleceğini hesaplamışlardı. Bu güvenli umutları, şu yarım yüzyıllık Sovyet tarihinin akıl-dışı olaylar kaosuyla karşılaştırmak hem çok kolaydır hem de çok anlamsız. Bu akıl-dışı görünümün büyük bölümü, Rusya'nın iki devrimi arasındaki çelişkilerden kaynaklanıyordu; çünkü bu çelişkiler, normal devlet idaresi yöntemleriyle, politik uzlaşmayla ya da manevrayla çözülemeyecek uzun bir bunalımlar dizisine yol açmıştı. Kısacası, iki devrimin birleşmesi, Sovyetler'deki zaafların kaynağı olmuştur.

Püriten ve Jakoben devrimlerindeki akıl-dıış yönler, ayaklanan halkların büyük umutlarıyla, bu devrimlerin burjuva sınırları arasındaki çatışmadan geliyordu büyük ölçüde. Ayaklanan kitleler için, hiç bir devrim burjuva değildir. Onlar, özgürlük ve eşitlik için, ya da insanların kardeşliği ve ortak mutluluğu için savaşa girerler. Bunalım, mülk sahibi sınıfların devrimle elde edilen kazançlara bir an önce sahip çıkmak ve servet birikimine gitmek için sabırsızlanmaları üzerine ortaya çıkar. Devrim onları bu çabalarında kısıtladığı için de, yoksulluk ve açlıktan çaresiz kalmış halk kitlelerinin daha radikal toplumsal değişiklikler için baskı yapmaya başladıkları anda, devrimden koparlar ya da durdurmaya çalışırlar onu. Fransa'da, Jakobenizmin çöküşü sırasında, yeni zenginlerin azami servet kaydının kaldırılması ve serbest ticaretin geliştirilmesi için yaygara kopardıkları dönemde görülen olaylar da bu türdendi. Böylece halk, devrimci kazanımlarının düzmece olduğunu, *Liberté*'nin sadece emekçinin emek gücünü satma özgürlüğü anlamına geldiğini ve *Egalité*'nin de, emekçinin işgücü pazarında işverenle görüşte eşit koşul-

lar altında pazarlık etmesi demek olduğunu anladılar. İngiltere'de de aynı durum, *Digger*'larla *Leveller*'ların* Cumhuriyet rejiminde mülkiyetin sahip olduğu gücün farkına varmalarıyla yaşandı. Böyle durumlarda, keskin bir hayal kırıklığı ortalığı sarar. Devrimin partisinde çatlaklar ve bölünmeler belirir. Önderler, çatışan eğilimler arasında parçalanırlar. Ve yükselişi sırasında devrimin yaratıcı gücü olan şiddetli tutku ve eylem, duraklama ve çöküş döneminde yıkıcı bir güç haline gelir. Bunların çoğunu, devrimin daha başlangıç dönemlerinde Rusya'da da gördük: iç savaştan hemen sonra köylülük, Lenin'in hükümetini, özel mülkiyete saygı gösterileceğini ilân etmek ve serbest ticareti yeniden yürürlüğe sokmak zorunda bırakırken, İşçi Muhalefeti grubu da bunu sosyalizme ihanet olarak niteleyerek eşitliğin gerçekleştirilmesini talep ediyordu.

Rusya, aynı zamanda, azgelişmiş bir ülkede yeralan sosyalist devrimlerin hepsinin yapısında varolan çelişiklerle de yüklü olduğu için, Rus devriminin dertleri daha da ciddileşiyordu. Marx, sosyalist toplumun embriyonunun, kapitalist toplumun rahminde büyüyüp olgunlaştığını söyler. Denilebilir ki, Rusya'da sosyalist devrim gebeliğin çok erken bir evresinde işe karışmış, embriyonun olgunlaşmasına daha çok zaman isterken araya girmiştir. Bunun sonucunda ortaya çıkan, ölü doğmuş bir çocuk değildir; ama sağlıklı bir sosyalizm de değildir.

Marksistlerin bu benzetmeyle tam olarak ne demek istediklerini merak etmeniz çok mümkündür. Sorun, bizim konumuzla ve bu arada, Batı toplumunun

* 1649-50 döneminde İngiltere'de toprak dağılımında eşitliği ve cumhuriyet yönetimini isteyen gruplar.

karşılaştığı sorunlarla da ilgilidir. Marx, modern sanayiin, bağımsız sanatkâr, esnaf ve çiftçinin yerine ücretli işçiyi geçirerek, insanların hayatlarını sürdürmelerini sağlayan bütün bir süreci, üretim sürecini nasıl değiştirdiğini; bu süreci birbirinden kopuk bireysel girişimler yığını olmaktan çıkarıp, çok büyük sayıda birbirine bağlı üreticinin kollektif ve birleşik üretimi haline getirdiğini uzun uzadıya anlatır. Üretici güçlerimiz, işbölümü ve teknik ilerleme sonucunda, gittikçe birbirine bağımlı bir duruma gelirler; ulusal, hattâ uluslararası ölçekte toplumsal bir bütünleşme içine, ya da bütünleşme eğilimi içine girerler. İşte bu, üretici güçlerin «toplumsallaşması», yani kapitalizmin rahmindeki sosyalizm embriyonudur. Böyle bir üretim süreci, toplumsal denetimi ve plânlamayı gerektirir; özel mülkiyet ya da özel denetim ona ters düşer. Büyük modern anonim şirketlerde uygulandığı biçimiyle bile olsa, özel denetim, özünde bütünleşmiş olan ve fiiliyatta da akılcı bir biçimde bütünleştirilmeyi bekleyen bir toplumsal işleyişin bölünmesine ve dağılmasına yol açar.

Marksizmin kapitalizme karşı ileri sürdüğü tez, bütünüyle olmasa bile büyük ölçüde bu görüşe dayanır. Sosyalizmin zorunluluğunu ileri süren tez de öyle; Marksizm, üretimin *toplumsal* karakterinin tam olarak gelişmesini, sosyalizmin en önemli tarihsel önkoşulu sayar. Bu olmadan, sosyalizm havada duran bir şatoya benzeyecektir. Özünde toplumsal olmayan bir üretim tarzı üzerinde toplumsal denetim uygulamaya kalkışmak, gerçek toplumsal olan bir üretim süreci üzerinde özel ya da kesimsel denetim uygulamak kadar yersiz ve zamana aykırı düşer.

Her azgelişmiş ülke gibi Rusya'da da sosyalizmin bu ön-koşulu eksikti. Nüfusun dörtte üçünden

fazlasının geçimini sağlayan tarım, pazarın kendiliğinden kuvvetlerinin denetimi altındaki 23 veya 24 milyon küçük mülk halinde parçalanmıştı. Devletleştirilmiş sanayi, bu ilkel ve anarşik ekonomi içinde küçük bir ada gibiydi. Bu, Rusya'da sosyalizmin bir başka ön-koşulunun daha eksik olması anlamına geliyordu: toplumun üyelerinin (yüksek bir uygarlık düzeyinde) gereksinimlerinin eşit denilebilecek bir şekilde karşılanması için zorunlu olan bir mal ve hizmetler bolluğu. Daha yakın zamanlara kadar, Rus sanayii, modern bir ulusun normal hayatını sürdürmesi için gerekli olan malları bile üretemeyecek durumdaydı. Önce sosyalizm yokluk ve yoksulluk üzerinde kurulamaz. Bunların karşısında, sosyalizmin bütün amaçları güçsüz kalır. Yokluk, zorunlu olarak eşitsizliği doğurur. Herkese yeterli yiyecek, giyecek ve barınağın olmadığı yerde küçük bir azınlık koparabildiği kadar koparır; geri kalanlar da aç mideyle, paçavralar içinde, izbelere doluşurlar. Bunların hepsi, Rusya'da gerçekleşecekti.

Üstelik gerçek başlangıç noktası tam bir yıkımdı. Dünya savaşı, iç savaş ve dış müdahaleyle geçen yıllardan sonra, Rusya'nın zaten oldukça yetersiz olan sanayii de tam bir çöküş durumundaydı. Makineler ve stoklar tükenmişti. Ekonomik açıdan, ulus, yarım yüzyıl geriye atılmıştı. Kentlerde yaşayanlar evlerini ısıtmak için eşyalarını yakıyorlar, açlıktan kırılan milyonlarca köylü yiyecek bulabilmek için koca ülkeyi didik didik ediyorlardı. 1917'de barikatları kuran ve koruyan birkaç milyon işçi ise dağılmıştı ve artık bütünleşmiş bir toplumsal güç olarak mevcut değildi. En gözü pek olanları iç savaşta telef olmuştu; bir çokları, yeni idarede, orduda ve polis teşkilâtında görev almışlardı; sayısız işçi de, kıtlıktan kavrulan kentler-

den kaçıp gitmişti ;géri kalanlar ise işçilik yerine ticareti seçmişler, sınıfsızlaşmışlar ve karaborsada yutulup gitmişlerdi. İşte, 1920'lerin başında Bolşeviklerin rejimlerini biçimlendirmeye ve pekiştirmeye çalıştıkları dönemde varolan görünüm buydu. Bolşevikler bu çabalarında kendilerini öncüsü saydıkları sınıfa, yeni devletin efendisi olması gereken, yeni demokrasinin temel dayanağı, sosyalizmin baş temsilcisi olması gereken sınıfa yaslanıyorlardı. Bu sınıf, fiziksel ve politik yönden yokolmuş gibiydi. Öyle ki, burjuva devrimi, köylerdeki kıtlığa rağmen kırsal hayatın elle tutulur gerçeklerinde varlığını sürdürürken, sosyalist devrim, boşlukta salınan bir hayalet durumuna düşmüştü.

İşte rejimin bürokratik yozlaşması denilen oluşumun asıl kaynağı bunlardı. Varolan koşullarda, «proletarya diktatörlüğü», «Sovyet demokrasisi» ve «sanayiin işçilerce denetlenmesi», hiç kimsenin canlılık aşılayamadığı boş sloganlardı nerdeyse. Lenin, Troçki ve Bukharin'in ileri sürdükleri anlamda Sovyet demokrasisi, sadece eski düzene değil, aynı zamanda iktidarı kötüye kullanılabilecek ya da gaspedilebilecek bir yeni bürokrasiye de karşı çıkabilen, aktif ve hep uyanık bir işçi sınıfının varlığını öngörüyordu. Ama işçi sınıfı varlığını ortaya koyamadığı için, hayat normale dönünceye ve yeni bir işçi sınıfı ortaya çıkıncaya kadar, Bolşevikler işçi sınıfının vasileri gibi davranmaya karar verdiler. Bu arada da, proletarya diktatörlüğünü var-yok arası bir proletarya adına yürütmeyi de kendilerine düşen bir ödev belllediler. Ama işte bürokratik diktatörlük, denetimsiz iktidar ve güçten doğan yozlaşma da bu yolun üzerinde yatıyordu.

Bolşevikler bu tehlikeden habersiz değillerdi.

Lord Acton'un iktidar konusundaki sözü onları pek şaşırtmazdı... Hattâ, onu haklı da bulurlardı... Üstelik onlar, Lord Acton ve öğrencilerinin gözünden kaçan bir şeyi, yani mülkiyetin bir iktidar, yoğunlaşmış bir iktidar olduğunu ve büyük şirketlerin yarıtekelci mülkiyetinin, parlamenter demokrasinin örtüsü altında daha da etkin olabilen bir mutlak iktidar olduğunu da biliyorlardı. Bolşevikler, kapitalizm sonrası toplumlardaki iktidarın yol açacağı tehlikelerin de pekalâ farkındaydılar: devletin yokolup gidişini boşuna düşlüyor değillerdi. En azından ben, iktidarın doğurduğu yozlaşmanın kökenlerine, Lenin'in (biraz skolastik ve dogmatik bir tarzda yazılmış olan) *Devlet ve Devrim* adlı yapıtı kadar derinlemesine inen bir başka yapıt bilmiyorum. Bu yüzden, Bolşeviklerin kaderinde trajik bir yön de vardı: tehlikenin farkında olmaları, onları bu tehlikeden korumaya yetmiyor; yozlaşmadan tiksinmeleri, onları bu yozlaşmaya kapılmaktan alıkoymuyordu.

Bir devrimci parti olarak, önlerinde başka bir seçenek yoktu; ya da, iktidardan feragat edecekler ve bunun sonucunda da iktidarı, çok kısa bir süre önce iç savaşta yenilgiye uğrattıkları düşmanlarına teslim etmiş olacaklardı. Azizler veya budalalar böyle yapabilirler; ama Bolşevikler ne azizdi ne de budala. Hiç beklenmedik bir biçimde, ondokuzuncu yüzyılda Dekambristlerin, Popülistlerin ve *Narodnovoltsiler*in durumuyla karşılaştırılabilecek bir durumda buluvermişlerdi kendilerini: arkalarında devrimci bir sınıf bulunmayan bir devrimci azınlığın durumu. Ama şimdi bu azınlık hükümet olmuştu ve elinde de, güçlükle kurtardığı, ama hâlâ savunmak ve yıkıntıların üzerinde yeni baştan kurup yeni bir düzenin temeli durumuna getirmek zorunda olduğu, kuşatılmış bir kale

vardı. Kuşatılmış kaleler, pek de demokratik bir biçimde yönetilmezler çoğu zaman. Bir iç savaşın galiplerinin, yenilen tarafa anlatım ve örgütlenme özgürlüğü tanıdığı pek sık rastlanan olaylardan değildir; hele yenilenlerin arkasında güçlü yabancı devletler varsa.. Bu yüzden, iç savaş zorunlu olarak yenen tarafın iktidarı tekeline almasıyla sonuçlanır... Tek parti sistemi de, Bolşevikler için kaçınılmaz bir zorunluluk olmuştu. Varlıkları ve hiç kuşkusuz devrimin de varlığı, buna bağlıydı. Planlı bir biçimde, işin başından bunu hedeflemiş değillerdi. Bir sürü kaygıyı taşıyarak, geçici bir tedbir olarak kurmuşlardı tek parti sistemini. Bu sistem, Lenin'in, Troçki'nin, Kamenev'in, Bukharin'in, Lunaçarski'nin, Rikov'un ve daha bir çoklarının eğilimlerine, mantıklarına, düşüncelerine ters düşüyordu. Ama durumun mantığı baskın çıktı ve onların düşüncelerini ve ilkeleri ezip geçti. Geçici tedbir kural haline geldi. Tek parti sistemi, kalıcılık ve ağırlık kazandı. Parti hiyerarşisi, Lenin'in ölümünden sonra, doğal ayıklamaya benzer bir süreç içinde, Stalin'de kendi önderini buldu; Stalin, despotik bir kişilik ve kesin ilkesizliğe dayanan yetenekleri ile, tekelleşmiş iktidarı kullanmaya en uygun kişiydi. İlerki sayfalarda, Stalin'in bu tekeli nasıl Sovyetler Birliği'nin toplum yapısını değiştirmek için kullandığını inceleyecek ve toplumu sürekli bir hareket içinde tutan bu değişimin nasıl Stalin'in iktidarda kalmasını sağladığını göreceğiz. Bununla birlikte Stalin bile kendisini proletaryanın ve devrimin vasîsi sayıyordu. Kruşçev 1956'da Stalin'in suçlarını ve insanlık dışı davranışlarını sergilerken şöyle demişti: «Stalin bunun emekçi sınıfların çıkarlarının savunulması açısından gerekli olduğuna inanmıştı. Bütün bunlara... çalışan halkın... sosyalizmin ve komünizmin çıkarları...

açısından bakıyordu. Bütün bunların başı dönmüş bir despotun eseri olduğunu söyleyemeyiz... Zaten bütün trajedi de burda.» Ne var ki, Bolşevikler önceleri sadece proletaryanın dağınıklığı ve yokluğu sırasında kendilerini ona vasilik etmeye yetkili saymışlarsa da, Stalin, bundan çok sonraları da, birliğini yeniden sağlamış ve hızla büyüyen bir işçi sınıfının karşısında da, otokratik iktidarına sımsıkı tutunmuş, işçilerin ve genel olarak halkın, kendi haklarını istemelerini ve devrimci mirasları üzerinde hak iddia etmelerini önlemek için de bütün tedhiş ve uyutmaca yollarını denemiştir.

Partinin vicdanı, iktidar tekelinin bu gerçekliklerıyle sürekli bir çatışma içindeydi. Daha 1922'de Lenin, ölüm döşeğinden Stalin'e işaret ederek, partiyi, güçsüzleri ve çaresizleri ezmek için geri dönmekte olan «Büyük Zorba»ya, *dzierzhimorda*'ya, Büyük Rus şovenistine karşı uyanık olmaya çağırıyor ve bu uyarıyı daha önce yapmadığı için «Rus işçileri önünde büyük bir suçluluk duyduğunu» itiraf ediyordu. Bundan üç yıl sonra Kamenev gürültülü bir parti kongresinde Lenin'in vasiyetini hatırlatmaya boşu boşuna çalışıyordu. 1926'da, Politbüro'nun bir toplantısında Troçki de, yine Stalin'e işaret ederek, yüzüne şunları haykırıyordu: «Devrimin mezarcısı!» 1928'de, dehşet içindeki Bukharin ise şu karanlık uyarıyı yapıyordu: «Yeni Cengiz Han, o. Hepimizi boğazlayacak... köylülerin ayaklanmasını kanla boğacak.» Bunlar, birkaç önderin rastgele söylenmiş sözleri değildi. Bu kişilerin ardında, sayıları günden güne artan ve partiyi devrimci-demokratik geleneklerine ve sosyalist vaadlerine geri çekmeye uğraşan yeni yeni muhalefet grupları doğuyordu. Daha 1921 ve 1922'lerde İşçi Muhalefeti ile Demokratik Merkeziyetçilerin, 1923'den

sonra Troçkistlerin, 1925'ten 1927'ye kadar Zinoviev'cilerin, 1928-29'da Bukharin'cilerin ve sayıları giderek azalan daha belirsiz grupların, hattâ Stalinist bazı grupların yapmaya çalıştığı şey hep buydu.

Burada, bu mücadelelerin ve temizliklerin hikâyesine girmeyeceğim; bu konuyu başka bir yerde anlatmıştım. Ardarda ortaya çıkan hizipler bastırıldıkça, iktidar tekeli de gittikçe daha daralmış ve katılaşmıştır. Başlangıçta, tek parti, hiç değilse kendi üyelerine anlatım özgürlüğü ve politik inisiyatif bırakıyordu. Daha sonra, iktidardaki oligarşi, onları bu özgürlükten de yoksun bıraktı ve tek partinin tekeli, gerçekte bir tek, hizbin, Stalinist hizbin tekeli halini aldı. Devrimin ikinci on yılında, totaliter yapı biçimlendi ve sonunda tek hizbin yönetimi, hizip şefinin kişisel yönetimine dönüştü. Stalin'in otokrasisini ancak devrimin başlangıçtaki önderlerinin ve bunların izleyicilerinin çoğunun cesetleri üzerinde kurabilmesi ve hattâ bazı sadık Stalinistlerin cesetlerinin üzerinden atlamak zorunda kalması, karşılaştığı direncin derinliğini ve gücünü gösterir.

Rejimin politik açıdan geçirdiği değişikliğin yanıbaşında, 1917'deki fikirlerin alçaltılması vardı. Halka, sosyalizmin sadece ulusal mülkiyet, planlama, hızlı sanayileşme, kollektifleştirme ve yaygın eğitim demek olmadığı, kişiye tapmanın, belirgin ayrıcalığın, kesinlikle eşitliğe karşı bir tutumun ve polisin bütün hayata egemen oluşunun da bu yeni toplumun ayrılmaz bir parçası olduğu öğretildi. Marksizmin, doktrinlerin bu en eleştireli ve saygısızının, bütün içeriği boşaltıldı ve Stalin'in her kararını ve teorik kaprisini haklı gösterecek bir mantık oyununa ve yarı dinsel bir kurallar dizisine indirgendi. Bütün bunların Sovyet bilimi, sanatı, edebiyatı ve ülkenin ruhsal ve ah-

lâkî durumu üzerindeki yıpratıcı ve yıkıcı etkilerini biliyoruz. Üstelik Stalinizm otuz yıl süreyle bir dünya örgütünün resmî doktrini olduğu için de, sosyalizmin ve Marksizmin bu bayağılaştırılışının, uluslararası alanda ve özellikle Batı işçi hareketinde de önemli etkileri ve uzantıları oldu; bunları başka bir çerçeve içinde ele alacağım.

Rus devrimi, sonuncusu olduğu burjuva devrimleriyle ortak bazı akıl-dışı çizgiler taşıyordu. Bir bakıma, yapısındaki burjuva öğedir bu. Temizlik hareketlerindeki ustalığıyla Stalin, Cromwell'in ve Robespierre'in soyundan geliyordu. Ama onun terörü, öncekilerden çok daha gaddar ve çirkindi, çünkü o, Cromwell ve Robespierre'den çok daha uzun bir süre, daha yıldırıcı koşullarda ve yüzyıllar boyu yöneticilerinin barbarlığına alışmış bir ülkede iktidar oldu. Unutmamak gerekir ki, Stalin aynı zamanda Korkunç İvan'ın, Büyük Petro'nun, I. Nikola'nın ve III. Aleksandr'ın da torunuydu. Gerçekten de Stalinizm, Marksizm ile Rusya'nın tarih-öncesi ve vahşi geriliğinin karışımı olarak tanımlanabilir. Ne olursa olsun, Rusya'da devrimin amaçladıklarıyla gerçekleştirdikleri arasındaki açıklık, her yerde olduğundan daha fazlaydı; dolayısıyla, bu ürkütücü uyuşmazlığı örtmek için çok daha bol kan ve çok daha büyük iki yüzlülük gerekli oldu.

Öyleyse, denilecek, devrimin sürekliliği nerde kaldı? Bütün bu politik ve ideolojik dönüşümlerden, sayısız terör patlamalarından ve öteki sarsıntılardan sonra; devrimin gerçekliğinden geriye ne kalıyor? Öteki devrimlerle ilgili olarak da benzer sorular sorulmuştur. Sözgelimi, Fransız devrimi nerde ve ne zaman sona ermiştir? Jakobenler, Komünü ve *Enragrés*'yi

bastırdıkları zaman mı? Yoksa Robespierre giyotinin basamaklarından çıkarken mi? Napoleon'un taç giymesi sırasında mı? Yoksa tahttan indirilişi sırasında mı? Bütün bu olaylar, çarpıcı niteliklerine rağmen, belirsizlikle, anlam kaypaklığıyle doludur; sadece Napoleon'un düşüşü, hiç bir yanhş anlamaya yer bırakmayacak şekilde, tarihsel döngünün sona erdiğini gösterir. Rusya'da da aynı türden bir belirsizlik, 1921 Kronstadt ayaklanması, 1923'te Troçki'nin yenik düşmesi, 1927'de partiden ihracı, 1930'ların temizlikleri ve Kruşçef'in 1956'da Stalin hakkındaki açıklamaları gibi daha bir çok olayı kapsamıştı. Sekter kafalılar, süreklilikteki bu kopuşlar üzerinde sonu gelmez bir tartışmaya girecekler ve devrimin bu kopuşların hangisinde kesin ihanete ve yenilgiye uğradığı üzerinde atışacaklardır. (İşin tuhafı, Troçki'nin kendisi de, son sürgünlük yıllarında, ateşli taraftarlarından bazılarını, kendisinin sürgün edilmesiyle devrimin son bulmadığına inandırmaya çalışmıştı.) Bu sekter tartışmalar da kendilerine özgü bir önem taşımıyor değildir, özellikle, bunlardan bir miktar gerçek kırıntısı çıkarabilecek tarihçiler için.. En iyi Fransız tarihçileri, günümüzde bile Jakobenleri tutanlar ve tutmayanlar, Danton'cular, Robespierre'ciler, Hebert'çiler, Komün'ün savunucuları, Thermidor'cular ve anti-Thermidor'cular, Bonapartistler ve anti-Bonapartistler diye bölünmüşlerdir ve tartışmaları da her zaman Fransızların güncel politik sorunlarına sıkıca bağlı olmuştur. İnanıyorum ki, 1920'lerde ve 1930'larda komünist hareketin üyeleri olan bizler nasıl Troçkistler, Stalinistler, Bukharinistler, Zinovievistler, Dekambristler, vb. olarak bölünmüşsek, Sovyet tarihçileri de daha bir çok kuşaklar boyunca bölünmüş kalacaklardır. Bunlardan bazılarının da, korku ya da utanç duymadan, Men-

şevikleri ya da Sosyal Devrimcileri aklayan mazeretler üretebilecek durumda olmasını dilerim.

Gelgelelim, devrimin sürekliliği sorunu bu tür tartışmalarda bir çözüme bağlanamaz. Sorun, bu tartışmaları aşmaktadır. Daha başka, daha geniş ölçütlerle değerlendirilmesi gerekir bu sorunun ve zaten olan da odur. Vaktiyle, «Devrim, içinden hiç bir şeyin çekip alınamayacağı yekpare bir bloktur,» diyen Clemenceau kadar ileri gitmemiz gerekmez. Ancak, her ne kadar bu «blok», içinde pek ucuz mâdenin bulunduğu bir alaşım da olsa, Clemenceau'nun yaklaşımında da akla yatkın bir yön vardır.

Bizi ilgilendiren sorunu ele almanın bir yolu, bir devrimin çağdaşlarının, bu devrimin sürekliliğini, ona karşı aldıkları tutumlarla, politikalarını ve eylemleriyle onayladıklarını söylemektir. Zamanımızda da böyledir bu. 1917'deki büyük bölünme, insanlığın bilincinde hâlâ her zamanki kadar büyük bir yer tutmaktadır. Devlet adamlarımız ve ideologlarımız için, hattâ sıradan insanlar için, bu olayın çıkardığı meseleler hâlâ çözülmüş değildir. Ve Sovyetler Birliği yönetici ve önderlerinin hiç bir zaman devrimci kökenlerini ortaya sürmekten vazgeçmemiş olmalarının da kendine özgü bir mantığı ve sonuçları olmuştur. Stalin, Kruşçef ve Kruşçef'in yerine geçenler de içinde olmak üzere bütün bu liderler, halkın zihnine, devrimin sürdüğü düşüncesini yerleştirme gereğini duymuşlardır. Kendileri 1917'de verilen sözlere bağlı kalmadıkları, hattâ onlara ters davranışlar içine girdikleri zaman bile bu sözleri tekrarlamak gereğini duymuşlar, tekrar tekrar Sovyetler Birliği'nin sosyalizme bağlılığını bildirmek zorunda kalmışlardır. Bu sözler ve vaatler, okulda ve fabrikada, bütün yeni kuşaklara, bütün yaş gruplarına iyice belletilmiştir. Devrim geleneği, Sov-

yet eğitim sisteminde egemen olmuştur. Bu başlı başına, çok önemli bir süreklilik etmenidir. Evet, eğitimin içeriği, süreklilikteki kopuşları gizleyecek, tarihi çarpıtacak, bu tarihin çelişkilerini ve akıldışı yönlerini örtbas edecek biçimde hazırlanmıştır. Yine de, bütün bunlara rağmen, eğitim sistemi halk kitlelerinde kendi devrimci miraslarının bilincini hep yeniden canlandırabilmiştir.

Bu ideolojik ve politik olguların gerisinde, özel mülkiyetin kaldırılmasına ve bütün sanayiin ve bankaların devletleştirilmesine dayalı bir sistemin gerçek sürekliliği vardır. Hükümet, parti önderleri ve politikalardaki bütün değişiklikler, temeldeki bu en kalıcı ve bozulmaz «Ekim kazanımı»nı etkileyememiştir. İdeolojik sürekliliğin dayandığı temel de budur. Mülkiyet ilişkileri ya da biçimleri, toplumun gelişmesinde etkisiz bir etmen değildir. Feodal mülkiyet biçimlerinden burjuva mülkiyet biçimlerine geçişin Batı toplumunun görünüşünü ve yaşama tarzını nasıl derinlemesine değiştirdiğini biliyoruz. Üretim araçlarının kapsamlı bir biçimde, kesin olarak devletleştirilmesi ise, bundan daha da çok yönlü temelli bir uzun önemli değişmeye yol açacaktır. Sanayiin sözgelimi yüzde 25'inin devletleştirilmiş olmasıyla yüzde 100 kamu mülkiyeti arasında sadece nicel bir fark olduğunu düşünmek yanlış olur. Aradaki fark niteldir. Modern bir sanayi toplumunda, geniş kapsamlı kamu mülkiyetinin, insanın üretici faaliyeti ve kültürel çabalarına, yepyeni, nitel bakımdan yeni bir çerçeve hazırlaması kaçınılmazdır. Ama devrim-sonrası Rusya bir modern sanayii toplumu olmadığı için de, kendi başına devlet mülkiyeti, bu-nitel bakımdan yeni ortamı yaratamıyor, sadece onun bazı öğelerini ortaya çıkarabiliyordu. Ama bu bile, Sovyetler Birliği'-

nin evrimini kesin olarak etkilemek ve ülkenin toplumsal dönüşüm sürecine belli bir birlik kazandırmak için yeterliydi.

Toplumsal bir nitelik taşımayan bir üretim süreci üzerinde toplumsal denetim kurma çabasının aykırılığından ve yokluk temeli üzerinde sosyalizmi kurmanın olanaksızlığından söz etmiştim. Sovyetler Birliği'nin bütün bu elli yıllık tarihi, bu aykırılığı çözmek ve yoksulluğu yenmek için yapılan, kısmen başarılı, kısmen de başarısız mücadelelerin tarihidir. Bu, herşeyden önce, başlı başına bir amaç değil, bir amaca ulaşmak için başvurulan bir araç olarak yoğun sanayileşmeyi gerektiriyordu. Feodal, hattâ burjuva mülkiyet ilişkileri, ekonomik durgunlukla ve ağır bir büyüme temposuyla bağdaşabilirler. Kamu mülkiyeti ise bağdaşamaz, özellikle azgelişmiş bir ülkede proleter devrimi yoluyla kurulduysa. Sistem, hızlı ilerleme ve bolluğa kavuşmak için çabalama zorunluğunu, akılcı toplumsal denetimi gerektiren bir toplumsal üretim sürecini geliştirme zorunluğunu kendi yapısında taşır. İşte, savaşlar, silâhlanma yarışları ve bürokratik israf yüzünden Rusya'da beklenenden daha da güç geçen bu gelişme süresinde, hep yeni çelişkiler çıkmıştır ortaya ve amaçlarla araçlar hep birbirine karıştırılmıştır. Ulusal servet biriktirilirken, aynı zamanda üretici kitlesini de meydana getiren tüketicilerin katlandığı yokluk ve yoksulluk sürüp gitmiş, hattâ daha da ağırlaşmıştır; ulusal hayatın her yönü üzerindeki bürokratik denetim ise, toplumsal denetim ve sorumluluğun yerini almıştır. Önceliklerin sırası adeta başaşağı olmuştur. Sosyalizmin biçimleri, içerikten önce, yani ekonomik ve kültürel temelin hazırlanmasından önce ortaya çıkarılmıştır; öyle ki, bu içerik yaratılırken, biçimler de yıpranmış ya da

çarpıtılmıştı. Başlangıçta, devrimin yarattığı sosyo-politik kurumlar, ulusun gerçek maddî ve kültürel varlık düzeyinin çok üstünde kalmıştır; daha sonra, bu düzey yükseldikçe, sosyo-politik düzen, bürokrasinin ve Stalinizmin ölü ağırlığıyla bastırılarak onun altına düşmüştür. Ulaşılmak istenen amaç bile, araçların düzeyine indirilmiştir: ideal sınıfsız toplum düşüncesi, bu geçiş döneminin sefaletiyle ve ilksel servet birikiminin kaba gerçekleriyle bir tutulmuştur.

Toplumsal önceliklerin bu ters çevrilişi, araçlarla amaçların bu birbirine karıştırılışı ve bunun sonucunda ulusal hayatın biçimleriyle içeriği arasında ortaya çıkan uyumsuzluk, Stalin-sonrası dönemdeki bunalımların, kaynaşmaların ve huzursuzlukların en derin kaynağıdır. Toplumsal denetimin yerine geçen bürokratik denetim, daha fazla ilerlemeye set çekmiştir. Ulus ise, kendi kaderinin efendisi olmak isteğindedir. Ama bu isteklerini nasıl dile getireceğini ve nasıl gerçekleştireceğini pek bilememektedir. Uzun yıllar süren totaliter yönetim ve tek sesli disiplin, halkı, düşünce ve duygularını anlatabilme, kendiliğinden eyleme geçebilme ve kendi başına örgütlenebilme yetilerinden yoksun bırakmıştır. Yönetici gruplar ekonomik reform denemelerine girişmekte, ulusun düşünsel hayatı üzerindeki baskıyı hafifletmekte, ama yine de halkı dilsiz ve edilgin bir durumda tutmak için ellerinden geleni yapmaktadırlar. Bunlar, resmî Stalinsizleştirme'nin sınırlarıdır. Bunun arkasındaysa, resmî olmayan bir Stalinsizleştirme, baştan aşağı değişiklik bekleyen yaygın bir umut vardır. Gerek resmî politika, gerek resmî olmayan tutum ve psikolojiler, çok daha geniş bir özgürlüğün, akılcılığın ve insanîliğin varolduğu, devrimin başlangıcındaki kahramanlık döneminin ölmeyen ya da yeniden canlanan

anılarından beslenmektedir. Lenin'in mezarına aralıksız akın eden tavaf kafileleriyle bu daha çok görünüşte kalan geçmişe dönüş, herhalde Stalin dönemiyle Sovyetler Birliği'nin yaratıcı düşüncesi ve tarihsel eylemindeki yeni bir atılım arasında kalan bir duraksamaya işaret etmektedir. Gerçek ne olursa olsun, Stalin sonrası dönemin sancıları, kendi kendini dinleyişleri ve arayışları, devrim çağının sürekliliğini kendi yollarından kanıtlamaktadırlar.

III.
Toplumsal Yapı

Şimdi de SSCB'nin toplumsal yapısında meydana gelen değişiklikleri genel bir çerçeve içinde inceleyelim; böyle bir inceleme, bu elli yılın bir çeşit geçici sosyolojik muhasebesi de sayılabilir.

Daha önce devrimin sürekliliği sorununu incelerken, Sovyetler Birliği'nin sanayileşme ve modernleşmesinin «özel teşebbüs» ya da büyük kapitalist anonim şirketler tarafından değil, Devletçe yürütüldüğünü vurgulamıştım. Bu olgu, Sovyet ekonomik büyümesinin dinamiğini ve toplumsal dönüşümün niteliğini belirlemiştir. Burada, sorunun yalnızca ekonomik olan yönü üzerinde durmanın gereği yok. Sovyetler Birliği'nin büyük Avrupa ulusları arasında en geri kalmış ülke durumundan dünyanın ikinci büyük sanayi gücü düzeyine yükseldiğini hepimiz biliyoruz: bu yükselişin uluslararası sonuçlarını son yirmi-otuz yıl süresince hepimiz izleyebildik. Yine de, itiraf etmeliyim ki, bu yükselişin ilk evrelerine ve onun doğurduğu müthiş güçlüklere tanık olanlardan biri olarak, varılan sonuçları çok doğal ve beklenen bir durum olarak kabullenmeye bir türlü alışamadım. Sözgelimi 1930'larda, hattâ 1940'ta, Sovyetler Birliği'nin bu kadar hızlı bir gelişme göstereceğine ve 1967'ye gelindiğin-

de, tek bir gösterge alırsak, yılda 100 milyon ton çelik üreteceğine inanamazdım. Bu miktar, İngiltere, Federal Almanya, Fransa ve İtalya'nın toplam üretiminden daha fazla ve Amerikan çelik fabrikalarının üretiminden ise sadece 20 milyon ton azdır. Bu, aşağı yukarı Amerika'nınkine eşit bir makine sanayii ve yatırım malları üretimi için yeterli bir temeldir. Tüketim malları sanayii ise, kuşkusuz, çok daha geridedir. Ama ben burada daha fazla ekonomik istatistik vermeyi bir yana bırakıp, gerçekten ekonomik ilerlemenin sosyolojik uzantıları ve sonuçları üzerinde duracağım.

Bu noktada, konuya daha fazla derinlemesine girmeden önce, bu elli yılın bir kesintisiz büyüme ve gelişme dönemi olmadığını hatırlamamız yerinde olur. Elli yılın yedi ya da sekizi, savaşa giren öteki ülkelerin hiçbirinin görmediği kadar büyük ve yaygın yıkım ve gerilemeyle sonuçlanan silâhlı çatışma ve savaşlarla geçti. Bunun dışında bir oniki ya da onüç yıl da, hasarın onarılmasına harcandı. Gerçek, fiilî büyüme dönemleri, 1928'den 1941'e kadarki ve 1950'den sonraki yılları kapsar ki, bu da topu topu otuz yıl demektir. Ve bu yıllarda da, Sovyet kaynaklarının olağanüstü yüksek bir bölümü, ulusal gelirin aşağı yukarı dörtte biri, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce başlayan ve sonra da devam eden silâh yarışına gitmiştir. Eğer kaydedilen ilerlemeyi, gerçekten barış içinde geçen yıl gibi ideal bir birimle hesaplayacak olursak, Sovyetler Birliği'nin yirmi ya da en çok yirmibeş yıl içinde ilerlediği sonucuna varmamız gerekir. Gelişmeyi değerlendirirken gözönünde tutulmalıdır bu. Ancak Sovyet toplumunun bu yarım yüzyıllık kargaşanın ürünü olduğuna da şüphe yoktur: gelişmesinde kazanç ve kayıp, yapım ve yıkım hep iç içe olmuştur ve üretici çalışmayla verimsiz çaba ve israfın bu birleşikliği,

SSCB'nin hem maddî yaşamını hem de ruhsal iklimini etkilemiştir.

Değişen manzaranın ilk ve en çarpıcı özelliği SSCB'nin yaygın kentleşmesidir. Devrim'den bu yana kent nüfusu 100 milyondan fazla bir artış göstermiştir. Ama burada da, zaman ölçüsünde bir düzeltme gereklidir. Devrim'i izleyen on yıl içinde, kent nüfusunda bir düşüş ve köyden kente çok ağır bir nüfus akışı vardı. İkinci Dünya Savaşı da, hiç değilse Rusya'nın Avrupa kesiminde, aynı sonucu verdi. Yoğun kentleşme dönemleri, 1930-1940 ve 1950-1965 yıllarını kapsıyordu. Bu dönemde 800 kadar büyük ve orta büyüklükte kent ve 2000'den çok da küçük kentsel yerleşme merkezleri kuruldu. 1926'da kentlerde yaşıyanların sayısı ancak 26 milyondu. 1966'da ise bu sayı 125 milyona çıkmıştı. Sadece son onbeş yıl içinde, kent nüfusu 53-54 milyonluk, yani Britanya Adaları'nın toplam nüfusu kadar bir artış gösterdi. Bir kuşağın yaşam süresi içinde, kentlilerin toplam nüfus içindeki oranı yüzde 15'ten yüzde 55'e çıktı ve bugün de hızla yüzde 60'a doğru ilerlemektedir. Amerika'da ise - son kayıtlara bakarak - kentsel nüfus ancak 160 yıl içinde 100 milyon artabilmiştir; veya daha anlamlı bir yüzde karşılaştırmasıyla, kentli nüfusun yüzde 60'a çıkabilmesi için (1850'den 1950'ye kadar) tam bir yüzyıl geçmesi gerekmiştir. Bu yüzyıl süresince Amerikan kent ve kasabalarının olağanüstü gelişmesi, iklimin elverişliliğinin yanında, ülkeye kitle halinde göçlerin olmasıyla, sermaye ve uzmanlığın ülkeye akmasıyla ve yabancı işgal ile savaşın getirdiği yıkımdan uzak kalınakla da kolaylaşmış ve hız kazanmıştır. Sovyet kentleşmesinin ise, hem hız, hem de ölçek açısından, tarihte bir benzeri daha yoktur. Toplumsal yapıdaki böylesine bir değişiklik,

daha elverişli koşullarda meydana gelmiş olsaydı bile, konut, yerleşme, sağlık ve eğitim alanlarında çok büyük şaşırtıcı güçlükler çıkarırdı; Sovyetler'deki koşullar ise, kargaşa ve sarsıntıları her türlü ölçünün ötesinde şiddetlendirmek için özel olarak tasarlanmış gibiydi sanki.

Nüfustaki artışın ancak çok küçük bir bölümü, doğal büyümeden veya kentlerde yaşıyanların göçünden ileri geliyordu; yeni kent nüfusunun büyük kitlesi, her yıl köylerden alınan ve sınai çalışmaya yöneltilen köylülerden meydana geliyordu. Batı'nın daha eski ileri ülkeleri gibi Sovyetler Birliği de, sınai insangücü kaynağını köylülükte buluyordu. Batı'da kapitalist girişimlerin gelişmesi, ilk evrelerinde, çiftçilerin zorla mülksüzleştirilmesi - İngiltere'deki «arazi kapatma» hareketleri - ve acımasız iş kanunlarıyla atbaşı gitmişti. Daha sonraları, Batı, gerekli insangücünün sanayie aktarılmasında, işgücü pazarının kendiliğinden işleyişine, onun arz ve talep yasalarına dayandı. Daha açık bir deyişle, yüzyıllar değilse bile onyıllar boyunca, kırsal kesimdeki nüfuz fazlası ve bazan da kıtlık, işsiz kitleleri işgücü pazarına fırlatıp attı. Sovyetler Birliği'nde ise, emek arzını, kendi planlama ve yönetimiyle Devlet sağlamıştır. Burada, Devletin ekonomideki egemen konumu, belirleyici etmen olmuştur; öyle ki, eğer bu olmasaydı, böylesine dev bir dönüşümü bu kadar kısa bir süre içinde gerçekleştirmek pek mümkün olmazdı.

Kırsal nüfusun aktarılması ciddi olarak 1930'ların başında başladı ve hükümet örgütlerinin çiftliklerdeki insangücü fazlasına el koymasını ve sanayie kaydırılmasını mümkün kılan tarımın kollektifleştirilmesiyle birlikte yürüdü. Sürecin başlangıçları son

derece güçtü ve büyük ölçüde şiddet ve zor kullanılmasına yol açmıştı. Öteki ülkelerdeki işçilere, kuşaktan kuşağa, ekonomik zorunluluk ve yasalar aracılığıyla aşılanan yerleşik sınaî yaşamın fabrika düdükleriyle düzenlenen alışkanlıkları, Rusya'da yoktu. Köylüler, tarlalarında Rusya'nın sert doğasının ritmine göre çalışmaya, yazları gün doğumundan gün batımına kadar didinmeye, kışları ise vakitlerinin çoğunu tandırlarının üstünde uyuklayarak geçirmeye alışmışlardı. Şimdi yepyeni bir çalışma düzenine girmeye ve alışmaya zorlanmaları gerekiyordu. Buna karşı direndiler köylüler, ağır bir çalışma temposuna girdiler, âletlerini kırdılar, fabrikadan fabrikaya, madenden madene huzursuz bir biçimde taşınıp durdular. Hükümet, sert iş kanunları, sürgün tehditleri ve cebrî çalışma kamplarına gerçekten sürgün yoluyla sağladı disiplini. Daha çok bilinçli bir tüketim-karşıtı politikanın (hükümet, üretim malları ve savaş araçları üretiminde en yüksek düzeye çıkmaya kararlıydı) sonucu olan konut yetersizliği ve tüketim malları kıtlığı da, güçlükleri ve huzursuzluğu şiddetlendiriyordu. Kentlerde, daha yakın zamanlarda bile, birkaç ailenin bir tek odayı ve mutfağı paylaşmaları çok sık görülen bir durumdu; sanayi bölgelerinde ise, yüzlerce işçi yıllar boyu barakalara tıkılıp kalıyorlardı. Suç iyice yaygınlaşmıştı. Ama aynı zamanda, milyonlarca kadın ve erkek de ilk, hattâ orta öğretim görüyor, sanayi alanında uzmanlık ediniyor ve yeni bir yaşama tarzını benimsiyordu.

Zamanla, devrimin doğurduğu toplumsal sürtüşmeler ve çatışmalar azaldı. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, Sovyet sanayiinin ve silâhlanmasının başarıları, bütün bu şiddeti, acıyı, kan ve gözyaşını bile mazur gösterecek gibidir. Ancak, bütün bu yıl-

lar boyunca benim de inanmış olduğum gibi, bu büyük inşa çalışmalarının şiddet, kan ve gözyaşı olmadan çok daha eksiksiz ve kolayca yapılabileceği ve daha sağlıklı toplumsal, politik ve moral sonuçlar elde edilebileceği düşünülebilir. Ama işni gerçeği ne olursa olsun, toplumsal yapının dönüştürülmesi devam etmektedir hem de büyük bir canlılıkla devam etmektedir. Kent nüfusu, yıldan yıla yine eski ölçüde artmakta ve bu süreç, planlı ve dıştan düzenlenmiş olmakla birlikte, kendi ritmine uymaktadır. 1930'larda hükümet, isteksiz ve kızgın köylü kitlelerini zorla kentlere sürüklemek zorunda kalmıştır; bu son on yıl içindeyse, halkın kırlardan kentlere kendiliğinden göçüyle karşı karşıyadır ve artık genç işçilerin çiftliklerde çalışmalarını sağlamak için müdahale etmek ve köy hayatını biraz daha çekici bir duruma sokmak zorundadır. Yine de bugünkü nüfus hareketi süreceğe ve önümüzdeki on-onbeş yıl içinde nüfusun dörtte üçü kentlere yerleşeceğe benzemektedir.

1917'de küçük bir azınlık olan sanayi işçileri, bugün en kalabalık toplumsal sınıftır. Devlet, fabrika ve dairelerde 78 milyon kişi istihdam etmektedir - bu sayı İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda ancak 27 milyondu -. 50 milyondan fazla insan ana malları, imalât ve inşaat sanayilerinde, ulaştırma kesiminde, haberleşmede ve Devlet çiftliklerinde çalışmaktadır. Geri kalanlarsa çeşitli hizmet alanlarında kazanmaktadırlar hayatlarını: bunlardan 13 milyonu sağlık, eğitim ve bilimsel araştırma alanlarındadır. Kol işçilerinin ve teknisyenlerin sayısını büro işçilerinden kesin bir biçimde ayırmak olanaksızdır, çünkü Sovyet istatistikleri bunları birlikte ele almaktadır. Bunun sosyolojik anlamı üzerinde daha sonra duracağız. Ger-

çek işçilerin sayısının 50-55 milyon olduğu kabul edilebilir.

İşçi sınıfı büyük ölçüde tabakalaşmıştır. Stalin'in iş ve işçi politikası, farklılaşmış ücret ve maaş düzeyleri üzerine kuruluydu ve işçi aristokrasisini düşük ücretle çalışan vasıfsız ve yarı vasıflı işçilerin çok üstüne çıkarıyordu. Bu, bir ölçüde, vasıflı işçilere ve uzmanlığa özendiriciler sunma açısından haklı gösterilebilirdi; ama ücretler arasındaki ölçüsüz farklar bunun da çok ötesine geçiyordu. Bu farkların gerçek büyüklüğü son derece gizli tutuluyordu ve bugün de öyledir. 1930'lardan itibaren hükümet, ulusal ücret yapısı hakkında gerekli bilgileri yayımlamamaktadır ve öğrenciler de bölük pörçük bilgilerle yetinmektedirler. Stalin dönemi boyunca, eşitliği savunanlara (ya da «küçük burjuva eşitlikiçlerine») karşı amansız bir cadı avı sürdürülmüştür; ama bu göründüğü kadar etkili olmamıştır. Hele, politika alanındaki cadı avlarının yanında iyice önemsiz kalmıştır.

Ücret ve maaşların yapısı konusundaki bilgilerin saklanması, Stalin zamanında ve ondan sonra, yönetici gruplarının eşitlik-karşıtı politikalarını nasıl suçluluk duygusu içinde yürüttüklerini gösterir. Bizde ise, hiçbir suçluluk duygusu ne sanayi krallarını, kârlarını ilân etmekten alıkoyabilir ne de hükümeti ücret ve maaş düzeylerimiz hakkındaki bilgileri açıklamaktan çekinmesine yol açabilir. Tabii, bizim hakedilmiş ve hakedilmemiş gelirler arasındaki «normal» eşitsizliğimize benzer birşey yoktur Sovyetler Birliği'nde. Orada eşitsizlik hakedilmiş gelirler arasındadır. Yine de, bu eşitsizliğin gerçek boyutunu açıklamak bütün Sovyet hükümetleri için fazla riskli ve tehlikeli bir girişim olurdu. İşçilerin gelirleri arasındaki eşitsizlikler, öteki ülkelerin çoğunda bu-

lunanlardan farklı değildir; üstelik Sovyetler Birliği'ndeki toplumsal hizmetlerin çok daha kapsamlı oluşu, bu eşitsizlikleri biraz daha önemsizleştirmektedir. Son yıllarda, ücret yapısı tekrar tekrar değişmiştir, bu azalmanın kesin boyutu henüz belli değildir. Ama bundan sonra yeni ücret politikası, işletme yöneticileri ve işçi aristokrasisinin en büyük direnciyle karşılaşmıştır. Ama sürekli ve hızlı genişleyen bir ekonomide, gruplar ve tabakalar arası hareketliliğin yüksek düzeyde oluşu, tabakalaşmanın aşırı bir katılık kazanmasına meydan vermez. Geniş işçi kitleleri hiç durmadan uzmanlık isteyen işler için eğitilmekte ve düşük gelir düzeylerinden yüksek gelir düzeylerine geçmektedirler.

İşçi sınıfının toplumsal ve kültürel tabakalaşması, zaman zaman ekonomik tabakalaşmadan bile önemlidir. Bu, kesin çizgili sosyolojik tanımlama ve tahlile elverişli bir konu değil; burada bütün yapabileceğim, konu hakkında genel bir fikir vermek ve karmaşıklığına işaret etmek olacaktır. İşçi sınıfının olağanüstü büyümesi, sanayileşmenin çeşitli evrelerini ve bunların birbirleriyle çakışmalarını yansıtan bir çok toplumsal ve kültürel uyumsuzluk ve aykırılıkla sonuçlanmıştır. Sanayileşmenin her yeni evresi, ortaya işçi sınıfının yeni bir tabakasını çıkarmış ve önemli ayrılıklara yol açmıştır. İşçi sınıfının büyük çoğunluğunda, köyül kökeni belirgindir. Devrimden önce kentlere yerleşmiş bulunan ve biraz sanayi geleneği ile devrim-öncesi sınıf mücadelesinin anılarını taşıyan işçi ailelerinin sayısı çok azdır. Aslında, en eski işçi tabakası, 1920'lerdeki yeniden kuruluş döneminde oluşan kesimdir. Bu kesimin sanayi hayatının ritmine ayak uydurması görece kolay olmuştur: bu işçiler fabrikalara kendi istekleriyle gelmişler ve kesin bir

sınıflandırma ve bölümlemeye uğramamışlardır. Bunların çocukları da, sınaî nüfusun en yerleşik ve en kesin olarak kentsel parçasıdır ve 1930'ların ve 1940'ların işçi aristokrasisi ve işletme yöneticileri olan *vydvizhentsy*'ler de bunların saflarından gelmiştir. Tabandan uzaklaşmayıp saflarda kalanlar ise, Yeni Ekonomik Politika döneminde, sendikal faaliyete, hattâ grevlere katılan ve belli bir politik anlatım özgürlüğünü tadan en son Sovyet işçileriydiler.

Bu tabakayla bir sonraki arasındaki fark, hattâ karşıtlık son derece keskindir. 1930'larda yirmi küsur milyon köylü kentlere sürüklendi. Bunların kendilerini kent yaşamına uydurmaları çok güç ve sarsıntılı bir süreç oldu. Uzun bir süre, köklerinden koparılmış ve kentlerde yaşamaya zorlanmış, umutsuz, anarşik ve çaresiz köylüler olarak kaldılar. Fabrika düzeni içinde dövüldüler, yoğuruldular ve amansız bir tâlim ve disiplin ile denetim altında tutuldular. Sovyet kentlerine, yabancı ziyaretçileri sık sık şaşkınlığa düşüren o karanlık, sefil, yarı barbar görünümü verenler, işte bu insanlar oldu. Sanayie *mujik*'lerin o kaba bireyciliğini getirdiler. Resmî politika da, bu sanayi acemilerini ikramiye, prim ve parça başına fazla ücret için birbirleriyle rekabete iteleyerek, bu bireyciliği kullandı. Böylece fabrika tezgâhlarında işçiler birbirine düşürüldü ve herhangi bir sınıf dayanışmasının oluşmasını ve kendini göstermesini önlemek için «sosyalist rekabet» türünden gerekçeler kullanıldı. 1930'ların terörü bu kategorideki insanlar üzerinde silinmez bir iz bıraktı. Bugün (1967'de) elli yaşlarında olan bu insanların çoğu, kendi suçları olmaksızın, Sovyet işçileri arasındaki en geri öğe durumundadırlar: eğitimsiz, haris ve yaltakçıdırlar. İşçi sınıfının bu tabakası, ancak ikinci ku-

şağında, kentleşmenin getirdiği ilk sarsıntıları atlatabilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı ertesinde fabrikalara gelen köylüler de, çok güç yaşama koşullarına, evsiz barksızlığa, acımasız iş disiplinine ve teröre katlanmak zorunda kaldılar. Ama bunların çoğu, köylerdeki yıkım ve kıtlıktan kaçmak amacıyla, kendi istekleriyle gelmişlerdi kentlere. Uzun askerlik sürelerinde sınaî disipline hazırlanmışlardı ve yeni geldikleri yerlerde, 1930'ların kentlerine ve fabrika merkezlerine oranla, yeni gelenleri daha kolayca benimseyebilecek ve içine alabilecek bir ortam bulmuşlardı. Bunların uyum kazanma süreci çok daha sıkıntısız gerçekleşti. Bu süreç, eski iş yasasının kaldırıldığı Stalin-sonrası dönemde fabrikalara gelen ve görece daha korkusuz ve zengin bir ortamda işlerine yerleşen yeni işçi adayları kuşağı için daha da kolay oldu. En genç yaş grupları, köyden en son göç edenler, ve daha eski kuşakların kentlerde doğup büyümüş çocukları, kendilerinden öncekilerde hiç bulunmayan bir kendine güven duygusuyla başladılar işlerine ve eskimiş iş kurallarının düzeltilmesinde ve Sovyet fabrika yaşamına değişik bir atmosfer getirilmesinde önemli bir rol oynadılar. Bunların hemen hepsi orta öğrenim («tamamlanmış veya tamamlanmamış») görmüştür ve bir çoğu da dışarıdan üniversite eğitimine katılmaktadır. Bu işçiler sık sık, kendilerinden daha yeteneksiz ve eğitimsiz ustabaşıları ve müdürleriyle tartışmaktadırlar. Nükleer tesislerin kuruluşunda çalışanları, elektronik hesap araçlarını ve uzay gemilerini üretenleri kapsayan bu kesim, herhalde Sovyet işçi sınıfı içindeki en ilerici gruptur; Sovyetler'in ortalama emek üretkenliğinin hâlâ Amerikan ortalamasının yüzde 40'ı, hattâ daha azı olmasına rağ-

men, bu grubun üretkenliği Amerikalı meslekdaşlarınınkine eşittir. Ortalamanın düşüklüğü, kuşkusuz, yukarda özetlemeye çalıştığım gibi, Sovyet sınai insangücünün aşırı çeşitliliğine, çok sayıda değişik ve eşitsiz kültür düzeylerinin varlığına bağlıdır. Yine de, ortalama Sovyet üretkenliği, Batı Avrupa'nınkinden biraz daha ileridedir; ayrıca şunu da unutmamak gerekir ki, 1920'lerde Amerika'nın üretkenliği bugününkünün üçte biriyken, Sovyetler'de işçi başına bir saatlik üretim Amerika'dakinin onda biri kadardı.

Bu çok kabataslak tanımlama, Sovyet işçi sınıfının olağanüstü toplumsal ve kültürel çeşitliliği hakkında ancak genel bir fikir verebilir. Köyden kente yerleşme ve genişleme süreci, çeşitli tabakaların birbirleriyle kaynaşmalarına, ortak bir bakış açısı edinmelerine ve sınıf dayanışmasının gelişmesine olanak vermeyecek kadar hızlı olmuştu. Devrimden birkaç yıl sonra işçi sınıfının küçülmesi ve parçalanmasının nasıl bürokrasinin kendini toplumun egemen gücü haline getirmesine yol açtığını gördük. Bundan sonra olanlar ise, bürokrasinin bu durumunu pekiştirmesine yaradı. Fabrikalara yeni işçilerin alınma biçimi, korkunç büyüme hızı, işçi sınıfını sürekli bir dağınıklık ve bölünmüşlük durumu içinde tuttu ve birlik, bütünlük, denge kazanmalarını ve bir sosyo-politik kimliğe kavuşmalarını engelledi. İşçiler, kendi sayılarının artışı yüzünden güçsüz duruma düştüler. Bürokrasi de onları bu durumda tutmak için elinden geleni yaptı. Sadece, fabrika tezgâhlarının başında onları birbirine düşürmekle kalmadı, bütün iç düşmanlık ve karşıtlıklarını da körükledi. Taleplerini ortaya atma ve kendilerini sendikalar aracılığıyla savunma hakkından yoksun bıraktı. Ama, eğer işçi sınıfı kendi merkezkaç güçleriyle parçalanmış olmasay-

dı, bütün bu çabalar ve terör bu kadar etkili olmazdı. İşin kötüsü, parlak ve enerjik işçilerin işletme yöneticiliği mevkiine yükseltilmesiyle, taban, muhtemel sözcü ve önderlerden yoksun kalmış oluyordu. İşçilerin arasında okumuşların sayısının zaten az olduğu bir ortamda, bu beyin göçünün ciddi sonuçları oldu: bazı işçilere yarayan gruplar ve tabakalar arası hareketlilik, geri kalanları toplumsal ve politik güçsüzlüğe mahkûm etti.

Eğer bu tahlil doğruysa, geleceğe daha umutlu bakılabilir. İşçi sınıfında nesnel bir güçlenme ve bütünleşme süreci oluşmakta ve toplumsal bilincin gelişmesi de buna eşlik etmektedir. Teknolojik ilerleme zorunlulukları gibi bu da, yönetici grubu eski fabrika disiplinini bir yana itmek ve işçilere Stalin dönemine oranla çok daha geniş bir hareket alanı tanımak zorunda bırakmıştır. Tabii bu durumla anlatım özgürlüğü ve işçilerin sanayiin kontroluna gerçekten katılması arasında henüz çok uzun bir yol vardır. Bununla birlikte, işçi sınıfı daha eğitimli, daha türdeş oldukça ve kendine güveni arttıkça, özlem ve taleplerinin bu noktalar üzerinde toplanması beklenebilir. Ve bunun gerçekleşmesi durumunda da, işçiler, bürokrasiye meydan okumaya ve 1917'de akıllara durgunluk veren bir başarıyla yükselttikleri halde yıllardır arkasını getirmeye fırsat bulamadıkları özgürlük mücadelesini yeniden başlatmaya hazır bağımsız bir etmen olarak, politika sahnesine yeniden girebileceklerdir.

İşçi sınıfının genişlemesi olayının öbür yüzü de, köylülüğün azalışıdır. Kırk yıl önce, küçük mülk sahibi köylüler nüfusun dörtte üçünü meydana getirmekteydi; bugünse, kollektifleştirilmiş çiftçiler nüfu-

sun ancak dörtte biri kadardır. Köylülerin kollektifleştirmeye nasıl gözükara bir dirençle karşı koydukları, onlara karşı nasıl şiddetli bir baskı uygulandığı, nasıl sanayileşmeye katkıda bulunmaya zorlandıkları, ve kollektif düzende toprağı nasıl istemeye istemeye işledikleri, herkesin bildiği konular. Ama Profesör Butterfield'ın biraz değişik bir anlamda söylediği gibi: «Bir devrimin çağdaşları, onu yalnız ve yalnız gaddarlıklarıyla değerlendirme eğilimindedirler. Oysa sonraki kuşakların yanılgılarının başlıca nedeni, devrimi ele alırken bu gaddarlıkları hesaba katmayışları ya da canlı bir biçimde değerlendiremeyişleridir»[1]. 1930'ların başındaki kollektifleştirmeye tanık olmuş ve zora dayanan yöntemlerini sert bir biçimde eleştirmiş biri olarak, burada Rus köylülüğünün trajik kaderi üzerinde biraz durmak isterim. Eski düzende Rus kırsal kesimi, tıpkı eskiden Çin'de ve bugün hâlâ Hindistan'da olduğu gibi, dönemsel olarak kıtlıkla karşılaşırdı. Kıtlıklar arasında kalan sürelerde de, sayısı bilinmeyen (istatistiklerde hesaba katılmıyan) milyonlarca köylü, bugün bir çok azgelişmiş ülkede hâlâ olduğu gibi, besin yetersizliğinden ve hastalıktan ölüp giderdi. Eski sistem, köylülere karşı, Stalin'in hükümetinden daha az gaddar sayılmazdı; ancak ,o dönemin gaddarlığı, bir ahlâkçının duyarlı vicdanının bile kabullenmeye yatkın olduğu doğal düzenin bir parçası gibi görünürdü. Bu Stalinist politikanın suçlarını bağışlatmaz ya da azaltmaz, ama sorunu doğru perspektife oturtmamızı sağlar. *Mujik*'ler rahat bırakılsalardı herşey yolunda giderdi, diyenler, eski kırsal biçimini ve köylülüğün bireyciliğini ülküleştirenler, kendi hayallerinin ürünü olan

---

* *H. Butterfield, Christianity and History*, (London 1949), s. 143.

bir köy edebiyatını ortaya sürüyorlar. Ne olursa olsun, o eski ve ilkel küçük toprak mülkleri, bu ülkede veya Amerika Birleşik Devletleri'nde de varlıklarını koruyamamışlardır; ve bunların klasik yurdu olan Fransa'da bile son yıllarda köylülüğün son derece azaldığı görülmüştür. Rusya'da küçük mülkiyet, ulusun ilerlemesinin önünde ciddi bir engeldi: Artan kent nüfusuna besin sağlayamıyordu, bir nüfus fazlası barındıran kırsal kesimdeki çocukları bile doyuramıyordu. Cebrî kollektifleştirmenin tek akılcı yolu, köylünün onayını alan bir kollektifleştirme ya da kooperatif sistemi olabilirdi. Bu almaşığın o dönemde SSCB için ne kadar gerçekçi olduğunu bugün hiç kimse tam bir kesinlikle söyleyemez. Kesin olan şey, cebrî kollektifleştirmenin, bugün Sovyetler Birliği'nin hâlâ aşamamış olduğu bir tarımsal verimsizlik mirası bıraktığı ve kentle köy arasında bir düşmanlığa yol açtığıdır.

Bu felâketler köylülüğün yediği başka bir darbeyle, kollektifleştirmenin bütün amansızlığını geride bırakan bir darbeyle daha da ağırlaşmıştır. Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı'nda muharebe alanlarında yitirdiği 20 milyon insanın çoğu köylüydü. Kırsal insan gücündeki açık öylesine büyüktü ki, 1940'ların sonunda ve 1950'lerde çoğu köylerde sadece kadınlar, çocuklar, sakatlar ve ihtiyarlar tarlalarda görülebiliyordu. Bu, tarımdaki durgunluğun yanında, daha bir çok şeyi de açıklıyordu: Aile ilişkilerindeki, cinsel yaşamdaki ve köy eğitimindeki kopma noktasına varan gerilimler ve kırsal kesimdeki olağanüstü atalet ve aldırışsızlık hep buna bağlıydı.

Bütün bu olayların sonucunda, köylülüğün, ulusun toplumsal ve politik yaşamındaki rolü hızla azalmıştır. Tarımın durumu ciddi bir kaygı nedenidir,

çünkü tarım kent nüfusunun yaşam düzeyini ve moralini etkileyecektir. Kötü bir hasat, politik açıdan, hâlâ vahim bir olaydır: Kruşçef'in 1964'de düşüşünde arka arkaya gelen birkaç kötü hasatın da katkısı olmuştur. Köylülük toplumun yeni sınaî yapısına gerçekten bütünleştirilmiş de değildir. Eski tür bireyci çiftçilik, hem de en küçük ve en çağı geçmiş çeşidinden, *kolhoz*ların gerisinde varlığını sürdürmektedir. Elektronik araçlarla otomatikleştirilmiş işletmelere bir taş atımlık uzaklıkta, kırsal tüccar ve esnafla dolup taşan sefil ve Doğu'ya özgü pazarlar bulunmaktadır. Bununla birlikte, Bolşeviklerde, köylülüğün kapitalizmin yeniden kurulmasına aracılık edebileceği korkusunun yaygın olduğu günlerin üzerinden çok zaman geçmiştir. Evet, zengin *kolhoz*lar olduğu gibi, yoksul olanları da vardır; şurda kurnaz bir *mujik* bütün kural ve talimatları atlatıp toprak kiralamayı, gizlice ücretli işçi çalıştırmayı ve hayli para kazanmayı becerdiği de görülmektedir. Ne var ki, ilkel kapitalizmin bu kalıntıları, istisnaî olaylardan başka bir şey değillerdir. Eğer bugünkü nüfus hareketi (köyden kente göç) devam ederse, köylülük de gittikçe azalacak ve muhtemelen kollektif çiftliklerden devlet çiftliklerine toplu kayışlar olacaktır. Giderek, tarımın «Amerikanlaşması» ve ulusun toplam insangücünün ancak çok küçük bir bölümünü çalıştırması da beklenebilecektir.

Bu arada, köylülük azalsa da, *mujik* geleneği, Rus yaşamında, alışkanlıklarında, davranış biçimlerinde, dilde, edebiyatta ve sanat dallarında hâlâ etkisini korumaktadır. Daha şimdiden Rusların büyük kısmının kentlerde yaşıyor olmasına rağmen, Rus romanlarının çoğu, belki de beş tanesinden dördü, konularını köy yaşamından, kahramanlarını da mujiklerden seçmek-

tedirler. Mujik, sahneyi terkederken bile, kasvetli bir gölge düşürmektedir yeni Rusya'ya.

Şimdi de, SSCB'nin herhangi bir sosyolojik tanımında en karmaşık ve çetrefil sorun olan bürokrasi, işletme yöneticileri, uzmanlar ve aydınlar sorununa geliyoruz. Bunların sayısı ve özgül ağırlıkları alabildiğine artmıştır. 1920'lerdeki yarım milyon, devrimden önce ise sadece 200.000 olan uzman ve idareci sayısı, bugün 11-12 milyondur. Bunlara bir de, politik hiyerarşilerin ve askerî kuruluşların iki-üç milyonu bulan daimî üyeleri eklenmelidir. Devletin çalıştırdığı insanların hemen hemen beşte biri olan bu gruplar, sırf sayılarıyla, kollektifleştirilmiş köylülüğe eş büyüklüktedirler (*kolh*ozların sadece 17 milyon üyesi vardır). Toplumsal ağırlıklarıysa, kuşkusuz, karşılaştırılamayacak kadar büyüktür. Bununla birlikte, bütün bu grupları bir kefeye koymak ve bürokrasi ya da idareciler sınıfı diye etiketlendirmek doğru olmaz. Yüksek öğrenim görmüş uzmanlar ve idarecilerle sadece orta öğrenim görmüş olanlar arasında kesin bir ayrım yapılmalıdır. Asıl işletme yöneticileri, bu grubun tamamını meydana getirmemekle birlikte, birinci kategorinin içindedir. Yüksek öğrenim görmüş olan uzmanlar, toplamın yüzde 40'ını meydana getirmektedir; bu, 4,5 milyon insan demektir; eğer parti kadroları ve askerî personel de eklenirse, bu sayı 5,5 milyona çıkar.

Öyleyse, Troçki'nin bir vakitler işçi sınıfının yeni düşmanı diye işaret ettiği ayrıcalıklı bürokrasi bu mudur? Yoksa, Djilas'ın «Yeni Sınıfı» mıdır bu? (Hatırlayabileceğiniz gibi, Troçki, bürokrasinin yeni bir sınıf olduğu görüşünü kabul etmiyordu) İtiraf etmeliyim ki, bu sorulara çok kesin cevaplar vermekten çekiniyorum. Burada sorunun anlambilimsel yönüne

girmem ve sıfırın tanımı üzerinde tartışmam mümkün değil. Sadece şunu söylemeliyim: ben, ekonomik ve toplumsal eşitsizlik ile sınıf karşıtlığı arasında kesin bir ayrım yapıyorum. Yüksek ücret alan vasıflı işçilerle vasıfsız işçiler arasındaki fark, sınıf karşıtlığı demek olmayan bir eşitsizliğe örnektir; bu aynı toplumsal sınıf içindeki bir ayrımdır. Buna göre, Djilas'ın «yeni sömürücüler sınıfı» görüşü ve Sovyet «menejerler toplumu» yolundaki öteki benzer fikirleri, sorunu aydınlatmak yerine bulanıklaştıran basitleştirmelerdir. Sovyet toplumundaki ayrıcalıklı grupların konumu, şu ya da bu etiketle açıklanamayacak kadar karmaşıktır. Bunlar melez bir öğedir; hem sınıftır, hem değil. Öteki toplumların sömürücü sınıflarıyla ortak yönleri vardır; ama onların bazı temel niteliklerinden de yoksundurlar. Maddî ve başka türlü avantajlara sahiptirler ve bunları inatla ve zorbaca savunmaktadırlar. Ama burada da aşırı genellemelerden kaçınmamız gerekir. Uzmanların üçte bir kadarı, düşük ücret alan öğretmenlerden meydana gelmektedir - Sovyet basını yakın zamanlarda bunların yaşam koşulları konusunda bazı yakınmalara sayfalarında yer vermiştir. Aynı şey yarım milyon doktorun çoğu için de geçerlidir. Sayıları iki milyonu bulan mühendis, tarım uzmanı ve istatistikçiler, yüksek ücretli bir işçiden daha az kazanmaktadırlar; yaşam standartları, bizim alt-orta sınıfımızınkiyle karşılaştırılabilir. Bunun, vasıfsız ve yarı-vasıflı işçilerin yaşam standardının bir hayli üstünde olduğu doğrudur. Ama bu mütevazi refah düzeyini, emeğin sömürüsüne dayanıyor gerekçesiyle mahkûm etmek, Marksist olsun veya olmasın, son derece ilkel bir sosyoloji örneği olur. Bürokrasinin, parti hiyerarşisinin, askerî personelin ve işletme yöneticisi grupların sa-

dece üst tabakaları, kapitalist toplumdaki zenginlerin ve yeni zenginlerinkiyle karşılaştırılabilir koşullarda yaşamaktadırlar. Bu grupların nicel büyüktüğünü kesin olarak saptamak mümkün değildir - yeniden belirteyim, bunların sayıları ve gelirlerine ilişkin istatistikler, dikkatle saklanmaktır. Bu grupların herhangi bir sömürücü sınıfla ortak olan yönleri (burada terimi Marksist anlamında kullanıyorum), gelirlerinin, hiç değilse kısmen, işçilerce üretilen «artık değer»den gelmesidir. Bunun da ötesinde, Sovyet toplumuna, ekonomik, politik ve kültürel açıdan egemen durumdadırlar.

Ne var ki, bu sözde yeni sınıfta mülkiyet eksiktir. Ne üretim aracına ne de toprağa sahiptir. Maddî ayrıcalıkları, tüketim kanalıyla sınırlıdır. Bizim toplumumuzdaki işletme yöneticilerinden farklı olarak, gelirlerinin bir bölümünü sermayeye dönüştürmeleri mümkün değildir: tasarruf ve yatırım yapamazlar, sınaî hisse senetleri ya da büyük malî kıymetler gibi kalıcı ve genişleyen biçimlerde servet biriktiremezler; çocuklarına ve torunlarına servet bırakamazlar; kısaca, kendilerini bir sınıf olarak devamlı kılamazlar, sürdüremezler[1]. Troçki, bir keresinde, Sovyet bürokrasi-

1 Ama çok düşük faizle bankada para biriktirebilirler. 1963'de aşağı yukarı 14 milyon kişinin bankalarda tasarruf hesabı vardı ve ortalama mevduat 260 ruble idi. Ortalama sayı, farklı insanların hesapları arasındaki önemli farkları gizleyebilir. Ne var ki, büyük bir ihtimalle çok az sayıda insan bankaya 260 rublenin altında para yatıracağı için, bu farkların toplumsal açıdan pek büyük olması beklenemez. SSCB'de yüksek gelir sahibi insanlar, paralarını hükümet kontrolundaki bankalara yatırmak yerine, araba ve *daça* gibi dayanıklı tüketim mallarına harcamayı yeğlemektedirler.

sinin gelecekte mallarını çocuklarına bırakma hakkı için savaşacağını ve devlet mülkiyetine el koyarak tröstlerin ve konzernlerin hissedarları olmak için mücadeleye girişebileceğini söylemişti. Otuz yıl önce ileri sürülen bu tahmin, henüz doğrulanmamıştır. Maocular, Sovyetler Birliği'nde kapitalizmin daha şimdiden yeniden kurulmakta olduğunu söylemektedirler; bununla, herhalde, sanayideki devlet kontrolunda şu sıralarda gerçekleştirilen ademî merkezileştirmeyi kastediyor olmalılar. Bu tür iddialar için şimdiye kadar getirilen kanıtlar pek çürük ve yetersizdir. Teorik olarak, Stalinizmin aşırı merkeziyetçi ekonomik kontroluna karşı günümüzde gösterilen tepkiyi sınaî yöneticiler arasında neo-kapitalist eğilimlerin kamçılaması mümkündür. Sanırım, bu türden bir gelişmenin işaretleri Yugoslavya'da görülebilir - ama en fazla o kadar. Ancak, merkezî planlamanın bırakılması, Rusya'nın ulusal çıkarlarına ve dünyadaki yerine şiddetli bir darbe vurulması anlamına geleceği için, bu tür eğilimlerin Rusya'da öne geçme olasılığı yoktur.

Spekülasyonlar bir yana, Sovyet bürokrasisinin bugüne kadar üretim araçlarını kendi mülkiyetine geçirmemiş olması, bu tabakanın toplumsal egemenliğinde görülen belli bir dayanıksızlığın ve kararsızlığın temelinde yatan olgudur. Mülkiyet her zaman sınıf egemenliğinin temeli olmuştur. Bir sınıfın iç bütünlüğü ve kaynaşıklığı buna bağlıdır. Mülkiyet, mülk sahibi sınıf için, karakteri oluşturan etmendir. Aynı zamanda, sınıf, mülkünü savunmak üzere bir araya geleceği için, mülkiyetin o sınıf açısından olumlu bir işlevi de vardır. Herhangi bir mülk sahibi sınıfın savaş narası, başkalarını sömürme hakkı değil, «mülkiyet kutsallığı» bağırışıdır. Sovyet toplumunun ayrıcalıklı grupları ise, bununla karşılaştırılabilecek bağ-

larla bütünlenmiş değillerdir, Bizim iş idarecilerimiz gibi onlar da sanayiyi yönetmektedirler; üstelik bu yönetimi de mutlakiyetçi bir anlayış içinde sürdürmektedirler. Ama bizim iş idarecilerimizin ardında hisse sahipleri, özellikle de büyük hisse sahipleri durmaktadır. Sovyet işletme yöneticileri ise, sadece bütün hisselerin ulusa ait olduğunu kabullenmek değil, aynı zamanda kendilerinin de ulusun adına ve özellikle işçi sınıfının adına hareket ettiğini ilân etmek zorundadırlar. Bu gösterişi sürdürüp sürdürememeleri ise sadece politik koşullara bağlıdır. İşçiler, onların bu rolü sürdürmelerine izin verebilir veya vermeyebilirler. Tıpkı bir yığın tembel hissedar gibi işçiler de, kötü işletme müdürlerini kabul edebilirler; ama onları işten de atabilirler. Başka bir deyişle, bürokrasinin egemenliği, politik dengeden daha kararlı bir temele dayamyor değildir. Buysa, uzun dönemde, yasalar, din ve gelenekle meşrulaştırılan yerleşik bir mülkiyet ilişkileri sistemine oranla çok daha çürük ve dayanıksız bir toplumsal egemenlik temelidir. Son zamanlarda, Sovyetler Birliği'nde ve Doğu Avrupa'da politik kademelerle teknokratlar arasındaki karşıtlık ve çekişmeden sık sık söz edilir olmuştur, hatta bazı genç teorisyenlerimiz, bu iki grubu iyice palazlanmış ve birbirine karşıt toplumsal sınıflar olarak ele almakta ve tıpkı bizim topraki beyleri ile kapitalistler arasındaki mücadeleden söz edişimiz gibi, bunların arasındaki «sınıf mücadelesinden» söz etmektedirler. Bunlara göre, işçilerin de ittifak kurabileceği teknokratlar, devrimden sonra iktidarı gasbetmiş olan «merkezî politik hiyerarşiyi» devirmeye çalışmaktadır. Ama, bütün bu yıllar boyunca Sovyetler Birliği'ne hükmetmiş olan «yeni sınıf» sadece bu «merkezî politik hiyerarşi»den ibaretse, o zaman

tanımlanması gerçekten çok güç bir kimliğe sahip demektir. Çünkü bu grubun bileşimi, Stalin döneminde ve daha sonra arka arkaya yapılan temizliklerle, tekrar tekrar ve tepeden tırnağa değişmiştir. «Yeni sınıf», sosyologların şamar oğlanı haline gelmiş gibidir.

Gerçekte, Sovyet bürokrasinin elinde, modern zamanlardaki hiç bir mülk sahibi sınıfın sahip olamadığı kadar büyük bir güç vardır; yine de, bu sınıflardan çok daha zayıf ve dayanıksız bir durumdadır. Sahip olduğu iktidar olağanüstüdür, çünkü aynı zamanda hem ekonomik, hem politik, hem de kültüreldir. Ama ortada bu iktidar öğelerinin her birinin bir kurtuluş eyleminden doğmuş olması gibi açıklanması güç bir durum vardır. Bürokrasinin ekonomik yetki ve ayrıcalıkları, sanayide ve bankalarda özel mülkiyetin kaldırılmasından; politik ayrıcalıkları, işçilerin ve köylülerin eski rejime karşı kesin zaferinden; kültürel yetkileri ise, Devletin, halkın eğitim ve kültürel gelişim sorumluluğunu üstlenmiş olmasından kaynaklanmaktadır. İşçilerin 1917'de sahip oldukları üstünlüğü koruyamamaları yüzünden, bu kurtuluş eylemlerinin her biri kendi karşıtına dönüşmüştür. Bürokrasi, efendisiz bir ekonominin efendisi olmuş ve ulusun üzerinde politik ve kültürel bir vesayet kurmuştur. Ama iktidarın kökenleri ile niteliği arasındaki, iktidarın ele geçirilmesinde amaçlanan kurtarıcı görevlerle iktidarın gerçekteki kullanılışı arasındaki çelişki, sürekli olarak şiddetli politik gerilimlere ve sık sık tekrarlanan temizliklere yol açmış ve bu durum da, bürokrasinin toplumsal bütünlük ve kaynaşıklıktan yoksun olduğunu tekrar tekrar gözler önüne sermiştir. Ayrıcalıklı gruplar, bütünleşememiş, yeni bir sınıf haline gelememişlerdir. Halkın belleğinden, kendi iktidarla-

rının kaynağında yatan kurtuluş eylemlerinin izini silememişlerdir; üstelik, kitleleri - hattâ kendilerini bile - iktidarı o eylemlerle bağdaşan bir tarzda kullandıklarına da inandıramamışlardır. Başka bir deyişle, «yeni sınıf», toplumsal meşrûluğun dokunulmazlığını elde edememiştir. Feodal beylerin ve kapitalistlerin hiç gerek duymadığı bir şeyi yapmak ve kendi kimliğini hep gizlemek zorundadır. Tarihin piçi olduğunu hiç unutmamaktadır.

Yönetici grupları, «işçileri» ve «çalışanlar»ı bir tek istatistik toplam içine yığmaya ve ulusal gelirin bölüşümüyle ücret yapısını bir devlet sırrı olarak saklamaya iten suçluluk duygusundan yukarda söz etmiştim. Böylece, «yeni sınıf», «işçiler ve çalışanlar» adı verilen o sınırları belirsiz, farklılaşmamış, kitle içinde kaybolmuş olur. Yüzünü saklar ve ulusal gelirden kendi payına düşeni gizler. Eşitlik istiyenlere karşı girişilmiş o sayısız cadı avlarından sonra, kitlelerin eşitlikçiliğine meydan okumaya cesareti yoktur artık. Bir Batılı gözlemcinin çok yerinde sözleriyle, «Bizim orta sınıflarımız için amaç, Jones'lere *yetişmek* olduğu halde, Sovyetler Birliği'ndeki ayrıcalıklı kişiler, Jones'leri *geçmemeye* her zaman dikkat etmek zorundadırlar.» Bu bize Sovyet toplumunun başlıca özelliği hakkında, temelinde yatan ahlâk görüşü hakkında ve devrimci geleneğinin canlılığı ve sürükleyici gücü hakkında bir fikir verebilir.

Üstelik, Sovyet Jones'leri kitle halinde ortaya çıkmakta ve kitle halinde eğitilmektedirler. Toplumsal tabakalaşmanın mülkiyete değil de, sadece gelir ve yapılan işe dayalı olduğu bir yerde, kitle eğitiminin gelişmesi, eşitlik doğrultusunda işleyen zorlu ve sonunda karşı durulmaz bir güçtür. Yüksek ve orta öğretimden geçmiş Sovyet uzmanlarının sayısının, gö-

rece kısa bir dönem içinde, yarım milyondan 12 milyona çıktığını görmüştük. Bu süreç devam etmektedir. Bu kadar büyük bir ölçekte ve bu kadar hızla genişleyen bir toplumda, ayrıcalıklı grupların sürekli olarak halk kesimlerinden ve proletaryadan gelen yeni öğeleri kendi içine alması kaçınılmazdır; yeni gelenlerin ayrıcalıklı grupların içinde sindirilmesi ve özümlenmesi de gittikçe güçleştiğinden, «yeni sınıf»ın kendisini toplumsal ve politik yönden bütünleştirmesi ve pekiştirmesi de mümkün olmamaktadır[2].

Yukarda, uzun bir dönem içinde, Sovyet işçi sınıfını uysal ve hareketsiz bir kitle durumuna düşüren beyin göçünden söz etmiştim. Bugünse, buna karşıt bir süreç görülüyor: kitle eğitimi, ayrıcalıklı grupların genişlemesinden, hattâ sanayileşmenin gerektirdiğinden daha hızlı yayılmaktadır; o kadar ki, ülkenin ekonomik kaynaklarını da aşmıştır kitle eğitimi. Eğitim alanında yapılan son araştırmalara göre, çoğu işçi çocuğu olan Sovyet ortaokul öğrencilerinin yüzde 80'i üniversiteye girmek isteğindedir. Üniversiteler ise bunların tümünü kabul edememektedir. Yüksek öğrenimin genişleme hızının, orta öğretimin ge-

2 1966'da çeşitli derecelerdeki okullarda 68 milyon öğrenci öğrenim gördü; bu sayı devrimden önce 10-11 milyon kadardı. Demografik nedenlere bağlı olarak (savaş yıllarındaki doğum sayısının azlığından ötürü), öğrenci sayısı 1940'larda ve 1950'lerde yirmi yıl boyunca pek değişmeden 46-48 milyon düzeyinde kalmıştı. Son 7 yılda ise 22 milyonluk bir artış olmuştur. Öğrencilerden 47 milyonu ilk ve orta okullarda, 3.6 milyonu üniversitelerde, 3.3 milyonu teknik kolejlerdedir. 13 milyon kişi ise yetişkinler için açılmış kurslarda eğitim görmektedir; bunların 2 milyonu, normal çalışmalarını aksatmadan üniversite kurslarına dışardan katılan işçi ve teknisyenlerden oluşmaktadır. 1950'den beri, üniversite öğrencisi sayısı üç katına çıkmıştır.

nişleme hızına yetişmesi mümkün değildir; ve sanayinin de işçiye ihtiyacı vardır. Böylece, bu yığınla genç insan, üniversite kapılarından geri çevrilerek sanayie yöneltilmektedir. Çıkardığı bütün güçlüklere rağmen benzersiz bir durumdur bu: SSCB'de kafa ile kol arasındaki uçurumun nasıl daraldığını çarpıcı bir biçimde göstermektedir. Bunun ilk ve en dolaysız sonucu, aydınların sayısında göreli bir aşırılık ve bu aydın fazlasının işçi saflarına katılmasıdır. İşçi-aydınlar, politik yapıda yaratıcı ama aynı zamanda potansiyel olarak patlayıcı öğe durumundadırlar. Devrimci geleneğin gücü, bürokrasiyi, işçiye, bu dar ekonomik temel için gerekli olandan daha geniş ve belki de ayrıcalıklı grupların güvenliği için tehlikeli olacak kadar geniş bir eğitim sağlamaya itelemiştir. Bu anlamda, bürokrasinin kendi mezar kazıcılarını yetiştirdiği söylenebilir. Böyle bir bakış, görünümü fazlaca dramatikleştiriyor da olabilir. Ama, besbelli ki, Sovyet toplumunun dinamiği, bence, toplumun bir «yeni sınıf»ın egemenliği altında duraganlaşmasına ve pıhtılaşmasına fırsat vermeyecek yeni çelişki ve gerilimlerle zenginleşmektedir.

IV.
Sınıf Mücadelesindeki Tıkanma

Şu ana kadar, Sovyetler Birliği'ni, uluslararası olay ve baskıları hiç hesaba katmadan, sadece ülke içi olaylar açısından inceledik. Ama açıktır ki, Sovyetler Birliği'nin iç evrimi, dünya çerçevesinden, uluslararası güç dengesi ve büyük devlet diplomasisinden, Batı'daki işçi hareketinin ve Doğu'daki sömürge devrimlerinin geldiği noktadan ayrı ele alınamaz. Bütün bu etmenler, Sovyetler Birliği'nin iç gelişmelerini etkilemiş ve kendileri de ondan etkilenmişlerdir.

«Ekim devrimi, Rusya'da, uluslararası emperyalizmin zincirinin en zayıf halkasını kopardı», demişti Lenin. Bu anlamlı imge, Bolşevizmin ilk aşamalarında, kendisi ve dünya hakkındaki düşüncelerini özetler. Burada Ekim devrimi sadece Rusya'ya özgü ve sadece Rusya'yı ilgilendiren bir olgu olarak görülmemektedir: «zincirin en zayıf halkası»nda meydana gelenlerin, kendine yeterli bir olay olmadığı meydandadır. Ama Rusya'da meydana gelen bu açılıma rağmen, emperyalizm, yani büyük sınaî-malî şirketlerin yayılmacı kapitalizmi, dünya ekonomi ve politikasında egemen güç olarak kaldı: işçi sınıfları, zincirin daha başka halkalarını da koparmak zorundaydılar. Bunu nerede, nasıl ve ne zaman yapabile-

ceklerdi? Günün soruları bunlardı. Batı'da bir veya birkaç güçlü halka mı kopacaktı? Yoksa, Doğu'da, Çin'de ya da Hindistan'da, bir zayıf halka daha mı kopacaktı? Cevap ne olursa olsun, sorunun temelinde, devrimin evrenselliği ve sosyalizmin uluslararası niteliği, çapı ve kaderinin kavranılmış olması yatıyordu.

Bu düşünce, klasik Marksizmin derinlerine kök salmıştı; ve sadece bir ideolojik varsayım değil, burjuva toplumunun ayrıntılı tahlilinden çıkarılan bir sonuçtu. Kuşkusuz, daha 1789'da bile, Condorcet ve Cloots gibi bazı kişilerle Jakobenler arasındaki kozmopolitler, evrensel bir Halklar Cumhuriyeti düşünü görüyorlardı. Ama bu düş, o zamanın gerçek olanakları ve görevlerine uymuyordu. Onların devriminin yapabildiği tek şey, Fransa'yı feodal ve feodalizmsonrası bölünmeler çağından çekip çıkarmak ve modern-ulus devletler çağına sokmak oldu. Bu devrim, ulus devletin ötesine geçemezdi. Toplumun uluslarüstü bir örgütlenmeye gitmesini sağlayabilecek maddî koşullar yoktu. Ancak ondokuzuncu yüzyılda sanayi kapitalizmi bu koşulları yaratmaya *başlayabildi*. Sanayi kapitalizmi, mekanik teknolojisi ve uluslararası işbölümü sanayisinde dünya pazarını ve onunla birlikte de bir dünya toplumunun ekonomik olasılığını oluşturdu. Daha 1847'de Marx ve Engels *Komünist Manifesto*'da şöyle yazıyorlardı:

> *«Modern sanayi, dünya pazarını oluşturdu... Ticarette, denizciliğe, kara ulaşımına büyük bir gelişim sağladı... Ürünleri için sürekli genişleyen bir pazar ihtiyacı, yeryüzünün dört bucağına sürükler burjuvaziyi... Burjuvazi... bütün ülkelerde üretim ve tüketime kozmopolit bir nitelik vermiştir. Burjuvazi, sanayinin ayağının altından,*

dayandığı ulusal temeli çekip alarak gericileri kederlere boğmuştur... Eski yerel ve ulusal içe kapanıklık ve kendine yeterliliğin yerini, ulusların çok yönlü ilişkileri ve evrensel bağımlılıkları almıştır.»

Sosyalizm, kapitalizmin bıraktığı noktadan başlamak zorundaydı: «Ulusların çok yönlü ilişkileri ve karşılıklı bağımlılıklarını» kendine temel alarak, üretici güçleri uluslararası düzeyde örgütleyecek ve toplumun da yaşam biçimini buna uygun olarak yeniden düzenlemesini sağlayacaktı. Emperyalizmde, zayıf ulusların güçlülerce politik ve ekonomik bakımden düzenlemesini sağlayacaktı. Kapitalizmde, uluslararası bütünleşme eğilimi, düzensiz, kör ve sarsıntılı bir biçimde, bir çok çelişkili eğilimden bir tanesi olarak gelişti. Emperyalizmde, zayıf ulusların güçlülerce politik ve ekonomik bakımdan boyunduruk altına alınmasında çarpıtılmış ifadesini bulur. Sosyalizm, kapitalizmin ortaya çıkardığı ama gerçekleştiremediği olanağı kullanarak, bilinçli bir biçimde yaratacaktır uluslararası toplumu. Marx, Engels ve yakın arkadaşları için, bunlar, üzerinde fazla konuşulmaya değmez, herkesçe bilinen en temel fikirlerdi. *Komünist Manifesto*'dan kırk yılı aşkın bir süre sonra, Engels Fransız sosyalistlerine yolladığı bir mesajda şöyle diyordu:

«Üç büyük Batı ulusunun - Fransa, Almanya, İngiltere - birleşmesinin, bütün Avrupa'nın politik ve toplumsal kurtuluşu için en temel uluslararası koşul olduğunu ilk anlayan insan, sizin büyük yurttaşınız Saint-Simon oldu. Hükümetlerin ve ırkların savaşına nihayet bir son verecek olan Avrupa bütünleşmesinin çekirdeği olan bu birleşmenin bu üç ulusun proleterleri tarafından gerçekleştirilmesini bekliyorum.»

Devlet adamlarımızın ve kamuoyu yapıcılarımızın, böyle bir tasarının zerresini yakalayabilmeleri

ve çok pısırık ve tutucu bir uyarlamasını - ya da, karikatürünü mü demeli? - Ortak Pazar adı altında ortaya sürebilmeleri için üç çeyrek yüzyılın (aslında, *Komünist Manifesto*'dan bu yana yüzyirmi yıl) geçmiş olması, resmî kafalarımızın ne kadar ağır işlediğini göstermektedir.

Klasik Marksizmin, sosyalizmde, her türlü ulusal kendine-yeterlilik iddiasını nasıl çürüttüğü, Engels'in, ölümünden kısa bir süre önce, Fransız sosyalisti Lafargue'a yazdığı şu satırlardan da anlaşılabilir. Engels, Fransız sosyalizmini aşırı yüceltme ve buna üstün ya da benzersiz bir rol yükleme eğilimine karşı uyarıyordu Lafargue'ı:

> «*Ama kapitalizmi ezme şerefi ne sadece Fransızların, ne İngilizlerin ne de Almanların olacaktır. Fransa* belki *işareti verecek, ama... ama nihai sonuç Almanya'da belirlenecektir; ne var ki, İngiltere burjuvazinin elinde kaldığı sürece, tek başlarına Fransa ve Almanya da kesin zafer sağlayamayacaktır. Proletaryanın kurtuluşu ancak uluslararası bir yol olabilir; onu sırf Fransa'ya özgü bir olgu haline getirmeye çalışırsanız, gerçekleşmesini olanaksızlaştırmış olursunuz. Burjuva devriminin önderliğinin yalnızca Fransızlarca yürütülmesi - her ne kadar bu durum öteki ulusların aptallığı ve korkaklığı yüzünden kaçınılmaz olmuşsa da - hangi noktaya sürükledi devrimi? Napolyon'a, sizin de bildiğiniz gibi, fetih ve istilâlara, Kutsal İttifak'ın istilâsına... Fransa'ya gelecekte de aynı rolü yüklemek istemek, uluslararası proleter hareketini yolundan saptırmak ve hattâ... Fransa'yı gülünçleştirmek olur, çünkü sizin sınırlarınız dışındaki insanlar, bu özentilerle alay ediyorlar.*»

Klasik Marksizmin bütün özelliklerini taşıyan bu sözleri bu kadar uzun uzadıya aktarmamın nedeni, bunların, bence, Bolşevizmin ve Rus devrimi ile dünya arasındaki ilişkilerin anlaşılmasında bir ipucu vermeleridir. Bolşevikler, Engels'in sözlerinde özü verilen bu gelenek içinde yetiştiler ve devrimin ağırlık merkezi Batı Avrupa'dan Rusya'ya kaydıktan sonra bile, sosyalizmin kuruluşunu, sadece Rusya'ya özgü ve Rusya'yı ilgilendiren bir «olay» olarak değil, uluslararası bir süreç olarak görmeye devam ettiler. Kazandıkları zafere, dünya devriminin ya da en azından Avrupa sosyalist devriminin başlangıcı olarak baktılar. Bugün geçmişe baktığımızda, hemen patlak verecek bir uluslararası devrimi beklemekle yanılmış olduklarını görüyoruz. Ama bu geçmişe bakarak yapılan değerlendirmelerin, olayları, kısmen hatalı bile olsa, cesur bir tarihsel öngörüşten daha berrak bir biçimde görmeleri demek de değildir. Bolşevikler, 1914 felâketinin, bütün bir savaşlar ve devrimler çağını, kapitalizmin çöküş çağını başlattığı varsayımından hareket ediyorlardı. Bu varsayım tarihsel açıdan doğruydu. Gerçekten de 1914'ten sonraki yıllar, devrim ve karşı-devrim arasındaki amansız bir çekişmeyle doluydu. 1918'de devrim Hohenzollern'lerin ve Habsburg'ların imparatorluklarını yıktı ve kısa bir süre için de olsa, Berlin, Viyana, Münih, Budapeşte ve Varşova'da işçi temsilcileri konseylerini ortaya çıkardı. Ve Almanya, Avusturya, Macaristan ve öteki ülkelerde devrim yenilgiye uğratıldıktan sonra bile, kapitalist sistem eski dengesine kavuşamadı. Bunalımdan bunalıma sürüklendi ve sonunda 1929 çöküntüsü onu yıkımın eşiğine getirdi. Mülk sahibi sınıflar, ilkin, sosyalistlerin 1917 devriminden önce kuşaklar boyunca boş yere elde etmeye çabaladıkları ekonomik ve

politik reformları kabul ederek korudular egemenliklerini. Bundan sonra da, kapitalizmin koruyucusu olarak Faşizm ve Nazizm ortaya çıktı. Sömürge isyanları ve 1925-27 Çin devrimi, bunalıma yepyeni bir genişlik ve derinlik verdi. Üçüncü Reich'ın gölgesi Avrupa'nın üstüne düştükten sonra da, Avusturya ve İspanya iç savaşlarla çalkalandı; Fransa ise Halk Cephesi döneminin fırtınalı sınıf mücadelesi deneyini yaşadı. Bütün bunlar iki dünya savaşı arasında kalan dönemin devrim potansiyelinin ne kadar geniş olduğunu göstermektedir. İkinci Dünya Savaşı ise, toplumsal sistemin bunalımını ve çözülüşünü yeniden gözler önüne serdi. Nazi işgali altındaki Avrupa'da insanlar sadece ulusal bağımsızlıkları için savaşmakla kalmadılar: bir çok işgal altmdaki ülkede iç savaşlar patlak verdi. Savaş ertesinde Fransa, İtalya ve Yunanistan'da ortaya çıkan devrimci durumlar herkesçe bilinmektedir. Doğu Avrupa ise, tepeden inme devrimle değiştirildi. Avrupa, Napolyon savaşlarından beri, bununla karşılaştırılabilecek bir toplumsal çöküş görmemişti.

Bolşevikler, dünya tarihi sahnesinde ayaklarını bastıkları çağı oldukça iyi kavramışlardı. Bu, bir dünya savaşları ve devrimler çağıydı. Sayısız devrimci girişimin boşa çıkmış ya da ölü doğmuş olması, bu temel varsayımı çürütemez. Savaşa katılan insanlar, yenilgiyi peşin olarak kabul edemezler; mücadelenin sonucu, fiilî savaş içinde belli olur. Lenin ve yoldaşları, keyfî şavaş çıkarmamayı bir kural durumuna getirmişlerdi; ama çoğu kez, kuvvet ölçüşmesi, onlara dışardan zorlanıyordu. Böyle bir durumda devrimciler, İngiliz askerleri gibi yaparak, sonuncusu dışında bütün muharebelerin kaybedileceği ve bu son muharebeye kadar da, kaybedileceği belli bütün bu çatışmalara girmek zorunda oldukları görüşünü benimseyebilirler.

Lenin ve izleyicileri, devrimin evrenselliği düşüncesini bir başka nedenden ötürü de benimsiyorlardı. Sosyalizmin tek başına Rusya'da gerçekleşeceğinden pek umutlu değillerdi. İleri sanayi ülkelerinden kopmuş ve sadece kendi kaynaklarına dayanmak zorunda kalmış olan bir Rusya, ekonomik kıtlığın, düşük uygarlık düzeyinin ve işçi sınıfının zayıflığının üstesinden gelemez, ya da pek uzun süre karşı koyamazdı bunlara; bürokrasinin yükselmesini önleyemezdi. Bütün Bolşevikler - hattâ Stalin bile - önceleri, yalıtılmış bir Sovyetler Birliği'nin sanayileşmesine eşlik edecek şiddete, özveriye ve toplumsal eşitsizliklere hiç gerek kalmadan Rusya'nın akılcı ve uygar yoldan sosyalizme geçmesine yardım edecek olan ve Almanya, Fransa veya İngiltere'nin önderliği altında başlayan ve gelişen bir Avrupa sosyalist topluluğuna katılmayı umuyorlardı. Daha 1914'de Lenin'in parolası, Avrupa Sosyalist Birleşik Devletleri idi (bu arada, sonraları, Lenin de, bu düşüncenin özü üzerinde tereddüt olmasa bile, doğru anlaşılmayacağı kuşkusuna kapılmıştı.) 1918'de ise, sosyalizmin «günümüzde bir gerçek olduğunu; ancak yarıdan ikiye bölündüğünü ve birinci yarının, yani sosyalizmin politik koşullarının, Sovyetler aracılığıyla uygulanan proletarya iktidarının, Rusya'da ortaya çıkarılmış olduğunu, buna karşılık öteki yarının, yani sınaî ve kültürel koşulların da Almanya'da varolduğunu» söylüyordu. Sosyalizmi gerçekleştirmek için, bu «iki yarı bir araya getirilmeliydi. Engels, Lafargue'a karşı Fransızların ya da Almanların «kapitalizmi yıkma şerefine tek başlarına sahip çıkamayacaklarını» ileri sürmüştü; Lenin'de ise Lafargue'ın yanılgısının zerresi yoktu. Lenin ve yoldaşları, işçilerinin kurtuluşunun ancak bir çok ülkenin ortak çabalarının sonucunda ger-

çekleşebileceğini biliyorlardı; ve ulus-devlet modern kapitalist için bile çok dar bir çerçeveyken, sosyalizmin bu çerçeve içinde düşünülmesi hiç mümkün değildi. Bu kanı, Lenin döneminin sonuna kadar, Bolşeviklerin bütün düşünce ve eylemlerine egemen oldu.

1920'lerin ortalarına gelindiğinde, Rusya'nın dünyadan kopmuş olduğu gerçeği, bütün katılığı ve acımasızlığı ile ortaya çıkmıştı; bu arada Stalin ile Bukharin, «Tek Ülkede Sosyalizm» görüşünü ileri sürdüler. Bolşevikler Rusya'nın mecbur kaldığı sürece «kendi başına yürümesi» zorunluluğunu kafalarına sokmak zorundaydılar - bir çok sağlam enternasyonalisti de kendine çeken yeni doktrinin «rasyonel özü» buydu ve meselenin bu yanına ne Troçki, ne Zinoviev, ne de Kamenev karşı çıkıyordu.

Ama yeni doktrin özel anlamı bir başka noktada, bir zorunluluğu seve seve kabullenilen bir talih durumuna getirmesinde ve evrensel devrim kavramına karşı bir tepkiyi dile getirmesinde, kendini belli ediyordu. Sovyetler Birliği'nin yalıtılmışlığı olgusundan hareket eden Stalin ve Bukharin, bir tür ideolojik izolasyonizm için bir parola attılar ortaya. Rusya'nın, başka ülkelerden yardım ve destek görmeden de sosyalizme doğru yürüyebileceğini (ki bunu bütün Bolşevikler zaten kabul ediyordu), ama bununla kalmayıp, kendi başına, bütünüyle gelişmiş bir sosyalizm, insanın insan tarafından sömürülmesinin kaldırıldığı bir sınıfsız toplumda kurabileceğini ileri sürüyorlardı; bu ise, boş bir hayalden başka bir şey değildi. Aslında söylediklerinin anlamı şuydu: savaşlar bir yana bırakılırsa, Sovyet toplumu, dünyanın geri kalan alanlarında olup bitenlerden hiç etkilen-

miyecek ve sosyalizm, kendine yeterli, kapalı, otarşik bir ulusal sistem olacaktır... Engels'i tekrarlayacak olursak, Stalin ve Bukharin, «proletaryanın kurtuluşunu» sadece Rusya'ya özgü bir olay haline getiriyor ve sırf böyle yapmakla bile onu olanaksızlaştırmış oluyorlardı. Teorinin bu pratik anlamı çok geçmeden belli oldu. Otuz yılı aşkın bir süre Tek Ülkede Sosyalizm doktrini, Stalinizmin, Parti'ye ve devlete kutsal bir şeymişcesine kabul ettirilen resmî kanunu ve temel doğmasıydı. Onun doğruluğundan kuşkulanmak, kâfirlikti ve bu suçu işledikleri için, partiye üye olan ve olmayan sayısız insan, aforoz, hapis ve ölüm cezalarına çarptırıldı. Bugüne kadar da, Sosyalizmin bir düzine ülkeye yayıldığı ileri sürüldüğü halde, Tek Ülkede Sosyalizm, bir şeriat kanunu olma durumundan sıyrılamamıştır.

Kendine yeten bir Rus sosyalizmi düşüncesinin ardında yatan şey, Batı'da devrim olasılıklarının iyiden iyiye yokolduğu yolunda açıkça belirtilmeyen bir inançtı. Hiç kuşkusuz, yaygın bir ruh haliydi bu. Yıllarca süren savaş, kıtlık ve tükenişten sonra, insanlar umutsuz bir bıkkınlık içine girmiş; uluslararası devrimin, Batı proletaryasının büyük kurtarıcısı gücünün pek yakında imdatlarına yetişeceği yolunda, partinin o alışılmış vaadlerine omuz silker olmuştu. Yeni doktrin farklı bir olasılığa işaret ediyordu: Rus devrimi sonsuza kadar tek başına kalsa bile, yine de sosyalizm vaadini yerine getirecek ve sınıfsız toplumu kendi sınırları içinde kuracaktır. Bu teorinin önde gelen taraftarlarından biri olan Evgeni Varsa, özel bir konuşmada, «Bu bir avunma doktrini,» diyordu. Biz buna «bir cebir doktrini» de diyebiliriz, çünkü Tek Ülkede Sosyalizm adına halktan bütün özgürlüklerinden vaz-

geçmesi ve sonu gelmeyen ağır fedakârlıklara ve yoksulluğa katlanması isteniyordu. Ayrıca, yönetici gruptakilerin ve bürokrasinin büyük bölümünün, kendi *Realpolitik* dürtüleri ve *raison d'état*'ları vardı*. Bütün bürokrasiler ulus-devlete bağlıdır, onun tarafından biçimlendirilir ve sınırlanır. Şimdi, Bolşevik bürokraside devrimin kahramanlık döneminin yüksekliklerinden ulus-devletin düzüne inmişti ve bu inişte yol gösteren de Stalin'di. Bürokratlar, kendileri için ve *kendi* Rusya'ları için güvenlik arıyorlardı. Ulusal ve her şeyden önce de uluslararası statüko'yu olduğu gibi korumak ve büyük kapitalist güçlere bir *modus vivendi*** sağlamaya çalışıyorlardı. Bunu bir çeşit ideolojik izolasyonizmde bulacaklarına inanmışlardı ve Sovyetler Birliği'ni dış dünyadaki sınıf mücadelelerinden ve toplumsal çatışmalardan uzak tutmaya bakıyorlardı. Nitekim Stalin, Tek Ülkede Sosyalizm'i ortaya atarken, aslında Batı Burjuvazisine dış ülkelerdeki devrimlerle ilgilenmediğini söylemiş oluyordu. Ve Batı Burjuvazisi de, ona güvenip güvenmemekte bocalamakla birlikte, Stalin'i iyi anladı. Stalin ve Troçki arasındaki büyük mücadele sırasında, bizim devlet adamlarımızın ve kamuoyu yapıcılarımızın çoğunluğu, Stalin'in kazanmasının Batı için en hayırlı iş olacağını savundular. Stalin, ılımlı politikayı ve barış içinde birlikte yaşamayı temsil ediyordu.

Bununla birlikte, Stalinizm, dış dünyadaki sınıf mücadeleleri ve toplumsal çatışmalardan kolayca sıyı-

---

* *Realpolitik :* İlkesiz, anın gereklerine göre değişebilen, kısa görüşlü politika.

Raison d'état : Devletin, dayandığı toplumsal yapıdan bağımsız, sadece kendi iç işleyişinden doğan zorunluluk ve ihtiyaçlar. (Ç.N.)

** *Modus vivendi :* Barış anlaşması. (Ç.N.)

ramadı kendini. Kaldırıp atamayacağı bir devrimci mirasın yükü vardı sırtında. Komünist Enternasyonal'in merkezi Moskova'daydı; Enternasyonal ise, Bolşeviklerin evrensel devrime başlangıçtaki bağlılıklarının cisimlenmesi demekti. Stalin çok uzun bir süre Komintern'i lâğvetmeye cesaret edemedi: ancak 1943'de göze alabildi bu darbeyi. Ama bu arada, onu kendi amaçlarına uydurmak için de elinden geleni yaptı. Onu ehlileştirdi; kendi diplomasisinin bir ilâve aracı haline getirdi; ya da vaktiyle Troçki'nin söylediği gibi, Komünist Partilerini, «dünya devriminin öncüleri» olmaktan çıkararak, Sovyetler Birliği'nin barışsever sınır bekçilerine dönüştürdü. Komünist Partileri de, «ilk işçi devleti»nin diplomatik çıkarlarına ve ulusal egoizmine hizmet etmeyi kabullendiler, çünkü o, ilk işçi devletiydi. Bu partiler, kendi bağımsızlıkları üzerinde diretme ve böylece politik şereflerini ve devrimci etkinlik ve yararlılıklarını kurtarma cesaretini gösteremediler. Böylelikle, kendileri için intihar demek olan bir ikilem içine girdiler, çünkü Tek Ülkede Sosyalizm'in basit bir ajanı olarak görev yapan bir Enternasyonal, yürek parçalayıcı bir çelişkiydi.

Stalinizmin, uluslararası statüko'nun çerçevesi içinde ulusal güvenlik peşinde koşması, eğer bu statüko istikrarlı olsaydı, belli bir anlam kazanabilirdi. Oysa durum hiç de böyle değildi. Hiçbir şey, iki savaş arası yılların toplumsal dengesi ve uluslararası güç ilişkileri kadar güvenilmez olamazdı. Toplumsal denge, 1929 çöküntüsüyle altüst olmuştu. Askeri ve diplomatik denge ise, Almanya'nın 1918 yenilgisinin etkisinden kurtulması ve Versailles Anlaşması üzerine kurulu sistemi yıkmaya kararlılığını belli etmesiyle bozulmuştu. Rusya, bu gelişmelerin sarsıntıların-

dan koruyamazdı kendini. Oysa Stalin'in, onun diplomasisinin ve ehlileştirilmiş Komintern'inin yaptıkları şey, Rusya'yı bu sarsıntılardan uzak tutmaya ve hatta dış sarsıntıları erken davranarak önlemeye ve Rusya'nın da bulaşma tehlikesi olan çatışmaları frenlemeye ya da hafifletmeye çalışmak oldu. O büyük, gaddar diktatör, *Realpolitik*'insözüm ona ustası, aslında, devrim, karşı devrim ve savaş dalgalarına durmaları için yalvaran Kral Canutesi'ydi çağımızın. Stalin'in dünya komünizmi üzerindeki büyük otoritesi (Sovyetler Birliği'nin bütün gücü ve itibarıyla desteklenen bir otoriteydi bu) göz önünde tutulursa, onun tutum ve politikasının böyle bir ölüm kalım döneminde dünya tarihine biçim verdiği, hiç kuşkusuz, doğrudur. Eğer Sovyetler Birliği dışındaki işçi hareketleri kendi çıkarlarına ve geleneklerine uygun bir yol izlese ve Stalin'in ya da bir başka dış etkenin kendi hareketlerinin gelişim doğrultusuna ve ritmine karışmasına izin vermeselerdi, bugün Batı ya da genel olarak dünya ne durumda olurdu? Bunu şu anda kimse kestiremez. Ama mümkündür ki, Batı'nın ileri ulusları sosyalist devrimlerini yapmış ya da ona bugün olduklarından çok daha yaklaşmış olurlardı.

Batı'da devrimin ve sosyalizmin karşılaştığı yenilgilerin, bugünden gözüktüğü kadar kaçınılmaz olduğunu sanmıyorum. Bu yenilgilerin tümünün de nesnel koşulların, yani bizim Batı toplumumuzun «sağlam» yapısının sonucu olduğuna inanmıyorum. Sosyalizmin belli başlı yenilgi ve gerilemelerinden hiç değilse bazıları, öznel etmenlere, sosyalizmin şampiyonu sanılan kişilerce ileri sürülen politikaların sağlıksızlığına bağlıydı. Kapitalist toplumdaki sınıf mücadelesi konusundaki Marksist tahminler, bugün görünebilecekleri kadar isabetsiz değillerdi. Marx, En-

gels ve Lenin'in hesaba katmadıkları tek nokta, Stalinizm ve onun uluslararası sonuçlarıydı .

Bu konudaki yığınla örnekten birini verelim. Her yakın tarih öğrencisi, 1930'larda Moskova'nın Nazizmin yükselişi sırasında gösterdiği atalet ve aldırışsızlık karşısında şaşkınlığa düşecek, hatta anlayamayacaktır bu durumu. O günlerde Stalin, danışmanları ve propagandacıları, yaklaşan felâket karşısında tam bir anlayışsızlık içindeydiler. Nazi hareketinin toparlayıcı gücünü ve yıkıcı dinamizmini zerrece farkedemiyorlardı. Bu insanlar, 1929'dan 1933'e kadar Alman Komünist Partisi'ne bir sürü çok vahim falso, Hitler'in iktidarı ele geçirmesini daha da kolaylaştıran bir sürü çok ciddi falso yaptılar. Acaba, Hitler'in zaferi gerçekten kaçınılmaz mıydı? Yoksa Alman işçi hareketi bunu önleyebilir miydi? Bu sorulara cevap vermeye girişmeden önce, 1933 yılında sosyalist hareketin hiç mücadele etmeden bütün mevzilerini Hitler'e terkedişi olgusu üzerinde düşünmemiz gerekiyor. Bu her iki parti için de geçerlidir, sendikaları denetimleri altında tutan ve 8 milyonu aşkın bir seçmen kitlesine sahip olan Sosyal Demokratlar için de, 5 milyondan fazla seçmeni olan Komünistler için de. Hareketin en canlı ve militan öğeleri Komünist Parti içindeydi. Hem kendi politik ağırlıklarından ötürü, hem de davranışlarının daha hareketsiz Sosyal Demokrat kitleler üzerindeki etkisinden ötürü, bunların bunalım sırasında izleyecekleri politika çok önemliydi. Oysa Komünist Partisi, bile bile ve sistemli olarak Nazi tehlikesini küçük gösterdi ve işçilere, «bütün ateşi üzerine çevirmeleri gereken» baş düşmanın Naziler değil, Sosyal Demokratlar ya da «Sosyal Faşistler» olduğunu söyledi. Her iki partinin yöneticileri de, Nazizme karşı ortak bir hareketi düşünmeyi bile

reddettiler. Ama böyle davranmalarını gerektiren bir nesnel neden de yoktu ortada. Teslimiyetleri kaçınılmaz değildi. Hitler'in 1933'teki kolay zaferi kaçınılmaz değildi. Stalin'in ve Sovyet partisinin de, teslimiyet politikasını ortaya atmak ve üzerinde diretmekle kazanabilecekleri hiçbir şey yoktu. Yükselen Nazizm karşısında gösterdikleri aldırışsızlık ve donukluk, sadece Stalinizmin izolasyoncu mizacından, Sovyetler Birliği'ni her türlü dış çatışmaya karışmaktan alıkoyma isteğinden ileri geliyordu. Güvenlik peşinde koşan Stalin, Almanya'da sol hareket ile Nazizm arasında bir çatışmaya, belki de iç savaşa yol açabilecek her türlü Komünist hareketi yasakladı. Stalinizm, uluslararası statüko içerisinde güvenlik serabının, Tek Ülkede Sosyalizm serabının ardına düşmekle, sosyalizmin pek çok ülkede yenilmesine yol açtı ve Sovyetler Birliği'ni bir ölüm kalım tehlikesiyle karşı karşıya bıraktı. O yıllarda, 1933'den epeyce önce, kimimiz bir Nazi hükümetinin dünya savaşı ve Sovyetler'in istilâ edilmesi demek olacağını, Hitler'in iktidar yolunun kapatılmasının Alman solunun görevi olduğunu, bunu başarmak için elinde küçümsenmeyecek bir fırsat olduğunu ve başarmasa bile, Nazilerin kendisini yoketmesine göz yummak yerine, savaşarak yenilmesinin daha doğru olacağını ileri sürdük. Moskova ise, bizleri, panik yaratmakla, savaş kışkırtıcılığıyla ve Alman proletaryası ile Sovyetler Birliği'nin düşmanı olmakla suçladı.

1933'teki teslimiyet, Marksizmin karşılaştığı en büyük yenilgiydi; daha sonraki olaylarla ve süregiden Stalinist politikayla daha da derinleşen ve Alman ve Avrupa işçi hareketlerinin bugün bile etkisinden kurtulamadıkları bir yenilgi. Eğer Alman solu, özellikle de Alman Komünist Partisi, teslimiyete sü-

rüklenmeye razı olmasaydı, eğer hayatta kalmak için savaşacak kafada olsaydı, bir Üçüncü Reich ve İkinci Dünya Savaşı hiçbir zaman ortaya çıkmayabilirdi. Sovyetler Birliği savaş alanlarında 20 milyon ölü vermeyebilirdi. Auschwitz gaz odalarından yükselen duman, uygarlık tarihimizi karartmayabilirdi. Ve belki de bu arada, Almanya bir işçi devleti haline gelebilirdi.

Stalinizmin güvenlik saplantısının nasıl korkunç bir güvensizliğe yol açtığını ve ideolojik izolasyon tutumunun, Sovyetler Birliği'nin izolasyonunu nasıl arttırdığını ve tabii bunun da Sovyetler Birliği'ni nasıl gittikçe daha da izolasyonist bir çıkmaza sürüklediğini gösteren başka pek çok örnek verilebilir. Kısır döngü, Stalinist ve hattâ Stalin-sonrası diplomasinin her aşamasında, Sovyet *raison d'état*'sının Avrupa işçi hareketinin önemli bir kesimine her zorla kabul ettirilişinde, tekrarlanmıştır. Fransa'daki Halk Cephesi'nde, İspanyol İç Savaşı'nda ve 1939-1941 Nazi-Sovyet anlaşmasında hep böyle olmuştur. Bu durumların hepsinde, Batı'daki sosyalist güçlerin arka arkaya yenilgilere uğramasının nedeni, Batı kapitalizminin yapısal kuvvetinden çok, Stalinist politikanın ulusal bencilliğidir; ve bu yenilgilerin her biri, aynı zamanda Sovyetler Birliği için de ters bir durum yaratmıştır.

İkinci Dünya Savaşı ve Nazi istilâsı, Sovyetler Birliği'ni izolasyonundan çekip çıkardı. İşçilerin kurtuluşu - ve tabii Avrupa'nın Nazi egemenliğinden kurtarılması - yine «ancak uluslararası bir olay» olabilirdi. Savaşa katılanlar sadece büyük devletlerin orduları değildi; bir çok ulusun gerillaları, partizanları ve direnişçileri de silâha sarılmıştı. Savaşın içinde, çok büyük toplumsal devrim potansiyeli taşıyan bir uluslararası iç savaş doğuyordu. Ama Stalinizm, hep o eski

güvenlik tutkusuna, *raison d'état*'ya ve kutsallaştırılmış ulusal bencilliğe bağlı kaldı. Savaşa da, bir Avrupa iç savaşı olarak değil, bir «Anayurt Savaşı», yeni bir 1812 gibi katıldı. Nazizm'in karşısında, uluslararası sosyalizm ve devrim fikriyle çıkmadı. Stalin, bu fikrin kendi ordularına savaşma gücü ve isteği vereceğine, ya da, Avrupa'nın, Rusya'ya silâhlı müdahalesi sırasında olduğu gibi, düşman ordularına bulaşarak onların çözülmesine yol açacağına inanmıyordu. Dahası, Stalin, Avrupa'da Komünistlerin yönetimindeki çeşitli direniş hareketlerini, sosyalizm için değil, sadece ulusal kurtuluş için çarpışmaya zorladı. Bunda, kısmen, Büyük İttifakın devamını sağlama düşüncesiyle hareket ediyordu: savaşın, bir Avrupa devrimine dönüşme eğilimini göstermesi durumunda, Churchill ve Roosevelt'in İttifak'tan çekileceklerini düşünüyordu ve bu düşüncesinde de haklıydı. Ama kısmen de, devrimci çalkantıdan kendisi için korkuyordu, çünkü böyle bir durum, Sovyetler Birliği'nde kendi istibdadının dayandığı nazik toplumsal-politik dengeyi altüst edebilirdi. Bu büyük fırtınadan, Tek Ülkede Sosyalizm'e ve kendi istibdadına zarar verdirmeden çıkmaya kararlıydı. Ne var ki, savaşın mantığı, Stalin'in izolasyonist ideolojisine ters yönde işledi. Stalin bir sürü yabancı ülkeye ordularını göndermek durumunda kaldı; ama bunlar da, vatan bayrakları altında da ilerleseler, pahalıya malolan zaferlerinin, Nazi işgalinden kurtardıkları ülkelerde kapitalizmin yeniden kurulmasıyla sonuçlanmasına kolayca razı olmayacak olan Kızıl Ordulardı hâlâ. Savaşın bitmesiyle bir devrimci durum ortaya çıkmıştı. Bunun nasıl kontrol altına alınacağı ve asgariye indirileceği, Yalta ve Tahran'da Stalin, Roosevelt ve Churchill'i ilgilendiren başlıca konu oldu. Üç lider,

ittifakın sorunlarını geleneksel diplomasi havası içinde ele aldılar ve kendilerine düşen nüfuz alanlarını paylaştılar.

Daha çatışmaların sona ermesinden önce başlayan ve soğuk savaş dönemini başlatan karmaşık çelişki ve çatışmaların derinine inmeye gerek yok burada. Sovyetler Birliği, o zamana kadar hiç olmadığı biçimde, çok çeşitli ülkelerin iç işlerine karıştığı günlerde bile, Stalin, elde ettiği zaferin meyvelerini, yani Sovyetler'in Doğu Avrupa'daki egemenliği görüşü de devrimci yöntemlerle korumaya çalışırken bile, Stalinizm o ulusal dar kafalılığına bağlı kaldı. Doğu Avrupa'daki devrim, «bir çok ülkenin proletaryalarının ortak çabalarıyla oluşturulan bir uluslararası olay» olmayacaktı: işgalci devlet ve onun ajanları tarafından, tepeden inme yapılıyordu. Ve Halk Demokrasileri adı verilen bu ülkeler de, Tek Ülkede Sosyalizm'in savunma barikatlarından başka birşey olmayacaktı. Batı Avrupa'da, ağır darbeler yemiş ve itibarını yitirmiş burjuva iktidarı, Yalta ve Tahran anlaşmaları uyarınca yeniden güçlendirildi; ve bu ülkelerdeki Komünist Partileri de, de Gaulle'ün ve Gaspari'nin savaş ertesi hükümetlerine katılarak, direniş hareketinin dağıtılmasına yardımcı olarak ve işçi sınıfının kaynaşan radikalizmini frenleyerek, bu yeniden güçlendirmeye katkıda bulundular. Bu yoldan savaş sonrası dönemin devrimci potansiyeli bütün Doğu Avrupa'da gerçekleştirilmiş ama bu gerçekleşme çarpık bir görünüm taşımıştı; Batı Avrupa'da ise büsbütün öldürülmüştü bu potansiyel. Böylece Stalinizm, diplomasinin «karşıt toplumsal sistemlerin barış içinde birlikte yaşamalarını» sağlayabilmesi için sınıf mücadelesinde bir tıkanıklık, bir durağanlık yaratmış oldu. Stalin, bir kez daha, uluslararası statüko çerçe-

vesi içinde, yani Yalta ve Tahran'da kararlaştırılan bölgesel paylaşım temeli üzerinde, ulusal güvenlik sağlamaya çalışıyordu. Ne var ki, diplomasi, bu efendilerin Tahran ve Yalta'da kendi sınır bölgelerinin dışına itmek için uğraştıkları çatışma nedenlerini ortadan kaldıramazdı; ne de nükleer çağın hiç bilinmeyen tehlikeleriyle başa çıkabilirdi. Sonuçta, dünya, büyük devletler arasında sürdürülen sınıf mücadelesinin yozlaşmış bir biçimden başka bir şey olmayan soğuk savaşın sert rüzgârlarına bırakılmış oldu. Burada yine Engels'in uyarısı geliyor insanın aklına: «Burjuva devrimine sadece Fransa'nın önderlik etmesi - bildiğiniz gibi - Napolyon'a, fetihlere ve kutsal ittifakın istilâsına yol açmıştır.» Sosyalist devrimde de, sadece Rusya'nın önderlik yapması, neredeyse aynı sonuçları doğurmuştur.

Bununla birlikte yalnız Rusya'nın önder olduğu dönem sona ermek üzereydi. Herşeye rağmen, savaş ertesi devrimci durum kontrol altına alınamamıştı. Yugoslavlar Rus önderliğini dinlemiyorlardı, ve zafere ulaşan Çin devrimi de, Rus önderliği için zımmî bir meydan okuma demekti. Ama devrimin yayılması bile Stalinist politikayı ulusal bencilliğinden ve izolasyonizminden kurtaramadı; Stalin'in varisleri, başka şeylerle birlikte bu hastalıkları da miras aldılar. O günden bu yana Tek Ülkede Sosyalizm kavramı bütün gerçekliğini yitirmişse de, kavramın ardındaki genel tutum ve düşünce tarzı ile bu kavramdan esinlenen politik eylem biçimi hâlâ varlığını sürdürmektedir.

Şimdi de Sovyetler Birliği'nin Batı'nın toplumsal ve politik hayatı üzerindeki bir başka etkisini kısaca gözden geçirebiliriz. 1917'yi izleyen yıllarda, Ekim Devrimi'nin mesajı Batı işçi hareketinde derin bir ilgi ve

kabul gördü. Sözgelimi, 1920'de, Fransız ve İtalyan Sosyalist Partilerinin ve Alman Bağımsız Sosyalist Partisi'nin Kongreleri, büyük bir çoğunluk oyu ile Komünist Enternasyonal'e girme kararı aldılar. Tutucu İngiltere'de bile, Ernest Bevin önderliğindeki liman işçileri, Sovyetler'e karşı savaşan Polonya ordularına gönderilen cephaneyi yüklemeyi reddederek yeni Rusya'ya duydukları sempatiyi ortaya koydular. Batı işçi hareketi, Rus devriminden aldığı esinle, 1914'-te girdiği uyuşukluğu üstünden atmış gibiydi. Aynı şekilde, İkinci Dünya Savaşı'nda da, Stalingrat muharebesi, Nazi işgali altındaki Avrupa'yı kopkoyu umutsuzluktan çekip çıkardı ve Direniş hareketine yeni bir zafer ve sosyalizm umudu aşıladı. Ama tartıya vurulursa, Sovyetler Birliği örneği, bu yarım yüzyıl içinde, Batı işçi hareketleri için cesaretlendirici bir etken olmak şöyle dursun, onların sosyalist hedeflerine doğru yürümelerini engellemiştir.

İlk bakışta anlaşılmaz görünse de, bunun başlıca nedenlerinden biri, işçilerin Rus devrimini sosyalizmin ilk büyük tarihsel sınavı olarak görmeleriydi. İşçiler, Sovyetler Birliği'nin sırtındaki trajik kamburun farkında değillerdi. Batı Marksist teorisyenler bu kambur hakkında ne derlerse desinler, özgür ve sınıfsız bir toplumun yoksul ve yarı barbar bir ülkede gerçekleşemeyeceğini ne kadar inandırıcı bir biçimde anlatırlarsa anlatsınlar, işçi kitleleri için bunlar soyut teoriler olmaktan öteye geçmiyordu. Onlar için, Rusya'da sosyalizm bir teorik spekülasyon meselesi değil, bir pratik deney meselesiydi artık. Besbelli ki, aşırı umutları desteklemek Sovyetler'in çıkarlarına uygun değildi. Sorumluluklarının bilincinde olan Sovyet liderlerinin, Lenin'in de yapacağı gibi, bu durumu açıkça ortaya koymaları ve Sovyetler Bir-

liği'nin büyük başarılarının bile, sosyalizmin kendisi değil, ancak bir ön hazırlık olduğunu kitlelere anlatmaları gerekirdi. Böylelikle, boş hayalleri beslemekten ve daha sonra da bir hayal kırıklığına yolaçmaktan kaçınılmış ve Batı işçi hareketine de, Sovyetler Birliği'nin izolasyonunun ve içine düştüğü durumun sorumluluğuna kendisinin de ortak olduğu hatırlatılmış olurdu. Ne var ki Stalin ve yardımcıları, bunu yapmayacak kadar düşkünlerdi ulusal gurur ve bürokratik prestijlerine. «Avunma doktrinlerini», Tek Ülkede Sosyalizm efsanelerini, yalnız Rus işçilerine değil, bütün dünya işçilerine dayattılar.

Bu mitin yarattığı etkilerden biri, Batılı komünistleri ve sosyalistleri birer seyirci durumuna getirmek oldu. Ruslar, sosyalizmi kendi başlarına gerçekleştireceklerini, hatta gerçekleştirdiklerini söylediklerine göre, Batı'daki insanlar için, kollarını kavuşturup Rusların nasıl çalıştıklarını izlemekten başka yapacak bir şey kalmıyordu. Otuz yıl boyunca Stalinist propaganda, sosyalizmin SSCB'de ortaya koyduğu mucizelerden sözetti. Çok ateşlilerle çok saflar inandılar bu sözlere. Batı işçilerinin büyük çoğunluğu ise, düşündüler, yargılarını vermekten kaçındılar ya da olumsuz bir değerlendirme yaptılar. Sovyetler'deki yoksulluk, kıtlık ve terör hakkında anlatılanlar da bu kuşkuculuğu besledi. Bütün komünist partilerce hararetle savunulan Büyük Temizlikler ve Stalin'in kişiliğine tapma, tiksinme uyandırdı. Sonra da, çok sayıda Amerika, İngiliz ve Fransız askeri, işgal altındaki Almanya ve Avusturya'da Sovyet müttefikleriyle yüz yüze ilişki içine girdiler ve bundan da bir fikir edinmiş oldular. Son olarak, 1956'da Kruşçef'in açıklamaları bir şok yarattı. İşte bütün bu yıllar boyunca, milyonlarca Batılı işçi, bu deneyler üzerin-

de düşünmüş ve «sosyalizmin yürümediği» ve «devrimin çıkar yol olmadığı» sonucuna varmışlardır. Bir çoğu, politik aldırışsızlığın içine gömülmüştür; bir çoğu da, savaş sonrası ekonomik patlamalar ve refah devleti deneyleriyle daha bir katlanılabilir duruma gelmiş olan Batı toplumunun statükosuna ayak uydurmuşlardır. Bir vakitler Sovyet sosyalizmine inanmış olan aydınlar, sonuçta «umutlarını boşa çıkaran tanrı»yı yadsımışlardır. Böylece Tek Ülkede Sosyalizm efsanesi, daha da yanıltıcı bir efsaneye, sosyalizmin başarısız kaldığı yolunda korkunç bir efsaneye yol açmıştır. Ve bu çifte yanılgı giderek Batı politik düşüncesinin büyük bölümüne egemen olmuş ve 1917'den beri yarım yüzyıl geçtiği halde dünyanın hâlâ kurtulamadığı ideolojik durağanlığa büyük ölçüde katkıda bulunmuştur.

Ancak, Batı'nın bu sonuçları rahat bir vicdanla incelemeye pek hakkı yoktur. Çünkü bir Rus, Batı'nın Rusya ile ilişkilerinin tarihine baktığı zaman ne görecektir? Yağmacı bir Brest Litvosk barışı, Sovyetler'e karşı müttefik silâhlı müdahale, abluka, *cordon sanitaire*, uzun süreli ekonomik ve diplomatik boykotlar; ardından, Hitler'in istilâsı ve Nazi işgalinin dehşeti, Sovyet orduları savaşta kurban edilirken, Rusya'nın müttefiklerinin Hitler'e karşı ikinci bir cephe açma konusundaki uzun ve kurnaz gecikmeleri; 1945'ten sonra ise, ittifakların hızla ters dönüşü, nükleer şantaj, soğuk savaşın kudurmuş anti-komünizmi. Ne sicil! Ne sicil!

Bir Marksist, Batı işçi sınıfının ve partilerinin, bu sicilden sorumlu olan hükümet ve rejimlere böylesine geniş bir inisiyatif ve hareket serbestisini neden tanıdığını mutlaka sormalıdır. Tarihçi de, bu son elli yıl içinde Batı sosyalizmini kesin olarak müda-

hale etmekten ve Batı'nın Rus devrimini çok başka bir tarzda karşılamasını sağlamaktan alıkoymuş olabilecek nesnel koşulları araştırmalıdır. Bunu yaparken, sosyalist devrime çok uzun bir süre yalnızca Rusya'nın önderlik etmiş olmasının ters etkilerine de bir pay tanımalıdır. Ama, bütün nesnel koşulları dikkatle inceledikten ve bütün etmenleri hesaba kattıktan sonra, tarihçi nasıl bir sonuca varacaktır? Burjuva devriminde tek önderin Fransa oluşunun zararlı sonuçlarından sözeden ve hiç kuşkusuz dönemin nesnel koşullarını dikkatle tahlil etmiş olan Engels, görüşlerini şu yalın ve doğurgan cümlede özetlemişti: «Bütün bunlar, öteki ulusların korkaklığı ve budalalığı yüzünden kaçınılmaz olmuştur.» Acaba, geleceğin Engels'i aynı değerlendirmeyi bizim dönemimiz için mi yapacaktır?

V.
Sovyetler Birliği ve Çin Devrimi

Başlangıçta, bu konferansta Rus devriminin Doğu'daki sömürge ve yarı-sömürge halklar üzerindeki etkilerini ele almayı tasarlamıştım. Ama konu üzerinde çalışırken, bu sorunun, bu kadar dar bir alan içinde çözümlenemeyecek kadar geniş ve çok yönlü olduğunu gördüm. Bu yüzden burada bir tek sorunun üzerinde, konunun odak noktası durumuna gelen bir sorunun üzerinde durmakla yetineceğim: bu sorun, Rus ve Çin devrimleri arasındaki ilişkidir.

Çin devrimi, bir bakıma Rus devriminin çocuğudur. Bazı Sinologların bu düşünceye hemen karşı çıkacaklarını biliyorum ve bu itirazların belli sınırlar içinde haklı olduğunu da kabul ediyorum. Besbelli ki, bu çapta bir tarihsel olayın en derin kökleri kendi ülkesinde, kendisini doğuran toplumun koşullarında bulunur. Bu noktanın iyice vurgulanması gerekir, çünkü yakın zamanlara kadar, Çin komünizmine bir Rus kuklası gözüyle bakmak Batı'da âdet olmuştu. Ne var ki, Çin devrimini, kendi içine kapalı, sadece kendi ulusal çerçevesi içinde anlaşılabilecek bir ha-

reket olarak ele almak da yanlış olur. Çin seddinin, Çin devrimi üzerindeki düşüncelerimize hakim olmasına izin verınememiz gerekir. Bundan önce, Rus devrimi ile Batı'nın düşünsel ve politik tarihi arasındaki sayısız bağları yakalamaya çalıştım. Sizlere, Lenin'in, Rus devriminin Batı'ya olan borcunu kesinlikle kabul eden sözlerini, Troçki'nin, Avrupa'nın «en ileri ideolojisini Rusya'ya ihraç ettiği» yolundaki sözünü aktardım. Rus devriminin Çin üzerindeki etkisi ise, Batı Avrupa'nın devrimci Rusya üzerindeki etkisiyle karşılaştırılmayacak kadar dolaysız ve güçlüdür.

Rus devrimi, Çin devriminin açmazda olduğu bir sırada zafere ulaştı. Çinliler 1911'de Mançu hanedanını devirdiklerinde, ulusal sorunu sadece burjuva sınırları içinde kalan bir devrimle çözmeye çalıştılar. Bu çaba başarısızlıkla sonuçlandı. Çin'de cumhuriyet ilân edildi; ama ülkenin toplumsal ve politik sorunları çözülmedi ve giderek daha da ağırlaştı. Ulus, yabancı güçlere gittikçe daha bağımlı kılındı; savaş beyleri ve *kompradorlar* tarafından paramparça edildi. Yoksul ve ezilmiş köylülük ise, içinde yaşadığı koşulları düzeltecek durumda değildi. Sadece burjuva sınırları içinde kalan devrimin güçsüzlüğü ve yetersizliği kanıtlanmıştı; ve kimse de ona önderlik eden Sun Yat-sen kadar bilincinde değildi bunun. Bundan sonra, 1919'da, Versailles Anlaşması'na karşı büyük ulusal protesto patlak verdi ve Çin'in büyük güçlere bağımlılığının sürdürülmesine karşı bir hareket başladı. Bu, Chen Tu-hsiu, yani geleceğin Çin Komünist Partisi kurucusu tarafından ortaya atılmış olmakla birlikte, yine de «katıksız» burjuva devrimini canlandırmak amacını taşıyan bir girişimdi. Bu hareket de bir çıkmaza girdi. Ertesi yıl çok önemli bir olay ol-

du: Moskova'da, Enternasyonal'in İkinci Kongresi, Doğu'nun sömürge ve yarı-sömürge halklarına ayaklanma ya da devrime hazırlanma çağrısında bulundu. Bolşevik ideolojinin Çin'e büyük «ithal»i başladı; bunu, Rus askerî uzmanlık ve teknolojisinin ithali izledi. Rusya örneği, açmazdan çıkış yolunu gösteriyordu Çin'e: Çin de, sadece burjuva sınırları içinde kalan devrimin ötesine geçmeliydi. Anti-emperyalizm, toprağın yeniden dağıtılması, sanayi işçilerinin devrimde hegemonya kazanmaları, bir Komünist Partisi'nin kurulması, ve Sovyetler Birliği ile sıkı bir ittifak - işte bunlar, birdenbire Çin radikalerinin önünde açılan yeni olasılıklardı. Sun Yat-sen bile, çekinerek de olsa, bu yeni amaçlardan bazılarını benimsiyordu.

O zamana kadar Marksizmin Çin'de hemen hemen hiç bir etkisi olmamıştı. Methodist ve Fabian sosyalizmin bazı görüşleri, Şanghay, Kanton ve Pekin aydınlarına, bölük pörçük ve damla damla ulaşmıştı. Ama *Komünist Manifesto* ancak 1921'de, yani ilk yayımlamışından yetmişüç yıl sonra basılabildi Çince'de... İleri sanayi ülkelerindeki sınıf mücadelesi üzerinde yoğunlaşan Batı Avrupa Marksizmi'nin bir yarısömürge köylü ulusunun radikal aydınları arasında bir yankı bulması beklenemezdi. Çinliler de, kendi Marksizmlerini Ruslardan ve Rusya'ya uyarlanmış biçimi içinde aldılar. Bay E. H. Carr'ın *Sovyetler Birliği Tarihi* adlı büyük yapıtında tam yerinde belirttiği gibi, Doğu halklarını doğrudan doğruya ilgilendiren bir Marksist eylem programını ilk kez Lenin ortaya atmıştı. Bunu da, köylülüğün sorunları karşısında Narodnikleri andıran duyarlılığından ve anti-emperyalist mücadelenin önemini çok iyi kavramasından ötürü yapabilmişti.

Bolşevizmin yüzü hem Batı'ya, hem de Doğu'ya dönüktü. Lenin'in Batı üzerinde düşünür ve oradaki sosyalizmin başarı olasılıklarını tartarken, ulus-devlet'in sosyalist dönüşüm için fazlaca dar bir temel teşkil etmesi olgusu üzerinde ısrarla durduğunu görmüştük. 1924'e kadar Komünist Enternasyonal'in bütün büyük bildirileri, Avrupa Birleşik Sosyalist Devletleri çağrısıyla sonuçlanmaktaydı. Ama Doğu'da durum değişikti. Doğu insanları, hâlâ sanayi öncesi, hattâ burjuvazi öncesi çağda yaşıyorlar, yarı-feodal hizipçilere, ataerkil kabilelere, kast sistemlerine ve savaş beyliklerine bölünmüş bulunuyorlardı. Batı için, geçmişin büyük başarılarından biri olan ulus-devlet daha o zamandan ilerlemenin önünde bir engel durumuna gelmişse de, Doğu halkları için bu başarı, hâlâ geleceğe ait, elde edilmemiş bir şeydi ve gelişmenin de temel koşuluydu. Ancak, modern ulus-devlet Batı'da burjuva devriminin ürünü olduğu halde, Doğu'nun bunu gerçekleştirmesi için burjuva devriminin ötesine geçmesi gerekiyordu. 1920'lerde Moskova'nın ortaya koyduğu çok önemli yeni ders buydu. Bununla birlikte, Moskova, Çin devrimini ya da herhangi bir başka Doğu devrimini sadece ulusal bir mücadele olarak değil, ama uluslararası bir sürecin bir parçası olarak görüyordu; ve Batı'daki proleter sosyalist devrime de dünya ölçüsündeki mücadelede önder rolünü veriyordu hâlâ. Bolşevizm kendi deneyini dünya sahnesine yansıtmaktaydı. Rusya'da devrim hem kentte hem de köyde yer almıştı; ama yönlendirici girişim, düşünce ve irade kentlerden gelmişti ve Bolşevikler de, bunun, sınaî Batı'nın «kent», azgelişmiş Doğu'nun ise «köy» yerine geçtiği dünya sahnesinde tekrarlanacağını düşünüyorlardı.

1925-1927 yıllarında meydana gelen ikinci Çin

devrimi de bu bekleyişi doğrular gibiydi. O sıralarda İngiltere, tarihindeki en büyük sınıf mücadeleleriyle, en uzun ve en inatçı maden işçileri greviyle ve 1926 genel greviyle sarsılmaktaydı. Çin'de ise toplumsal güçlerin mevzileniş biçimi, geniş çizgileriyle, Rus modelini andırıyordu: ülke, köylü isyanlarıyla çalkalanıyordu, ama kent işçileri devrimin itici gücüydü. Bu önemli ama günümüzde unutulmuş ya da gözden uzak tutulmuş gerçeği hatırlamamak gerekir. Çin yakın tarihinin büyük bölümü, ne yazık ki Stalinistler ve Maoistler tarafından birbirine benzer bir tarzda yeni baştan yazılmış ve sadece bir çok tarihsel kişiliğin, Orwell'in romanlarında olduğu gibi, «yok-kişi»lere dönüştürülmesiyle yetinilmemiş ama aynı zamanda bütün bir toplumsal sınıf da - 1920'lerin Çin sanayi proletaryası - tarihin kayıtlarından silinmiş ve bir «yok-sınıf» haline getirilmiştir. Bunun neden böyle olduğunu biraz ilerde göreceğiz.

1920'lerdeki devrimin kaderi fazlasıyle trajikti. Devrim sadece yenik düşmekle kalmamış, yenilmezden önce de, sadece burjuva sınırları içinde kalan devrimin açmazına sürüklenmişti; bundan çıkış yolu kısa bir süre önce Leninizm tarafından gösterilmiş olduğu halde, Stalin ile Çin'deki yardımcıları ve ajanları devrimi yine aynı açmazın içine sürüklenmişlerdi. Biz Batı'da yaşayanlar, tarihin Stalinist ya da Maoist açıdan «yeniden yazılmış biçimlerine» bağlanmak zorunda değiliz; onun için, olayların genel çizgilerini bildiğinizi varsayıyorum: burada sadece, Stalin'in politikasının merkezinde, Çin devriminin salt burjuva hedeflere yönelmesi ve «dört sınıfın bloku» denilen temele dayanması gerektiği yolunda bir düşüncenin bulunduğunu hatırlatacağım. Gerçekten de, Moskova, isteksiz Çin komünistlerini kayıtsız şartsız

Kuomintang'ın disiplinine teslim olmaya, General Çan Kay-şek'i ulusal önder ve kahraman olarak kabul etmeye, köylü isyanlarını teşvik etmekten kaçınmaya ve son olarak 1927'de de, kentlerde ayaklanan işçileri silâhsızlandırmaya zorladı. Böylece, Asya'daki ilk büyük ve başarılı proleter ayaklanması olan Şanghay komünü bastırıldı. Bunu, komünistlerin ve ayaklanan işçilerin toptan katledilmesi ve devrimin apansız yenilgisi izledi.

Stalin'in politikası olsaydı da olmasaydı da, 1925-'27 devriminin kendi «olgunlaşmamışlığı» yüzünden zaten yenilgiye mahkûm olduğu ileri sürülmüştür. Tarihçi, otopside, böyle bir olayın nesnel nedenlerini öznel nedenlerinden, insanların politika ve hareketlerinden ayırmaz; bu etmenlerden hangisinin sonucu belirlediğini söyleyemez. Gerçek şu ki, 1927'de devrimin yenilgisi ister kaçınılmaz olsun, ister olmasın, Stalinizm bu yenilgiyi kaçınılmazlaştırmak için elinden geleni yapmıştır. Stalinist politika, Batı'da olduğu kadar Doğu'da da, statüko'yu yoketme ya da bozma korkusuna ve «uluslararası karışıklıklara» yol açabilecek ciddi toplumsal sürtüşmelerden kaçınma arzusuna dayanıyordu. Batı'da olduğu gibi Doğu'da da, Stalinizm, sınıf mücadelesini tıkanıklığa ve durağanlığa sürükledi.

Ne var ki, Çin'de bir tıkanıklık mümkün değildi. Kentlerde devrim ezilmişti; ama karşı-devrim de zaferini perçinliyordu. Ülkenin toplumsal yapısı alt üst olmuştu. Köylü ayaklanmaları sürüp gidiyordu. Kuomintang rejimi sarsak ve yozlaşmış bir düzendi. Bunun üstüne de, onbeş yıl süren Japon istilâsı toplumsal yapıya ve politik rejime artarda darbeler indirdi. Çözülme ve parçalanma sürecini hiçbir şey durduramazdı.

Bununla birlikte, 1927 yenilgisi ve sonraki olaylar, 1920'lerdekinden çok daha değişik ve aynı zamanda 1905 ve 1917 Rus devrimlerinden de adamakıllı değişik bir devrim için zemin hazırlamıştı. 1920'lerin sonlarında, üyelerinin katledilmesinden sonra, Komünist Partisi, kentlerdeki kalelerini yeniden kurmanın son derece güç bir iş olduğunu gördü. 1930'larda, Çin'in kıyı bölgelerini ele geçiren Japonlar, işgal ettikleri kentleri zorla sanayisizleştirmeye giriştiler, fabrikaları boşaltıp dağıttılar ve böylece kentli işçilerin dağılmasına yol açtılar. Ama bu olaylardan daha önce, Mao, Komünist Partisi'ni, kentlere sırt çevirmeye ve bütün enerjisini köylülüğün ayaklanma halinde bulunduğu kırsal bölgelerde başlatılacak partizan savaşlarına yöneltmeye zorlamıştı zaten. Mao'nun politik stratejisi, yıllar sonrasının o ünlü özdeyişiyle özetlenebilirdi: Çin'de devrim kentlerden kırlara değil, kırlardan kentlere taşınmalıdır.

Bu strateji bir politik deha ürünü müydü? Yoksa, bir maceracının umutsuz zar atışı mıydı? Sonuçtaki başarı, bunlardan birincisinin doğru olduğu izlenimini yaratıyor. Gelgelelim, o dönemin koşulları göz önünde tutularak bakıldığında, bu stratejinin gerçekten kesinlik taşımayan bir kumar olduğu söylenmelidir. Moskova'daki Stalinizm, uzun bir süre bir sapma olarak aforoz edilmeye bile değmez zararsız bir çarpıtma olarak görmüştür Mao'nun bu tutumunu. Bu arada, Mao da, Stalin'in kişiliğine tapınma pratiğinin bütün gereklerini görünüşte yerine getirerek karşılık vermiştir bu nezakete. Stalin'e göre, Mao'nun partizanları, geniş kırsal alanları denetimlerine geçirmiş olmakla birlikte, devrimi kırlardan kentlere taşıma ve Kuomintang'ı devirme şansına sahip değillerdi. Stalin, bu partizanları, Çan Kay-şek ile olan

ilişkileride bir pazarlık aracı olarak kullanmaktan memnundu; bu yüzden, onlara Komitern gazetelerinde biraz reklâm olanağı sağladı, ama bunun dışında hiçbir yardımda bulunmadı. Ona göre Mao, satranç tahtasının önemsiz bir köşesinde duran bir garip piyondu.

Gerçekten de, Mao'nun stratejisinin başarılı olabilmesi için, Mao'nun kendisinin de daha önce hiç tasarlamadığı ve tasarlayamayacağı biçimde, bazı koşulların bir arada bulunması ya da çıkışması gerekiyordu. Mao'nun partizanlarına hayatta kalıp güç kazanma ve Kuomintang'ı bir köylü ordusu tarafından yıkılacak ölçüde çöküntüye sürükleme fırsatını veren, onbeş yıl süren ve bu süre içinde Çin'in parçalanmasına ve kargaşanın içine fırlatılmasına yol açan Japon istilâ ve işgali, ardından dünya savaşı ve Japonya'nın yenilgisi olmuştur. Çağımızda, normal olarak (azgelişmiş Çin'de bile böyleydi bu) kent, ekonomik, idarî ve askerî açılardan kırsal kesime öylesine hakimdir ki, devrimi kırlardan kentlere taşıma çabası, daha baştan başarısızlığa mahkûmdur. Ama 1948 ve 1949'da partizanlar Nanking, Tiensin, Şanghay, Kanton ve Pekin kentlerine girdiklerinde, gerçek bir boşluğun içine dalmış oldular. Kuomintang'ın çözülüşü, kesin olarak tamamlanmıştı. Stalin ise, 1948'de bile bunu kavrayamamıştı ve boşu boşuna Mao'ya Çan Kay-şek ile antlaşma yapması ve partizanların Çan'ın ordusuna katılmalarına kabul etmesi için baskı yapıyordu. Yine «karışıklıklardan» (Sovyet sınırına bitişik Uzak Doğu topraklarına geniş çaplı Amerikan müdahalesinden) korkan Stalin, daha hâlâ (1948'de!) Çin'in 1928'deki statükosuna geri getirmeye çalışıyordu.

Bu arada devrimin niteliği ve Çin komünizminin bakış açısı adamakıllı değişmişti. Mao'nun partisi-

nin, ideoloji ve örgütlenme yönünden ne Lenin'in ne de Stalin'in partisiyle önemli bir benzerliği kalmıştı artık. Lenin'in partisinin en derin kökleri işçi sınıfındaydı. Mao'nun partisi ise, hemen hemen yalnız köylülere dayanıyordu. Bolşevikler, Çarlık Rusya'sında, örtük bir biçimde de olsa, bir çok - partili sistem içinde yetişmişlerdi; ve muarızları olan Menşevikler, Sosyal Devrimciler, Liberaller ve öteki muarızlarıyla yoğun bir tartışma ve alışveriş içinde bulunmaya alışmışlardı. Yirmi yılı aşkın bir süredir tam bir tecrit durumunda, dağlardaki istihkâm, mağara ve köylerde yaşayan Maoistler ise, bütünüyle kendi içlerine kapanmışlardı. Doğrudan tartışma içinde yüzleşmek durumunda oldukları Menşevik ya da Sosyal Devrîmciler gibi muarızları yoktu. Kuomintang'la olan polemikleri, ciddi bir muarıza karşı girişilen ideolojik bir tartışma olmaktan çok, bir düşmana karşı yürütülen bir savaş propagandasına benziyordu. Partizanların komuta kademeleri, parti kadrolarından oluşuyordu. Yaşamlarının her yönü, silâhlı mücadelenin zorlayıcı gereklerine bağımlı kılınmıştı. Örgütün işleyişi, disiplin, düşünce tarzları, günlük çalışmaların yürütülmesi, hepsi, askerîleştirilmişti. Maoistlerin militarizmleri, alışılmamış ve devrimci nitelikte olmakla birlikte, Bolşevik partisinin esas olarak sivil niteliğine taban tabana karşıttı. Bolşevizm ancak bir dizi uzun ve sancılı politik ve moral bunalımlardan geçtikten sonra parti içinde bir çok muhalif hareketin bastırılmasından sonra monolitik'leşmişti ama*, Maoizmin kendi saflarında bastırılıp susturulacak hiçbir şey yoktu: onun monolitik niteliği, doğal ve sınırlanmamış bir ge-

---

* *Monolitik :* Yekpâre, hiç bir çelişki ve bölünme öğesi taşımayan, bütün ayrılık ve muhalefet öğelerinden arınmış. (Ç.N.)

lişme göstermişti. Bu yüzden, Maoizm dış görünüşüyle Stalinizm'i andırmakla birlikte, bu benzerlik önemli ayrılıkları da gizliyordu.

Sinologlar sık sık Mao'nun partizanlarını, çağlar boyunca durmadan ayaklanmış ve kendi önderlerini tahta geçirmek için hanedanlar devirmiş olan Çin köylü ordularıyla karşılaştırırlar. Partizanların bazı yönlerden o orduların soyundan geldiği doğrudur elbet. Geçmiş Çin'de de izdüşümünü bırakmıştır devrime; ve bu geçmiş, Mandarin geleneği kadar köylü ayaklanmaları geleneğiyle de doludur. Eğer Stalinizm, Marksizmin eski Rusya'nın vahşi barbarizmi ile karışımı ise, Maoizm de Leninizm ile Çin'in ilkel ataerkilliğinin ve atadan kalma kültlerinin karışımı olarak görülebilir. Ne olursa olsun, Maoizm, 1920'lerin kentsel komünizmine oranla, çok daha geniş ölçüde sindirmiştir yerli âdet ve alışkanlıkları. Mao'nun yazılarıyla, ondan önceki parti lideri olan Chen Tu-hsiu'nun yazılarının sadece edebî yönden karşılaştırılması bile, bu farkı ortaya koyar: Mao'nun üslubu ve anlatım tarzı, Avrupa Marksistlerine, özellikle de Stalin-öncesi dönemin Rus Marksistlerine yakın bir dil kullanan Chen'in üslubuna göre çok daha eskidir. (Mao'nun şiirlerini klasik Mandarin tarzında yazması anlamsız değildir).

Geçmişin yaşanan an üzerindeki gücü ne kadar büyük olursa olsun, bunu abartmaya gerek yoktur. Rusya'da olduğu gibi Çin'de de, modern bir devrimci ideolojinin tarih-öncesi yerli gelenekle kaynaşması, bir geçiş dönemi olgusudur. Rusya'da da, Çin'de de, toplum, âdet ve alışkanlıkların gücünü azaltan ya da yokeden bir değişimin sancıları içindedir. Her iki ülkede de yöneticiler, geleneği, geleneksel yaşam biçimini kökünden değiştirme amacıyla kullanmışlardır.

Sanayileşme, kentleşme ve kitle eğitiminin, Stalinist karışımını nasıl Sovyet toplumunca kabul edilmez bir olgu durumuna getirdiğini görmüştük; Sovyetler Birliği'nin, başka hiçbir yönden olmasa bile bu yönden, Çin'in pek de uzak olmayan geleceğinin bir görüntüsünü verdiği söylenebilir.

Ne olursa olsun, Mao'nun partizanları, eskinin isyancı köylü ordularının tersine, Çin toplumunun ataerkil yapısını değiştirmemezlik etmediler. Bu partizanlar, burjuva sınırları içinde tutulamayan bir modern burjuva devriminin temsilcileri ve bir sosyalist devrimin başlatıcıları idiler. Aslında, onlar, 1917'de Rusya'da başlamış olan uluslararası altüstlüğün ikinci büyük bölümünü ortaya koydular.

Bu nasıl mümkün oldu? Rusya'da çifte devrim, büyük yükünü gerçekten sosyalist öncüsünün yönetimindeki sanayi işçi sınıfının verdiği destansı bir mücadelenin ürünüydü. Oysa, Mao'nun partisinin herhangi bir sanayi proletaryası ile bağı olmadığını biliyoruz; sanayi işçileri, 1948-49 olaylarında da önemli bir rol oynamadılar. Köylülük, toprağın ve özel mülkiyetin yeniden bölüşülmesinden yanaydı; Kuomintang'ın çürüyüşü ve çözülüşü ile cesaretini yitirmiş ve yılgınlığa kapılmış sözde ulusal burjuvazi, Maoizmin burjuva devriminin sınırlarının ötesine geçmeyeceği umudunu besliyordu. Özetle, 1948-49'da Çin'de temel toplumsal sınıflardan hiç biri, sosyalizmi kurma çabasında değildi.

Maoistler sosyalist devrime girişmekle Bolşeviklerin ancak 1917'den birkaç yıl sonra yüklendikleri rolü üzerlerine almış oldular: bu rol, bildiğimiz gibi, nerdeyse yok denebilecek bir sınai işçi sınıfının vekilliği ve koruyuculuğu rolüydü. Köylülüğün desteğini

aldıkları sürece, Maoistler, arkalarında hiç bir toplumsal sınıf bulunmayan, tecrit olmuş bir devrimci seçkinler azınlığı sayılamazdı. Ama bireyciliği yüzünden sadece kırsal ekonomi ile ilgilenen köylülük, kentlerde olup bitenler karşısında, en iyimser ifadeyle, ilgisizdi.

Maoistleri, köylülüğün ufkunun ötesine geçiren en azından üç neden vardı: (a) başlangıçtaki oluşum yıllarında bağlandıkları ideolojik taahhütler; (b) ulusal çıkarın göz önünde tutulması; (c) uluslararası güvenlik gerekleri. Leninist düşünce okulunun etkisi altında oldukları gençlik yıllarında, proleter sosyalizmin görüşlerini özümlemişlerdi Maoistler; kırsal Çin'in derinliklerine çekildikleri uzun yıllar boyunca bu fikirlere pek gerek duymadılar, ya da pek az duydular, ve kendilerini köylülüğün bireyciliğine özdeşleştirdiler. Ama, Çin'in yöneticileri olarak kentlere yeniden döndüklerinde, sadece bu bireyciliğin kılavuzluğuyla yetinmeleri mümkün olmadı; çünkü bu bireyciliğin kent dilindeki anlamı, sanayi ve ticarette özel teşebbüstü. Maoistler, ulusu birleştirmek, merkezi bir hükümet kurmak, modern bir ulus-devlet yaratmak için mücadele ediyorlardı. Bunu, Batı'nın baskısına karşı dayanıksız, bodur bir yerli kapitalizme dayandıramazlardı. Ulusal bağımsızlık ve birliğin, sanayileşmenin ve Çin'in bir büyük güç olarak yeniden ortaya çıkmasının dayanabileceği çok daha güvenilir bir temel, millileştirilmiş sanayi ve bankacılıktı. Teoride bu hedefler katıksız bir burjuva devrimiyle bağdaşabilirse de içinde bulunduğumuz yüzyılda bunların burjuva yöntemlerle elde edilmesi mümkün değildi. (Kendi hareketinin niteliklerine uygun olarak Mao, kapitalistleri mülksüzleştirirken tazminat vermiş ve bu tazminatları uzun vadeli taksitler yoluyla bugüne kadar öde-

miş, üstelik kapitalistleri de ekonomide yönetim kademelerine getirmiştir. Ama bu olgu, kendi başına, devrimin sosyalist niteliğini değiştirmez.) Son olarak da, uluslararası güvenliğin zorunlulukları, yeni Çin'i Sovyetler Birliği'ne doğru iteledi. Zafer anına kadar Maoistler, Amerikan generallerinin «danışmanlığında» bulunan ve Amerikan silâhları kullanan Kuomintang ordularıyla çarpışmışlardı; zaman zaman da, Amerikan Deniz Kuvvetleriyle savaşmaları gerekmişti. Amerika, Çan Kay-şek'i karşı-devrimin yöneticisi olarak destekliyordu. Soğuk savaş tepe noktasına tırmanıyor ve dünya iki bloka bölünüyordu. Bu koşullarda Çin'in güvenliği, Sovyetler Birliği ile sıkı bir ittifak kurmaya ve Sovyetler'den ekonomik yardım almaya bağlıydı; bu da, Çin'in politik yapısının Sovyetler Birliği'ninkine uydurulmasını gerektirmekteydi.

Sovyetler Birliği ile sıkı bir ittifak kurmak, yeni Çin için pek kolay olmadı. İki komünist güç arasındaki ilişkiler, başlangıçtan beri, bir belirsizlik havası ile çevrelenmişti ve arada bir gerginlik doğmuştu. Bu gerginliklerin başlıca nedeni, Stalin hükümetinin ulusal bencilliğiydi. Mao ile yoldaşları, Stalin'in 1920'lerde kendilerini nasıl kullandığını, partizanlara nasıl davrandığını ve iktidarı ele geçirme çabalarını nasıl engellediğini unutmuş olsalar bile, Rusların Japonya'nın yenilgisinden beri Uzak Doğu'da sürdürdükleri tutumu kolayca hazmedemezlerdi. Ruslar, Mançurya'daki üstünlüklerini yeniden kurmuşlardı; Uzak Doğu Demiryolları ve Port Arthur limanı ellerindeydi; ve Mançurya'nın sınaî tesislerini de «savaş ganimeti» olarak söküp götürmüşlerdi. Oysa bu bölge, o sıralarda da Çin'in ekonomik gelişmesinin bağlı olduğu tek sanayi merkeziydi. Geçmişte bütün Sovyet liderleri, Çin devriminin başarıya ulaşmasıyla bütün

Moğolistan'ın Çin'le federe bir devlet halinde birleşeceğini vaad etmiş oldukları halde, Moskova, Sovyet Moğolistan'ı üzerindeki egemenliğinden vazgeçmeye hiç niyetli görünmüyordu. Bütün bunlar, Stalin ile Tito arasında kısa bir süre önce patlak veren çatışmadan çok daha ağır bir çatışmaya, yirmi yıl sonra Kruşçef'le Mao'yu karşı karşıya getiren çatışma kadar ağır bir çatışmaya yol açacak nitelikteydi. Ancak, 1950'de Stalin de Mao da, açıkça bozuşmayı göze alamazlardı. Stalin, Maoistler ile Tito'cuların ortak bir cephede birleşmelerinden korkuyordu; Mao ise, Sovyetler'in dostluk ve yardımına o kadar gerek duyuyordu ki, hiç gecikmeden Stalin ile uzlaştı ve ittifakı perçinledi. Sovyetler Birliği, Çin devriminin ve bu devrimin sosyalist niteliğinin garantörü durumuna gelmişti.

Çin devrimi de, hiç kuşkusuz, Rus devrimini rahatsız eden bütün çelişkileri, yani devrimin burjuva yönleriyle sosyalist yönleri arasındaki karşıtlıkları ve azgelişmiş bir ülkede sosyalizmi kurma çabasından doğan çelişkileri kendi içinde taşıyordu. Benzer koşullar, benzer sonuçlar doğurmuştu. Aralarındaki farklar ne olursa olsun Maoizm ile Stalinizm'in birbirine yakınlığı da bundan kaynaklanıyordu. Her ikisi de tek parti sistemi içinde, iktidar tekelinin sahipleri olarak ve sosyalizmin çıkarının temsilcileri ve koruyucuları gibi hareket etmekteydiler, şu farkla ki, gerçek bir çok-partili sistem deneyi geçirmemiş ve Avrupa Marksizmi geleneğine bağlı olmayan Mao, Stalin'e oranla, suçluluk duygusundan çok daha uzak olarak ve çok daha rahat bir tavırla benimsemişti bu rolü. Maoizm de, Stalinizm gibi, devrimin ancak çok uzun sürede sindirip üstesinden gelebileceği o geri kalmış ulusal çevreyi yansıtıyordu.

Bu ittifak, bütün belirsizliğine rağmen, iki ortağa da hayati yararlar sağladı. Stalin, sadece, Sovyetler Birliği'nin sosyalist kampta tek lider olma durumuna Çin'in rıza göstermesini sağlamakla kalmamıştı; aynı zamanda, Sovyet-Çin ortak şirketleri aracılığıyla, Çin'in ekonomik ve politik yaşamı üzerinde doğrudan bir etki de elde etmişti. Bu karma şirketler, Çinlilerin çoğuna, eskinin Batı'ya verilen imtiyazlarının yeni bir biçimi gibi görünüyor onları öfkelendiriyordu. Bununla birlikte yeni Çin, Sovyet yardımı sayesinde, 1917'den sonra Sovyetler Birliği'nin düştüğü izolasyona düşmekten kurtulmuştu. Batı'nın ablukası, vaktiyle Rusya'nın başına sardığı güçlükleri, yeni Çin'e uygulayamıyordu. Çin, daha başlangıçtan itibaren, kendi son derece yetersiz kaynaklarına mahkûm olma durumunda değildi. Sovyet mühendisliği ve bilimsel-idari danışmanlığı ile Çin uzman ve işçilerinin Sovyetler'de eğitilmesi, Çin'in sanayileşmesinin başlangıcını kolaylaştırmış, ilk birikimin yükünü hafifletmiş ve «çıkış» hızını artırmıştı. Bunun sonucu olarak da, Çin daha düşük ekonomik ve kültürel gelişme düzeylerinden hareket etmesine rağmen, sosyalizmde öncülük için Rusya kadar yüksek bir fiyat ödemek zorunda kalmadı. Mao'nun hükümeti, sanayileşmeye gerekli kaynakları sağlamak için köylülüğün gelirini Stalin kadar kısmak zorunda değildi. Kentli halkın özel tüketimini o kadar sınırlamak zorunda da değildi. Bu durum (ve burada elde alamayacağım daha başka koşullar) devrimin ilk on yılında, özellikle kentle köy arasındaki toplumsal ve politik ilişkilerin Rusya'ya göre Çin'de çok daha az gerilimli olmasının nedenini açıklar.

Hele Stalin'in ölümünden sonra onu izleyenlerin ortak şirketleri feshedip, dolaysız denetimi kaldırdık-

ları ve Stalin'in yardım için ileri sürdüğü alçaltıcı koşulların çoğundan vazgeçtikleri zaman, iki devletin arasında daha da yakın bir işbirliğini engelleyecek hiç bir şey kalmamış gibi görünüyordu. Hattâ, Çin denizlerinden Elbe ırmağına kadar uzanan bir çeşit sosyalist uluslar topluluğunun kurulması zamanı gelmiş gibiydi. Böyle bir toplulukta, insanlığın üçte biri, akılcı bir işbölümü ve yoğun bir mal ve hizmetler mübadelesi temeli üzerinde, kendi ekonomik ve toplumsal gelişmesini ortaklaşa planlayabilecekti. Sosyalizm ilk kez «uluslararası bir olay» haline gelmeye başlayacaktı.

Elbette, bu kadar ileri amaçları olan bir girişimin, üye ulusların ekonomik yapıları, yaşam düzeyleri, uygarlık düzeyleri ve ulusal gelenekleri arasındaki çok büyük farklılıklardan doğan bir yığın güçlükle karşılaşması kaçınılmazdı. Sosyalist devrime geçmişten kalan mirasın en sevimsiz yanı olan zengin toplumlarla yoksul toplumlar arasındaki ayrılık, ne olursa olsun kendisini hissettirecekti. Yoksullar ve en başta da Çinliler, uluslar topluluğu içinde ekonomik düzey ve yaşam standardı farklarının ortadan kaldırılması için baskı yapacaklar ve bu talepleri de, kaçınılmaz olarak, Sovyetler Birliği, Çekoslovakya ve Doğu Almanya'daki tüketicilerin bekleyişleriyle çatışacaktı. Ama bunlar ulus-devlet olgusunu ekonomik olarak aşmak isteyen ciddi bir sosyalist girişimin karşısında aşılmaz engeller olamazdı. Geniş bir işbölümü ve çeşitli uluslar arasında yoğun bir mal ve hizmetler mübadelesi, hiç kuşkusuz, topluluğun bütün üyelerine önemli yararlar getirecek, kaynak ve enerji tasarrufu sağlayacak, herkes için yeni refah alanları ve ekonomik hareket olanağı yaratacaktı.

Hiç bir engel yoktu böyle bir işleyişin önünde, ulu-

sal içe kapanıklığın getirdiği hareketsizlikten ve bürokratik kibirden başka hiçbir engel. Her türlü bürokrasinin düşünce tarzının nasıl ulus-devlet'e bağlı olduğunu, onunla biçimlendiğini ve onunla sınırlandığını anlatırken, devrimin yayılmasının bile Stalinist politikayı o ulusal bencilliğinden ve ideolojik izolasyonizm'inden arındıramadığını ve Stalin'den sonra gelenlerin politikasının da bu hastalıkları taşıdığını söylemiştim. Tek Ülkede Sosyalizm kavramı çoktan bütün anlamını yitirdiyse de, kavramın ardındaki ruh hali ile ondan esinlenen düşünce biçimi ve politik eylem anlayışı süregelmiştir. Bu gerçeğin kendini en çarpıcı biçimde ortaya koyduğu yer de Rusya-Çin ilişkileridir. Burada, bu alandaki tek bir olaya, Temmuz 1960'da Kruşçev hükümetinin Çin'e yapılan bütün ekonomik yardımı kesmesine ve Çin'deki bütün Sovyet uzman, teknisyen ve mühendislerini geri çağırmasına değineceğim sadece. Bunun Çin'e indirdiği darbe, sözgelimi, Sovyetler'in Macaristan'a silâhlı müdahalesinin yarattığı kısa süreli ve şiddetli etkiden çok daha amansız olmuştur. Uzmanlara ve mühendislere, Çinlileri Sovyetler'e ait bütün tesis planlarından, proje ve patentlerden yoksun bırakma emri verildiği için de, Çin'deki sınaî kuruluşların çok büyük bölümü bir anda çalışmaz duruma gelmişlerdir. Çinliler yapım halindeki fabrika ve tesislere epeyce yatırım yapmışlardı; bu yatırımların hepsi donmuştur. Yığınla yarı monte edilmiş makine ve tamamlanmamış fabrika, paslanmaya ve çürümeye terkedilmiştir. Yeni yeni kendini donatmaya başlamış olan yoksul bir ulus için, çok baltalayıcı bir kayıptı bu. Çin'in sanayileşmesi beş yıl süren bir kesintiye uğradı; çok daha uzun bir süre de, iyice yavaş gitti. Milyonlarca işçi işsizliğe ve yoksulluğa mahkûm oldu ve köyler, sel, kuraklık ve

kötü hasatla kıvrandıkları bir sırada köye dönmek zorunda kaldı. Bu bağlamada, Lenin'in 1922'de son yazılarından birinde, «*dzerzhimorda*»nın, bu büyük «Rus şovenisti ve bürokratik zorbanın» davranışlarının, günün birinde, «yakın gelecekte tarih sahnesinin en önlerine çıkacak olan yüzmilyonlarca Asyalı insan» üzerinde yapabileceği etkiler konusunda duyduğu kaygıları açıklarken gösterdiği olağanüstü önseziyi anmamak elimde değildir.

Maoistler de Ruslara olan borçlarını aynı cins parayla, yani ulusal bencillikle ödediler. O zamandan beri Çinlilerden duyduğumuz herşey, sosyalizmin amaçları ve araçları konulu tartışmada ileri sürülen akılcı savlar olmaktan büsbütün uzaklaşarak, zedelenmiş ve alevlenmiş ulusal gururun çığlığı; ezilmiş ve aşağılanmışların çığlığı haline gelmiştir. 1960'ların korkunç şoku, Maoistlerin Ruslara karşı, çoktandır içlerine hapsettikleri ve bastırdıkları öfke ve kızgınlığı alevlendirmiş ve açığa vurmuştur; ama, yapılarındaki bazı olumsuz çizgileri de açığa vurmuştur ki, bunların en belirgini, Sovyetler Birliği'ni de bir parçası olarak gördükleri Batı'ya karşı besledikleri nefret ve o iflâh olmaz Doğulu kibirdir.

Çatışmanın kaynağında, bu iki devletin uluslararası statüko'ya karşı aldıkları tavırlar arasındaki farklılık yatmaktadır. Ruslar bütün bu yıllar içinde, eskisi gibi, uluslararası statüko'nun çerçevesi içinde ulusal güvenlik aramayı sürdürmüşlerdi. Sanıyorum, bu politikanın Stalin'den sonra gelenlerin icadı olmadığını yeterince kanıtlayabildik; bu politika, Maoistlerin yadsıdığı «Kruşçev'ci revizyonizm»in marifeti değildi. Bu revizyonizmin kökleri Stalinizm'dedir; 1920'lere ve Tek Ülkede Sosyalizm'e kadar gider. Tâ o dönemden itibaren, Sovyet politikası, dış dünyanın sı-

nıf mücadelelerine ve toplumsal ve politik çatışmalarına derinlemesine ve tehlikeli olabilecek biçimde karışmaktan ne pahasına olursa olsun kaçınmayı amaçlamıştır. Bu, zamana göre değişen amaçlar ve koşulların ortasında Sovyetler Birliği'nin tek değişmez tutkusu olmuştur. Stalin, yirmi yıl boyunca, Komintern'in strateji ve taktiklerini bundan sonra da, 1943 ile 1953 arasında, öteki Komünist partilerin bütün çıkarlarını hep bu tutkuya bağımlı kılmıştır. Çin'e ilişkin olarak Stalin, önce 1927'de, sonra da 1948'de bütün «revizyonizm» rekorlarını kırmıştır. Güvenlik peşinde koşarken, bir kural olarak, varolan her türlü uluslararası güç dengesini olduğu gibi tutmaya, hattâ daha da istikrar kazandırmaya çalışmıştır. Büyük altüst oluşlar ve değişmeler çağında yaşadığı için de, politikasını, durmadan yenilenen bir statüko'ya uydurmak zorunda kalmıştır ve bunu da esas olarak tutucu bir tarzda yapmıştır. Her seferinde 1930'larda, Versailles sistemi Nazizmin tehdidi altındayken kendi ülkesinin ve halk cephelerinin politikalarını, Versailles sisteminin savunulmasına göre ayarlamıştır; 1939 ile 1941 arasında ise, kendisini Üçüncü Reich'ın Avrupa'daki egemenliğine «uydurmuştur». Ve son olarak da, Yalta ve Potsdam anlaşmalarıyla yaratılan statüko'ya ayarlamıştır politikasını. Stalin'in varisleri de, bu statüko'yu ya da ondan artakalanları, onu içerden kemiren güçlerin karşısına dikmeye çabalamaktadırlar hâlâ...

Ne var ki, bu statüko, yeni Çin'in kabul edebileceği bir şey değildir. Bu statüko, Çin devriminin de öncesinden beri, Amerika'nın Pasifik bölgesindeki egemenliğinin zımmen kabullenilmesine dayanıyordu. Çin devrimi ile sonuçlarının bu statüko'da yeri yoktu. Çin'i uluslararası diplomasinin kanun kaçağı ha-

line getiren, Birleşmiş Milletler'e girmekten alıkoyan, Amerikan filoları ve deniz kuvvetleri tarafından ablukaya alınmasına, Amerikan üsleriyle çevrelenmesine ve ekonomik boykota uğramasına yol açan da, hep bu statüko'dur işte. Moskova, nükleer savaş tehlikesini ileri sürerek, bu statüko'yu dondurmaya çalışmakta ve bunun için gerektiği yerde sınıf mücadelesini ve anti-emperyalist «kurtuluş savaşlarını» el altından durdurmaktadır. Çin ise, gerek Asya'da gerek başka yerlerde, bu statüko'ya karşı olan güçleri bir dereceye kadar desteklemek için her türlü gerekçeye sahiptir. Sınıf mücadelesini ve «kurtuluş savaşlarını» durdurmakta hiç bir çıkarı yoktur Çin'in. İşte Çin ve Rus politikalarının temel uyuşmazlığı da burdan doğmaktadır. Revizyonizm konusundaki yarısı gerçek ama yarısı da düzmece olan, çok gürültülü tartışmanın da kaynağı burdadır. Rusya, Batı ile bir uzlaşma aradığı zaman, Rusların, Çin devrimine ve henüz emperyalizm tarafından ezilmekte olan halklara karşı Amerikan emperyalizmi ile ittifak kurmakla suçlanmalarının kaynağında da bu vardır. Çin'in, sonunda, Rusya'nın «sosyalist kamp»ın oluşuna meydan okuması ve Mao'nun önderlikte hak iddia etmesi de buna dayanmaktadır.

Bununla birlikte, Maoizm iki ruhlu gibidir: biri enternasyonalist, ötekiyse görünüşe göre Doğulu kibirle dolu olan iki ruh. Maoistlerin statüko'ya ve Rusya'nın devlet politikasına karşı olmaları, onları radikal bir tutum almaya ve Moskova'ya karşı devrimci-proleter enternasyonalizmi sloganlarına sarılmaya itmiştir. Ama kendi geçmişleri ve deneyleri, ulusal çevrelerin geriliğini iyice benimsemiş olmaları, ulus-devletlerinden duydukları yeni, yeni olduğu kadar da eski gururları, destansı mücadelelerin sonucunda elde

ettikleri ödül,. işçi sınıfına ve herhangi bir gerçek Marksist geleneğe derinlemesine kök salmamış olmaları, işte bütün bunlar, Maoistleri, Stalinistlerinkine eş bir ulusal dar kafalılığa ve kutsal bencilliğe yöneltmektedir; bu yüzden Maoistler de, dışardaki komünist ve devrimci hareketlerin çıkarlarını kendi *raison d'état*'larına ve kuvvet politikalarına bağımlı kılmaya eğilimlidirler. Sosyalizm hakkındaki düşünceleri bile Stalinizm'in izini taşır; bu, Çin Seddi'yle çevrelenmiş bir Tek Ülkede Sosyalizm düşüncesidir[1].

Maoizmin kendi iç çelişkileriyle nasıl kemirilmiş olduğu ve Sovyetler Birliği ile olan sürtüşmenin,. bu iç gerilimleri nasıl patlama noktasına getirdiği bugün artık gün gibi ortadadır. Devrimin Çin'deki «deprem merkezi», bütün Çin toplumunu sarsan, Sovyetler Birliği'ne uzanan ve dünyanın geri kalan yerlerini etkileyen yeni yeni sarsıntılar yaratmaktadır. Bu sarsıntıların sonucu ne olacaktır? Kızıl Muhafızlar'ı harekete geçirenlerin vaad ettiği gibi, daha çok eşitlik yanlısı, daha az bürokratik, halk kitlelerinin daha doğrudan denetimi altında, tek kelimeyle, Sovyetler Birliği'nden daha sosyalist bir rejim mi? Yeniden doğmuş ve arınmış bir devrim mi? Yoksa, 1965-66'da tanık olduğumuz o akıllara durgunluk veren çalkantı kişilerin ve partilerin politik sarkacın şiddetli sallanışını kontrol edemedikleri, burjuva devrimine özgü o akıl-

---

1 Mao, General Sokarno hükümetiyle diplomatik dostluk kurarak, yıllarca Endonezya Komünist Partisi'ni Sokarno'nun liderliğini kabule ve ulusal burjuvaziye koalisyon için bağımsız devrimci eylemden vazgeçmeye teşvik etti. Mao'nun Endonezya komünizmi karşısındaki tutumu, Stalin'in 1920'lerde Çin Komünizmi karşısındaki tutumuna çok benzer, üstelik Mao'nun tutumu, ötekisinden çok daha büyük bir felâkete yol , açmıştır.

dışı altüstlüklerden biri miydi yalnızca? Aylar boyu Çin kentlerinin sokaklarını ve alanlarını dolduran Kızıl Muhafızlar, yüzyılımızın yeni *Enragé*'leri, *Digger*'ları, *Leveller*'ları mıydı? Bu gelenek sonunda zafere mi ulaşıyordu? Yoksa, Kızıl Muhafızlar, ütopist kaynaşma ve faaliyet humması sona erdiği zaman artık tükenmiş ve sahneyi, kanun ve düzenin ulu ve güçlü ellerine mi bırakmışlardı? Yoksa, tarihte gördüğümüz öteki örneklerin bu dramla hiç bir ilgisi yok muydu? Cevap ne olursa olsun, devrimin sosyalist ve burjuva yönleri arasındaki çelişki henüz çözülmüş değildir; üstelik burda, Rusya'da olduğundan da daha derinlere gitmektedir. Bir kere, hâlâ ulusun beşte dördünü meydana getiren köylülük ile kent kapitalizminin çok sayıdaki nüfuzlu artıkları tarafından temsil edilen burjuvazi Çin'de daha ağırlıklıdır. Ayrıca, sosyalist akımın anti-bürokratik ve eşitlikçi yönü de, çok uzun bir süre için Rusya'da olduğundan daha güçlü görünmektedir. Çok geniş kitlelerin satıldığı karşıtlık ve çatışmalar, belli bir süre, Sovyetler Birliği'nin ilk döneminden sonra hiç görmediği fırtınalı bir kendiliğindenlikle gelişmiştir: öyle bir kendiliğindenlik ki, 1794 Paris'inde, kişilerin birbirini kırıp geçirdiği Jakoben çatışmaları dönemini akla getirmektedir. Bu ürpertici gösteri nasıl biterse bitsin, ve gerek Çin'i, gerek Sovyetler Birliği'ni nasıl bir yol ağzına götürürse götürsün, bu olaylardan alınacak derslerden biri apaçık ortadadır: insanın insan üzerindeki boyunduruğunun kaldırılması, nasıl sadece Rusya'ya özgü bir olay olamadıysa, sadece Çin'e özgü bir olay da olamaz. Bu olgu, eğer gerçekleşecekse, gerçekten uluslararası bir olay olarak, evrensel tarihin bir olgusu olarak gerçekleşecektir.

VI.
Sonuçlar ve Olasılıklar

Sovyetler'in yarım yüzyılı üzerindeki bu incelemenin sonuna geldiğimize göre, başlarken sorduğumuz soruya geri dönmemiz gerekiyor: Rus devrimi, yarattığı umutları doyurabilmiş midir? Ve bizim çağımız ve kuşağımız için anlamı nedir? İlk soruya, açık ve dosdoğru bir «evet» ile cevap vermeyi ne kadar isterdim. Ne yazık ki, bunu yapamıyorum. Ama umutsuz ve karamsar bir sonuca varmak da doğru olmayacaktır. Bu, bir çok bakımlardan bitmemiş bir devrimdir hâlâ. Yalın ve düz bir sicili hiç yoktur. Başarısızlıkların ve başarıların, boşa gitmiş ve gerçekleşmiş umutların karışımıdır; ve umutların birbiriyle kıyaslaması da mümkün değildir. Bu kadar büyük bir çağın başarıları ile başarısızlıklarını, ve bunların karşılıklı oranlarını ölçebilecek bir tartı düşünülebilir mi? Açıkça belli olan şey, hem başarının hem de başarısızlığın büyüklüğü ve beklenmedikliği, karşılıklı bağımlılıkları ve yine de taban tabana karşıt oluşlarıdır. İnsan ister istemez Hegel'in şu eskimeyen sözlerini hatırlıyor: «Tarih, mutluluğun alanı değildir. Mutluluk dönemleri tarihin boş sayfalarıdır.» Çünkü, «tarih, doygunluktan yoksun değildir ama, herhangi bir tekil çıkarı aşan büyük amaçların gerçek-

leşmesinden gelen mutluluk, genellikle mutluluk diye tanımlanan şeyin aynısı değildir.» Şurası açık ki, bu elli yıl da, tarihin boş sayfalarına ait değildir.

«*Rusya, büyük yolculuklar için yapılmış bir büyük gemidir*»; şair Aleksandr Blok'un bu ünlü sözünde, derin bir ulusal gurur dile gelmektedir. Son yarım yüzyılın tarihine bir milliyetçinin gözleriyle bakan ve devrimi yalnız Rusya'ya ait bir olay sayan bir Rus, bundan daha da gururlu olabilir. Bugün Rusya, çok daha büyük bir yolculuğa hazırlanan daha da büyük bir gemidir. Salt ulusal güç açısından bakılırsa - ki dünyadaki bir çok insan hâlâ bu açıdan düşünmektedir - Sovyetler Birliği'nin bilânçosu kesinlikle doyurucudur. Bizim devlet adamlarımız ve politikacılarımız, bu bilânçoyu ancak kıskançlıkla seyredebilirler. Ama bana öyle geliyor ki, bu kuşaktan Rusların içinde, bu bilânçoya hiç huzursuzluk duymadan, övünçle bakabilecek pek fazla insan yoktur. Ekim 1917'nin sadece Rusya'yı ilgilendiren bir olay olmadığını bir çoğu bilmektedir; ama bilmeyenlerin de, ulusal gücü, tarihin nihaî amacı olarak görmeleri beklenmemelidir. Rusların büyük bölümü, bu çağın ihtişamı kadar sefaletinin de farkına varmışa benzemektedir. Kendi ekonomik gelişmelerinin olağanüstü hızını, dev ultra-modern fabrikaların yükselişini, genişleyen okul ve eğitim kuruluşları ağını, Sovyet teknolojisinin başarılarını, uzay uçuşlarını, bütün sosyal hizmetlerin hissedilir yayılışını izliyor ve bağlı oldukları ulusun canlılığını ve gücünü farkediyordurlar. Ama gördükleri bir şey daha vardır: çoğu için günlük hayat, dünyanın süper güçlerinden biri olmanın ihtişamını hiçliğe indirgeyen bir yıpratıcı, yorucu çalışma demektir hâlâ.

Bir örnek verelim: konut yapımının gösterdiği

olağanüstü gelişmeye rağmen, kişi başına düşen ortalama barınma alanı daha hâlâ beşbuçuk metre karedir. Varolan eşitsizlik de göz önünde tutulduğunda, çoğunluğun dört-beş metre kare, hattâ daha az bir alana sahip olduğunu gösterir bu. Yani Stalin döneminin sonunda neyse yine odur. Sadece son onbeş yıl içinde kentlilerin sayısının Britanya Adaları'nın toplam nüfusu kadar arttığı düşünülürse hiç de şaşırtıcı değildir bu. Ne var ki bu tür istatistikler, çaresi bulunamayan bir sıkışıklığın ve aşırı kalabalıklığın yükünü çekenler için fazla rahatlatıcı veya avutucu şeyler sayılmazlar. Her ne kadar bu durumun yavaş yavaş düzelmesi kaçınılmazsa da, beklenen ferahlama pek erken gelmiyecektir. Gösterilen çaba ile alınan sonuç arasındaki oransızlık, Sovyet yaşamının başka bir çok alanı için de geçerlidir. Sovyetler Birliği, çok çeşitli alanlarda korkunç bir hızla, hattâ soluksuz kalıncaya kadar, koşmuş, ama sonunda hâlâ yerinde saymakta olduğunu farketmiştir.

Rusya'nın maddî şeylere ve konfora karşı yoğun, nerdeyse saplantılı ilgisini görüp de şaşıran Batılılar, çok kez Sovyet zihniyetinin «Amerikanlaşmasına» bağlarlar bunu. Ama bu ilginin arka planındaki gerçeklik iyice farklıdır. ABD'de bütün «hayat tarzı» ve egemen ideoloji, maddî şeylere sahip olma tutkusunu körükler; ticarî reklâmlar da, sunî bir tüketici talebi yaratmak ya da aynı düzeyde tutmak ve aşırı üretimi önlemek amacıyla, bu tutkuyu canlı tutmak için herşeyi yapar. Sovyetler'deki maddî eşya tutkusu ise, yıllarca sürmüş yetersiz-üretim ve eksik-tüketim, yokluktan ve yoksulluktan duyulan bıkkınlığı ve bütün bunların nihayet aşılabileceği yolunda yaygın bir duyguyu yansıtmaktadır. Bu yaygın psikoloji, Sovyet yöneticilerini, halkın gereksinmelerine, alışagel-

diklerinden daha dikkatli eğilmeye ve bunların karşılanması için çalışmaya zorlamaktadır; bu yüzden, bu tür tutkular, bu yönleriyle, ulusal yaşam standardının ve yaşam «üslubunun» modernleştirilmesini sağlayan ilerici bir etmendir. Ama Sovyet yaşam biçimi özel servet birikimine uygun olmadığı için, bu «Amerikanlaşma» yüzeysel bir görünümdür ve herhalde bu ağır ağır kıtlıktan bolluğa geçiş dönemine özgü bir durumdur yalnızca.

Sovyetler Birliği'nin manevî ve politik yaşamı da, son yarım yüzyılın ihtişam ve sefaletinden etkilenmiştir. Sovyetler Birliği, sözgelimi onbeş yıl önceki korku ve terör ortamı ile karşılaştırılırsa, bir özgürlük ülkesi sayılır bugün. Niçin cezalandırıldıklarını bilmeden sinekler gibi ölen insanların doldurduğu toplama kampları bugün yoktur. Ulusu parçalayıp çözen, atomlara ayıran, bütün kadın ve erkekleri dostları ve akrabalarıyla bile konuşmaktan çekinir duruma getiren ve Sovyetler Birliği'ni yabancılar için aşağı yukarı girilmez bir ülke yapan o yaygın korku artık yoktur. Sovyet ulusu, düşünmeyi ve konuşmayı yeni baştan öğrenmektedir. Ağır bir süreçtir bu. İnsanların yıllarca süren bir monolotik disiplin döneminde kaptıkları alışkanlıklardan kurtulmaları kolay değildir. Yine de, görülen değişiklik dikkate değer. Sovyet yayın organları, günümüzde, üstü örtülü bir biçimde de olsa, her türden tartışma ve çekişmeyle doludur; ve sıradan insanlar da, bütünüyle yabancı oldukları kişilere hattâ düşman ülkelerden gelen ve merakları da her zaman mâsum nedenlere dayanmayan turistlere bile, en içten politik duygu ve düşüncelerini açıklayabilmektedirler. Ama Sovyet insanı, bugünkü görece yumuşak bürokratik baskıya, Stalin'in despotizmine göstermediği kızgınlık ve huzur-

suzluğu göstermekte, sahip olduğu manevî özgürlüğün de, o acıklı beşbuçuk metre kare kadar bir şey olduğunu düşünmektedir. İnsanların elde ettikleri yetinmemeleri, özellikle bunlar sallantılı ve yarı kazanılmış şeyler olduğu zaman hiç yetinmemeleri, insan karakterinin en güzel çizgilerinden briidir. Bu yetinmeyiş, ilerlemenin itici gücüdür. Ama, Sovyetler Birliği'nde de zaman zaman olduğu gibi, bir umutsuzluk ve kısır alaycılık kaynağı da olabilir.

Ruslar politik yaşamlarında da, aynı yerde kalabilmek için koşmak zorunda oldukları duygusuna fazlaca kaptırmışlardır kendilerini. Gerçekten de, Sovyetler Birliği'nin Stalin'den sonra elde ettiği yarı özgürlük, kesin ve hava geçirmez bir istibdattan daha büyük bir azap olabilir. Kimi SSCB'de kimi de dışarda yayınlanmış son dönem Sovyet edebiyatı, böyle bir durumun doğurduğu utanç ve üzüntüyü, sıkıntılı kötümserliği ve hattâ bir çeşit «Godot'yu Beklerken» psikolojisini dile getirmiştir. Ama bu noktada da, Sovyetler Birliği ile Batı arasındaki benzerlikler aldatıcı olabilir. Son dönem Sovyet edebiyatının önemlice bir bölümüne sinmiş olan umutsuzluk, «insanın durumunun saçmalığı» gibi bir metafizik duyguya pek bağlı değildir. Daha çok açık ya da imalı, Sovyet politik yaşamının insanı alçaltan anormalliklerine karşı, özellikle de resmî Stalinsizleştirmenin kaypaklıklarına karşı, bastırılmış bir öfkeyi dile getirmektedir.

Hastalığın kaynağında resmî Stalinsizleştirmenin başarısızlığı vardır. Kruşçev'in Yirminci Kongre'de Stalin'in hata ve suçlarını açıklamasından bu yana on yıldan fazla zaman geçti. Kruşçev'in bu hareketi, ortaya çıkardığı bir çok sorunun ciddi olarak aydınlatılmasına ve Stalin döneminin mirası üzerinde ulus

çapında bir tartışmaya bir başlangıç olabilseydi, o zaman bir anlamı olurdu. Ama böyle olmadı. Kruşçev ve genel olarak yönetici grup, tartışmayı açmaktan çok kapatmaya eğilimliydiler. Stalinsizleştirmenin bu başlangıcının aynı zamanda bu kampanyanın sonu da olmasını istiyorlardı. Koşullar onları bu süreci başlatmaya zorladı. Çünkü bu ulusal yaşamın vazgeçilmez bir zorunluluğu haline gelmişti. Anti-Stalinist muhalefet hareketlerinin yalnız önderleri değil izleyicileri de yokedildiği için, ancak Stalin'in çevresinden gelen kişiler başlatabilirdi bu Stalinsizleştirmeyi. Ama bu iş onların yapısına uygun değildi: onların düşünsel alışkanlıklarına ve çıkarlarına ters düşüyordu. Bu işi ancak baştan savma bir biçimde ve isteksizce yapabilirlerdi. Bu yüzden Stalin dönemini örten perdenin bir ucunu hafifçe kaldırdılar ama tümünü açmadılar. Böylece Kruşçev'in açıklamalarıyla başlayan manevî bunalım çözülmeden kalmış oldu. Kruşçev'in açıklamaları rahatlamaya ve şoka, kafa karışıklığına ve utanca, şaşkınlığa ve alaycı inançsızlığa yol açtı. Stalinizm kâbusundan kurtulmak halk için büyük bir rahatlama demekti; ama bu kâbusun bütün politik yapıyı nasıl çökertmiş olduğunu anlamak da büyük bir şok yaratıyordu. Kuşkusuz bir çok aile Stalinist terörün gazabına uğramış ve onu tanımıştı; ama ilk kez şimdi bütün yönleriyle görüyor, ulusal boyutlarına bir göz atma olanağı elde edebiliyorlardı. Ama bu bir anlık bakış, bu kadarla kaldığı sürece, yanıltıcı idi. Bütün ulusun bu teröre nasıl çaresizce boyun eğdiğinin ve nasıl sessizce katlandığının hatırlatılması da, ayrıca utanç vericiydi. Son olarak da, bu karanlık açıklamaların, dolaplarındaki iskeleti şöyle bir gösteren ve hemen dolabın kapağını kapayan, Stalin'in yardakçıları ve suç ortakları tarafından ya-

pılmış olması da ancak şaşkınlık ve alaycı umutsuzluk yaratıyordu.

Oysa bu, özellikle günümüz politikası üzerindeki etkileri bakımından, bu şekilde elealınamayacak kadar ciddi ve belirleyici bir sorundu. Resmî Stalinsizleştirme yeni bölünmeler yarattı ve eskilerini de keskinleştirdi. «Liberallerin» ve «radikallerin», «sağ kanat» ve «sol kanat» komünistlerin, Stalin dönemiyle ulus çapında bir hesaplaşmaya girişilmesi ve bu dönemden kesin olarak kopulması için diretmeleri kaçınılmazdı. Bürokrasinin merkezinde bulunan gizli-Stalinistler ise, Stalinist hükümet yönteminin ve Stalin efsanesinin mümkün olduğu kadar büyük bir bölümünü kurtarma telâşındaydılar. Bürokrasinin dışında, özellikle işçiler arasında ise, resmî Stalinsizleştirmenin ikiyüzlülüğünden dolayı öfkeye kapılıp Stalin ibadetine geri dönen ya da bu mesele hakkında artık daha fazla birşey işitmek istemeyen ve herşeyin kapanmasını arzulayan bir hayli insan vardı.

Bölünmelerin ardında yatan gerçek ise şudur: Sovyet toplumu kendini tanımamaktadır ve bunu da iyice bilmektedir. Bu yarım yüzyılın tarihi, Sovyet aydınları için bile kapalı bir kutudur. Uzun süre belleğini yitirmiş ve ancak yeni yeni kendine gelmekte olan biri gibi, kendi geçmişini bilmeyen ulus, bugününü de anlamamaktadır. Uzun bir Stalinist tahrifat dönemi, kollektif bir bellek silinmesine yol açmıştır; Yirminci Kongre'de iyileşme sürecini başlatan yarıdoğrular ise, ulusun ilerlemesini engellemektedir. Ama Sovyetler Birliği politik bilincini geliştirmek ve yeni ve olumlu biçimler içinde billurlaştırmak istiyorsa; er geç bu yarım yüzyılın hesabını yapmak zorundadır.

Bu, tarihçiler ve politika bilimcileri için özel bir

önem taşıyan bir durumdur; tarih, politika ve toplumsal bilinç arasındaki karşılıklı bağımlılığın, az rastlanan, hattâ benzersiz bir örneğini vermektedir. Tarihçiler sık sık, geçmişin bilinmesinin devlet adamlarının basiretine ve sıradan insanların politika bilincine bir katkıda bulunup bulunmayacağını tartışırlar. Bazıları buna olumlu cevap verirler; bazılarıysa vaktiyle Heine'nin, 'tarih bize hiçbir şey öğretmediğini öğretir' sözünde dile getirdiği görüşü benimserler. Sınıflı toplumda, sınıf ya da grup çıkarıyla koşullanan politik düşünce, ancak bu çıkarların gerektirdiği ya da izin verdiği sınırlar içinde yararlanır geçmişin incelenmesinden. Tarihçinin görüşleri bile, toplumsal temel ve politik etmenler tarafından koşullanmıştır. Genel olarak, «egemen sınıfın düşünceleri», bir «çağın egemen düşünceleri» olma eğilimindedir. Bazı çağlarda bu düşünceler, tarihin az çok nesnel bir incelenmesine yatkın olurlar ve politik düşünce de bundan kazançlı çıkar; bazı dönemlerdeyse, egemen düşünce, nesnel incelemenin önünde güçlü bir engel olur. Ama ne olursa olsun, uygarlaşmanın yarı yolunu biraz olsun aşmış hiç bir yönetici grup ve hiç bir toplum, kendisini tatmin eden bir çeşit tarihsel bilince sahip olmaksızın, yönetici gruba ve genel olarak topluma, geçmiş ve özellikle yakın geçmiş konusundaki görüşlerinin bir yalanlar dizisi olmayıp, gerçek olgu ve olaylara tekabül ettiği inancını veren bir bilince sahip olmaksızın çalışamaz, varlığını sürdüremez. Hiç bir yönetici grup, sadece alaycı inançsızlıkla yaşayamaz. Devlet adamları da, önderler de, sıradan insanlar da, savundukları ve temsil ettikleri şeyin ahlâkî açıdan doğru olduğuna inanmak ihtiyacındadırlar; ahlâkî açıdan doğru olan birşey ise, tarihsel tahrifatlara ya da uydur-

malara yaslanamaz. Öte yandan, tahrifat ve düpedüz yalan her ulusun düşüncesine girmişse de, bunların etkili olup olmayacağı da yine sözkonusu ülkenin onları doğru kabul edip etmemesine bağlıdır.

Sovyetler Birliği'nde Stalin sonrası yılların manevî bunalımı, ulusun tarihsel ve politik bilincindeki derin bir sarsıntıdan ileri gelmektedir. Yirminci Kongre'den beri, insanlar bir vakitler inandıkları şeylerin çoğunun nasıl mitler ve yalanlardan ibaret olduğunu anlamışlardır. Gerçeği öğrenmek istemekte, ama kendilerine bunun için fırsat verilmemektedir. Başlarmdaki yöneticiler, onlara, devrimin nerdeyse bütün sicilinin tahrif edildiğini söylemişlerdir; ama gerçek kayıtları da açmamışlardır. Yine birkaç örnek verecek olursak: Doktorlar Komplosu diye bilinen şu Stalin döneminin büyük skandalının hiçbir gerçeklik payı taşımayan, uydurma bir tertip olduğu ilân edilmiştir. İyi ama kimin tertibiydi bu? Tek başına Stalin mi sorumluydu bundan? Bununla neyi amaçlıyordu? Bu sorulara hâlâ cevap verilmemiştir. Kruşçev, eğer Stalin hataları ve yanlış hesapları olmasaydı Sovyetler Birliği'nin son dünya savaşında bu kadar geniş kayıp vermeyeceği görüşünü ileri sürmüştür. Ama bu «hatalar» açık bir tartışmaya da konu edilmiş değillerdir. 1939'daki Nazi-Sovyet anlaşması, hâlâ resmî bir yasak bölgedir. İnsanlara toplama kamplarının dehşeti, Büyük Temizliklerin yapılmasını sağlayan gizli tertipler ve işkence yoluyla imzalatılan itiraflar anlatılmış, ama birkaç kişi dışında, Temizliklerin kurbanlarına eski itibarları ve hakları geri verilmemiştir. Kesin olarak kaç kişinin kamplara gönderildiğini, kaçının öldüğünü, kaçının katledildiğini ve kaçının hâlâ yaşamakta olduğunu kimse bilmemektedir. Cebrî kollektifleştirme olaylarının çevresinde de

aynı türden bir susuş kumkuması bulunmaktadır. Bütün bu sorular ortaya atılmış, ama hiç biri cevap alamamıştır. Bu ellinci jübile yılında bile, 1917'nin önderlerinden çoğu, hâlâ «yok-kişi» durumundadır; Ekim ayaklanmasını yöneten Merkez Komitesi'nin çoğu üyelerinin adları hâlâ ağza alınamamaktadır. Halkın bu büyük yıldönümünü kutlaması istenmekte ama kutladığı olaylar hakkında güvenilir bir bilgiye sahip olması önlenmektedir (iç savaşın tarihi hakkında da hiçbir şey bilmemektedirler). Stalinizmin ideolojik yapısı çökmüştür; ama temelleri sarsılmış da olsa, çatısı uçmuş, duvarları çatlamış ve bir anda yıkılma tehlikesi içinde de olsa, yapının kendisi hâlâ ayaktadır ve insanların bu yapının içinde yaşaması istenmektedir.

Bu konferans dizisine başlarken Sovyet rejimindeki devamlılığın yarar ve zararlarından söz etmiştim. Yararları daha önce gördük, şimdi de zararları görüyoruz. Devamlılığın şemsiyesi altında, devrimin akıl-dışı yönleri de varlığını sürdürmekte ve akılcı yönleriyle birlikte yaşamaktadır. Bunlar birbirinden ayırılabilir mi? Açıktır ki, akıl-dışı öğelerin üstesinden gelmek ve yaratıcı güçlerini onların baskısından kurtarmak Sovyetler Birliği'nin hayati çıkarları için zorunludur. Bugünkü uyumsuz bileşim, derin bir hayal kırıklığı yaratmaktadır; ama işte bu yüzden de, devrimin sefaleti, insanların gözünde, onun ihtişamını gölgeleyebilir. Geçmiş devrimlerde bu, her zaman eski düzenin geri getirilmesiyle sonuçlanmıştır. Ama, böyle bir restorasyon, ona boyuneğen ulus için büyük bir gerileme, hattâ bir trajedi demek olmuşsa da, belirli bir yarar sağlamamış da değildir: Devrimde hayal kırıklığına uğrayan bir halka, gerici almaşığın nasıl katlanılmaz birşey olduğunu göstermiş-

tir. Geri dönen Bourbon'lar ve Stuart'lar halka, geçmişe dönüş olmadığını, devrimin temel eserinin geri çevrilemeyeceğini ve geleceğe saklamak zorunda olduğunu, Püriten'lerden, Jakoben'lerden ya da Bonapartist'lerden çoğu daha iyi öğretmişlerdir. Böylece, restorasyon, hiç farkında olmadan, devrimi ya da en azından devrimin temel ve akılcı kazanımlarını canlandırmış, yeniden ortaya çıkarmıştır.

Sovyetler Birliği'nde devrimin bütün muhtemel restorasyon öğelerinden daha uzun ömürlü çıktığını biliyoruz. Yine de, Sovyet devrimi, başka tarihsel koşullarda bir restorasyonun itici gücü durumuna gelebilecek bir yığın birikmiş düş kırılkığı ve hattâ umutsuzlukla yüklüdür. Zaman zaman, politik bir gerçeklik haline gelemeyen bir ahlâkî-psikolojik restorasyon olasılığıyla dolu gibi görünür Sovyetler Birliği. Bu elli yıllık tarihin büyük bir bölümü, halkın gözünde bütün değerini yitirmiştir ve Romanov'ların geri dönüşü de bunu onaramayacaktır. Devrimin kendisi, yine kendi yöntemleriyle onarmalıdır kendisini.

Sovyet toplumu daha uzun bir süre tarihin sadece nesnesi olmaya ve despotların kaprislerine ya da oligarşilerin keyfî kararlarına bağımlı kalmaya katlanamaz. Kendi kendisinin efendisi olma duygusunu yeniden kazanmak zorundadır. Hükümetler üzerinde denetim kurmak ve bu kadar zamandır toplumun üzerine çıkmış olan devleti, bütün halkın demokratik olarak dile gelmiş irade ve çıkarlarının bir aracı haline getirmek zorundadır. Herşeyden önce de, anlatım ve örgütlenme özgürlüğünü yeniden kurmak zorundadır. Bu, sınıfsız ve devletsiz toplum idealiyle karşılaştırıldığında oldukça alçakgönüllü bir hedeftir; ve Sovyet halkının, bir zamanlar bütün liberal

burjuva programlarda, Marksizmin haklı olarak acımasız bir eleştiri yönelttiği programlarda yer almış temel özgürlükleri elde etmek için çabalaması da kolayca kavranabilecek bir durum değildir.

Ancak, kapitalizm sonrası toplumda, anlatım ve örgütlenme özgürlüğü, kapitalizmde olduğundan büsbütün farklı bir işleve sahip olma durumundadır. Burada, özgürlüğün kapitalizmde bile ilerleme açısından ne kadar hayati olduğunu anlatmaya gerek yok. Ama burjuva toplumunda özgürlük, ancak biçimsel özgürlüktür. Yürürlükteki mülkiyet ilişkilerinin sonucudur bu, çünkü mülk sahibi sınıflar bütün inanç ve kamuoyu oluşturma araçları üzerinde nerdeyse tekelci bir denetime sahiptirler. Emekçi sınıflar ve onların sözcüleri, toplumsal ve politik konularda ancak pek sınırlı anlatım olanakları elde edebilirler. Kendisi mülkün denetimi altında olan toplum, devleti etkili bir biçimde denetleyemez. Topluma da, devleti denetlediği hayali bol keseden bağışlanır, tabii eğer bu hayali sürdürmek, burjuvaziye çokça utanca ve masrafa malolmuyorsa... Sovyetler gibi bir toplumdaysa, anlatım ve örgütlenme özgürlüğü, böyle biçimsel ve hayali bir nitelik taşıyamaz: Ya gerçektir, ya da hiç yoktur. Mülkün gücü yıkıldığına göre, topluma egemen olan güç sadece devlet, yani bürokrasidir; ve bu egemenlik de sadece halkın eleştirme ve karşı çıkma özgürlüğünün bastırılmasına dayalıdır. Kapitalizm, işçi sınıfına genel oy hakkı tanımayı göze alabildi, çünkü onları bağımlılık altında tutabilecek otomatik bir ekonomik mekanizma yoktur; bunu sağlayan şey, çıplak politik güçtür sadece. Evet, bürokrasi gücünün bir bölümünü, ekonomideki denetimsiz yönetici konumundan almaktadır; ama konumu elinde tutmasını sağlayan da, yine politik güç-

tür. Bu güç olmadan toplumsal üstünlüğünü sürdüremez; ve her türlü demokratik denetim de onu bu güçten yoksun bırakır. İşte, anlatım ve örgütlenme özgürlüğünün yeni anlamı ve işlevi de buradan gelmektedir. Başka bir deyişle, kapitalizm, sınıf düşmanlarına karşı, çok çeşitli ekonomik, politik ve kültürel cephelerde, geniş bir gerileme ve manevra olanağına sahip olduğu bir durumda mücadele edebilmiştir. Bir kapitalizm sonrası bürokratik diktatörlüğün ise çok daha dar bir manevra alanı vardır: İlk cephesi olan politik cephe, aynı zamanda son cephesidir de. Bu bakımdan, onu bütün güç ve kurnazlığıyla elinde tutmaya çalışmasına şaşmamak gerekir.

Bununla birlikte, devletle toplum arasındaki kapitalizm sonrası ilişki, bazı ultra-radikal eleştiricilerin sandığından çok daha karmaşıktır. Benim inancıma göre, bürokrasiyi lâğvetmek diye birşey olamaz. Devletin kendisi gibi bürokrasi de, öyle kolayca bir yana atılamaz. Uzman ve profesyonel memur gruplarının, idarecilerin, işletmecilerin varlığı, çeşitli beceriler ve eğitim düzeyleri arasındaki, vasıflı ve vasıfsız emek arasındaki, daha temel olarak kafa ve kol emekleri arasındaki büyük ayrılığı ve uyumsuzluğu yansıtan zorunlu bir toplumsal işbölümünün bir parçasıdır. Bu ayrılık ve uyumsuzluklar gittikçe azalmaktadır ve bu azalma da, bu ayrılıkların, günün birinde devletin ve bürokrasinin ortadan kalkmasına izin verecek kadar önemsizleşebileceğini göstermektedir. Ama henüz oldukça uzak bir görünümdür bu. Yakın gelecekte gerçekleşebilecek olan ise, toplumun medeni haklarını yeniden kazanması ve devlet üzerinde politik denetim kurması olasılığıdır. Sovyet halkı bunu başarmaya çalışırken, burjuva liberalizminin mutlakiyete karşı verdiği o eski savaşlardan birini

sürdürüyor değildir; burda yaptığı şey, kendi 1917'deki büyük mücadelesinin yolundan gitmektir.

Bu mücadelenin sonucu, büyük ölçüde dış dünyadaki olaylara bağlı olacaktır elbette. Çin'deki büyük, ve bizler için henüz karanlık sarsıntı, Sovyetler Birliği'ni de etkileyecektir. Bu sarsıntı, devrim sonrası bürokratik-monolitik yapıyı çözdüğü ya da sarstığı ve toplumun derinlerinden yükselen halk güçlerine, kendiliğinden politik eyleme katılma fırsatı verdiği takdirde, Çin örneği, Sovyet sınırının öte yakasında da benzer bir sürecin doğmasına yol açabilir. Çin, sadece Rusya'nın deneylerinden ders alabildiği ve onun bocalayışlarından ve falsolarından kaçınabildiği için de olsa, bazı bakımlardan Sovyetler Birliği'nden daha ilericidir ve bürokratik fosilleşmeden de daha az etkilenmiştir. Öte yandan, Çin'in ekonomik ve toplumsal yapısı daha ilkel ve geridir, ve Maoizm de, törelerinde ve ibadetlerinde, bu geriliğin ölü ağırlığını taşımaktadır. Bu yüzden, Çin'in dünyaya vermeye çabaladığı dersler, çoğu kez, daha gelişmiş ülkeler için pek anlamlı değildir; öyle ki, Maoizm olumlu birşey ileri sürecek olduğu zaman bile, bunu öyle katı ortodoks bir tarzda ve öyle eski biçimler içinde yapmaktadır ki, tezin olumlu içeriği de kolayca gözardı edilebilmektedir. Üstelik Maoistlerin Stalin'e tapınma olayını yeniden canlandırmak istemeleri de, SSCB'deki ilerici öğelerin öfkelenmesine ve Çin'e karşı bir tutum almasına yol açmaktadır. Ama Çin-Rus çatışması önemli bir gerçeği de iyice açığa çıkarabilecek ve kibirli bürokratik oligarşilerin, iflâh olmaz ulusal darlıkları ve bencillikleriyle, şu veya bu çelişki için akılcı bir çözüm getiremeyeceğini, hele bir sosyalist uluslar topluluğu için sağlam bir temel kurmasının hiç mümkün olmadığını gösterecektir.

Sovyetler Birliği'nin bundan sonra göstereceği iç evrime Batı'daki olayların iyi ya da kötü katkısı daha da büyük olacaktır. Burada sorunun daha sık tartışılan ve zaten belli olan askerî ve diplomatik yönünü bir yana bırakabiliriz: Soğuk savaşın ve uluslararası silâh yarışının, SSCB'de refahın artışı ve özgürlüklerin genişlemesi üzerinde ne kadar olumsuz bir etki yaptığı ortadadır. Daha temel ve güç sorun, nedenlerini yukarda incelediğimiz sınıf mücadelesindeki tıkanıklık sorunudur. Bu tıkanıklık sürüp gidecek midir? Yoksa, geçici bir denge anı mıdır? Bunun böyle sürüp gideceği görüşü, son zamanlarda Batılı politika teorisyenleri ve tarihçiler arasında oldukça taraftar kazanmıştır; bunların çoğu, kapitalizmle sosyalizm arasındaki yarışma ve çatışmanın nihaî sonucu olarak görmektedir. (Bu görüşün SSCB'de ve Doğu Avrupa'da da taraftarları olmalıdır elbet.) Bu tez, çeşitli sosyo-ekonomik ve tarihsel kanıtlara dayandırılmak istenmektedir.

Buna göre SSCB'nin ve ABD'nin toplumsal yapıları, karşıt başlangıç noktalarından yola çıkarak, gösterdikleri evrim sonunda birbirlerine o kadar yakınlaşmışlardır ki, aralarındaki ayrılıklar giderek önemsizleşmekte ve benzerlikler belirleyici olmaktadır. Başkalarıyla birlikte Profesör J. K. Galbraith de bu düşünceyi Reith Konferansı'nda dile getirmiştir. Galbraith burada, «ileri bir sınaî örgütlenmeye sahip ülkelerde yapıların bir noktada birleşmesi»nden heyecanla sözetmekte ve Amerikan toplumundaki belli başlı yakınlaşma noktalarını incelemektedir: Menejerlerin kazandığı üstünlük, işletmenin mülkiyetten ayrılışı, sınaî gücün sürekli yoğunlaşması ve ölçeğin genişlemesi, liberal ekonominin ve pazar sisteminin yavaş yavaş ortadan kalkması, devletin gittikçe artan

ekonomik rolü ve bütün bunların sonucunda da, planlamanın sadece ekonomik çöküntü ve bunalımları önlemek için değil, ama normal toplumsal işlerliği korumak için de, kaçınılmaz bir zorunluluk durumuna gelmesi, gibi. «Sınai teknolojinin ideolojiyi aşan bir zorlayıcılığı olduğunu gördük,» demektedir Profesör Galbraith. 'SSCB'de pazar ekonomisinin yeniden canlandığı' yolunda Batılıların sahip olduğu bazı yanlış fikirleri eleştiren Galbraith, «Sovyet ve Batı sistemlerinin, Sovyetler'in pazar sistemine geri dönmesi yoluyla yakınlaşmaları gibi bir eğilim yoktur. Her iki sistem de bunu aşmıştır.» diyerek şöyle devam etmektedir: «Varolan eğilim, şirketlerin büyüyen otoritesi altında, aynı tür planlamaya doğru, kolayca görülebilen ve çok önemli yaklaşmadır.» Bu tabloda, «yakınlaşma», iki sistemin arasında kalan bir yerde değil, daha çok sosyalizmin sınırları içinde gerçekleşecekmiş gibi görünmekte ve bu görünüş bir tıkanıklıktan çok kapitalist ve sosyalist baskıların paralellogramından doğan bir diyagonali yansıtmaktadır.

Tarihçiler, bu durumun daha eski bir örneğini, Reformasyon ile Karşı-Reformasyon hareketi arasındaki mücadelede bulmaktadırlar. Bu benzerliğe ilk işaret edenlerden biri olan Profesör Butterfield, çatışmalarının başlangıcında Protestanların da Katoliklerin de toptan bir zaferi amaçladıklarını, ancak bir tıkanma durumuna gelip dayandıktan sonra, karşılıklı uzlaşma yolları aramak, «barış içinde birlikte yaşamak» ve Hristiyan Batı dünyası içinde kendi paylarına düşen «nüfuz bölgeleriyle» yetinmek zorunda kaldıklarını belirtir. O arada, başlangıçtaki karşıtlık da, karşılıklı bir özdeşleşme sonucunda iyice törpülenmiştir: Roma kilisesi, Protestanlığın bazı öğelerini kendi yapısı içine alarak güçlenmiş, Protestanlık da,

gittikçe dogmatik ve sekter bir hale gelerek, çekiciliğini büyük ölçüde yitirmiş ve muarızını andırmaya başlamıştır. Böylece, tıkanıklık, çözülmez ve nihaî bir hal almıştır. Çağımızın karşıt ideolojileri arasındaki tıkanıklık da böyledir: Bu noktada tarihçilerimiz ve politika ve ekonomi teorisyenlerimiz arasında bir «yakınlaşma» vardır.

Bu tarihsel benzeştirme, bazı noktalarda inandırıcı olsa da, hatalı ve kusurludur. Bu tür benzeştirmelerde çoğu kez olduğu gibi, tarihsel çağlar arasındaki temel farkları gözden kaçırmaktadır. Reformasyon döneminde Batı toplumu, sayısız feodal, yarı feodal, feodalizm sonrası, kapitalizm öncesi ve kapitalizm başlangıcı yönetim birimleri halinde parçalanmış durumdaydı. Protestanlık bilinci, ulus-devlet'in oluşumunda önemli bir rol oynadı; ama ulus-devlet, Protestanlığın birleştirici yönelimine de bir sınır çekmiş oldu. Batı Hristiyanlığının tek bir kilisenin kanadı altında yeniden birleştirilmesi tarihsel bakımdan olanaksızdı. Buna karşılık, modern toplumun teknolojik temeli, yapısı ve çatışmaları, uluslararası hattâ evrensel niteliktedir; uluslararası ya da evrensel çözümler ararlar. Ayrıca, biyolojik varlığımızı tehdit eden, daha önce eşine rastlanmamış tehlikeler de vardır bu toplumda. İşte herşeyden çok bu tehlikeler, insanlığın birleşmesi yönünde baskı yaparlar; bu birleşme ise bütünleştirici bir toplum örgütlenmesi ilkesi olmadan başarılamaz.

Protestanlık ile Katoliklik, öncelikle ideolojik bir çatışma içine girmişlerdi; ama bunun ardında, yükselen kapitalizm ile çökmekte olan feodalizm arasındaki büyük çatışma yatıyordu. Bu çatışma ise, ideolojik-dinsel kavgadaki tıkanıklıkla son bulmadı. Reformasyon ile karşı-Reformasyon arasındaki bölgesel

paylaşım, kaba çizgileriyle, iki toplumsal sistem arasındaki paylaşma ve vardıkları geçici bir dengeye tekabül ediyordu. Ama feodal ve burjuva yaşam biçimleri arasındaki mücadele devam etti ve yeni kılıklara büründü. Onsekizinci yüzyılın daha olgunlaşmış burjuva bilinci, dinsel değil, laik, felsefi ve politik ideolojilerde dile getirdi kendini. Prorestanlık ile Katoliklik arasındaki kilitlenme, denebilirse tarihin kıyısına sürülmüştü artık; her türlü tarihsel pratik önemini yitirmiş, toplumsal ve politik faaliyette aşılmıştı. Toplumsal çatışma, dinsel bölünmeler yüzünden yatışmış değildi; tam tersine sonuna kadar götürülmekteydi. Bütün bunlardan sonra kapitalizm Avrupa'da tam ve kesin bir zafer elde etti. Tabandan gelen devrimlerden tutun da, tepeden inme devrimlere kadar çok çeşitli yollardan ve bir çok geçici kilitlenmeler ve kısmî yenilgilerden sonra ulaştı bu zafere. Öyleyse, bu benzetmenin çerçevesi içinde bile, Doğu ile Batı arasındaki ideolojik kilitlenmenin, kapitalizm ile sosyalizm arasındaki tarihsel karşılaşmayı sona erdirdiği sonucunu çıkarmak en azından vakitsiz bir yargıya varmak demektir. Bu çatışmanın biçimleri ve ideolojik anlatımları değişebilir ve değişmelidir de; ama bu, çatışmanın itici gücünün azaldığını ya da tükendiğini göstermez. Reformasyon tarihi, ideolojik kilitlenmeler konusunda pek aceleci kararlara varılmaması için bir uyarı işareti gibidir. *Komünist Manifesto*'nun yayınlanmasından sonra geçen yüzyirmi yıl içinde Batı'da hiç bir başarılı sosyalist devrim olmadığı söylenince, insan ister istemez, Reformasyon'un başlangıçta yaptığı pek çok «vakitsiz» hamleyi ve ideolojisi ile pratik hareketinin biçimlendiği o çok uzun süreci düşünüyor. Hus ile Luther arasında bir yüzyıldan fazla zaman vardı; Luther'den Pü-

riten Devrimi'ne varılması için de yine bir yüzyıl geçmesi gerekmişti.

Ama Marksist toplum tahlilinin ve Rus devriminin evrensel hedeflerinin, iki karşıt toplumsal sistemin karşılıklı olarak özdeşmeleri sonucu çürütüldüğü söylenemez mi? Şimdi, bir ölçüde özdeşleşme olduğu yadsınamaz: Bu, modern teknolojinin uluslarüstü düzeyde eşitleştirici etkisinin ve büyük çatışmaların taraflara benzer ya da eş hareket tarzlarını kabul ettiren mantığının sonucudur. Gerçekten de, Batı ve özellikle de Amerikan toplum yapısındaki değişiklikler çarpıcıdır. Ancak, bunlara daha yakından baktığımız zaman ne görürüz? İşletme yönetiminin mülkiyetten gittikçe ayrılması, menejerlik öğelerinin önem kazanması, sermaye yoğunlaşması, büyük şirketlerin kendi içinde ve şirketler arasında gittikçe daha karmaşıklaşan işbölümü, pazar sisteminin ve *Laissez faire*'in yavaş yavaş silinip gitmesi; devletin artan ekonomik ağırlığı, planlamanın ekonomik ve teknolojik açıdan zorunluluğu: Bütün bunlar, Marksizme göre, kapitalizmde gelişen o üretim sürecinin toplumsallaşmasının belirtileridir. Gerçekten de, toplumsallaşma korkunç hızlanmıştır bugün. Marx, bu sürecin *Dac Kapital*'deki tanımında, bugün Batılı tahlilcilere böylesine yeni ve devrimci görünen bu gelişmeleri ve eğilimleri bütün ayrıntılarıyla önceden görmüştü. Profesör Galbraith, bizlere, bildiğimiz ya da bilmek durumunda olduğumuz birşeyden, «kapitalizmin rahminde gelişen sosyalizm embriyonu»ndan söz etmemiş miydi? Besbelli ki, bu embriyon gittikçe büyümektedir. Bu yüzden, doğum olayına gerek kalmadığı sonucuna mı varmalıyız? Marksistler, devrim ebesinin, Rusya'da embriyonun olgunlaşmasına fırsat vermeden, vaktinden önce müdahale ettiği, Batı'da

ise, embriyonun aşırı büyümüş ve olgunlaşmış olabileceği gibi anlaşılması güç bir durum üzerinde düşüneceklerdir. Bu aşırı büyümenin sonuçları, toplumsal organizma için son derece tehlikeli de olabilir.

Gerçek şu ki, bütün Keynesci yeniliklere ve uygulamalara rağmen, birçok bakımlardan kusursuz bir biçimde toplumsallaşmış olan Batı üretim süreci, henüz toplumsal denetim altına alınmamıştır. Mülkiyet, işletme idaresinden ne kadar ayrılmış olursa olsun, hâlâ ekonomiyi kontrol eden güçtür. Ekonomiyi yöneten itici güç, hâlâ hissedarın kârıdır ve bu sadece militarizmin ve komünizme karşı sürdürülen dünya ölçüsündeki mücadelenin gerekleriyle sınırlanabilmektedir. Ama ne olursa olsun, ekonomimiz ve toplumsal varoluşumuz hâlâ anarşik ve akıl-dışıdır. Bu anarşi kendini, şiddetli dönemsel bunalımlar ve çöküntülerle ortaya koymuyor olabilir, ama daha uzun vadede bu da kesin değildir. Avrupa kapitalizmi, 1870 Fransa-Prusya savaşından sonra da, daha küçük ölçüde de olsa, dönemsel çöküntülerden uzak bu türden bir uzun ekonomik refah dönemi görmüştür; ve bu durum da, Edward Bernstein'ı ve öteki revizyonistleri, olayların Marksist tahlili ve öngörüleri yalancı çıkardığı sonucuna sürüklemiştir. Ama kısa bir süre sonra, ekonomi, her zamankinden daha şiddetli sarsıntılarla çalkalanmaya başlamış ve insanlık, bir dünya savaşları ve devrimler çağına girmiştir.

Batı toplumundaki kapitalist mülkiyet ilişkilerinin, üretici güçlerin ve yaratıcı enerjilerin akılcı örgütlenmesi engelleyemeyecek ölçüde önemsizleştiğini öğrenmek kadar sevindirici birşey olamaz; hele Marksistler için. Ama bunun ölçüsü toplumumuzun kaynaklarını ve enerjilerini yapıcı amaçlar için denetleyebilmesi ve düzenleyebilmesi ve bunları ulus çerçe-

vesinde olduğu kadar uluslararası düzeyde de örgütleyebilmesidir. Şimdiye kadar, toplumumuz bu sınavda başarılı olmuş değildir. Hükümetlerimiz, yaşam ve refah planlaması yerine, yıkım ve ölümü planlayarak önlemişlerdir bunalım ve çöküntüleri. İktisatçılarımızın, maliye uzmanlarımızın ve iş adamlarımızın, sözgelimi Amerikan hükümeti her yıl silâhlanmaya 80 milyar dolar ayırmaktan vazgeçtiği takdirde, Batı ekonomisinin ne hale geleceğini kara kara düşünmeleri boşuna değildir. Marksistlerin, kapitalizmin çöküşü konusunda çizdikleri karanlık tablolardan hiç biri, gerçeğin kendisi kadar kapkara ve kıyamet belirtisi olamaz. Altmış yıl kadar önce, Rosa Luxemburg bir gün militarizmin kapitalizmde en önemli itici güç haline geleceğini belirtmişti; ama onun kehaneti bile, gerçeğin yanında hiç kalmaktadır.

İşte, 1917'nin mesajının, genel olarak bütün dünya için geçerli kalışının nedeni de budur. Günümüzdeki ideolojik kilitlenme ve statüko, çağımızın sorunlarının çözümünü, hattâ insanlığın bekasını sağlayacak bir temel olamaz. Kuşkusuz, nükleer süper güçlerin toplumsal statüko'yu bir oyuncak gibi kullanmaları ve onu değiştirmek için silâh zoruna başvurmaları bir felâket olacaktır. Bu anlamda, Doğu ile Batı'nın barış içinde birlikte yaşamaları çok büyük bir tarihsel zorunluluktur. Ama toplumsal statüko'nun hiç değişmeden sürüp gitmesi mümkün değildir. Karl Marx, geçmişteki sınıf mücadelelerindeki kilitlenmelerden söz ederken, bunların genel olarak «çatışan sınıfların birlikte yokolmalarıyla» sonuçlandığını belirtir. Sonuçsuz bir şekilde uzayıp giden ve sürekli bir nükleer engelleyiciler dengesi ile korunan bir kilitlenme, hiç kuşkusuz, karşıt sınıfların ve ulusların

ortak yokoluşlarıyla sonuçlanacaktır. İnsanlık, sadece bekası için de olsa, birleşmek zorundadır; ve eğer sosyalizmde değilse, nerde bulacaktır bu birliği? Bu bakımdan, Rus ve Çin devrimleri yüzyılımızın perspektifi içinde çok önemliyse de, sosyalizmin daha ileri gitmesi için Batı'nın inisiyatifi hâlâ zorunludur.

Hegel bir keresinde, «dünya tarihinin Doğu'dan Batı'ya kaymakta olduğunu» ve Asya, dünya tarihinin başlangıcı olduğu halde, «Avrupa'nın bu tarihin sonunu temsil ettiğini» söylemişti. Bu kibirli görüşün kaynağında, Hegel'in, Reformasyon ve Prusya devletinin insanlığın ruhsal gelişiminin en yüksek noktası olduğu yolundaki inancı yatıyordu; ama Batı'da, ne Devlet'e, ne de Kilise'ye tapınan bir çok insan da yakın zamanlara kadar, dünya tarihinin en son yurdunu Batı'da bulduğuna ve yapacak büyük bir katkısı olmayan Doğu'nun bu tarihin ancak nesnesi olduğuna inanıyorlardı. Bugün bunun hiç böyle olmadığını biliyoruz biz. Tarihin nasıl büyük bir hamleyle Doğu'ya kaydığını gördük. Ama tarihsel sürecin orda sona ereceğine ve Batı'nın sonsuza kadar hep o tutucu sesiyle konuşarak sosyalizmin tarihe birkaç boş sayfadan başka hiçbir şey katmayacağına inanmak zorunda da değiliz. Sosyalizmin hâlâ hem Batı'da hem de Doğu'da gerçekleştireceği çok önemli devrim hareketleri vardır. Yeni bir toplumsal düzen ilkesini, ilk kez Batı'da tasarlanmış olan bu büyük ilkeyi gerçekleştiren, Doğu olmuştur. Elli yıllık Sovyet tarihi, en ters koşullar içinde olan geri bir ulusun bile, bu ilkeyi uygulayarak nasıl akıllara durgunluk veren bir ilerleme sağladığını göstermektedir. Sadece bu bile, Batı toplumunun tutucu fetihlerinden kurtulduğu takdirde kendisine ve dünyaya açabileceği sınırsız yeni

ufuklara işaret etmektedir. Bu anlamda, Rus devrimi hâlâ Batı'nın karşısına ağır ve meydan okuyan bir *tua res agitur*'la çıkmaktadır.

EK BÖLÜM

SABIK KOMÜNİSTİN VİCDANI*

Ignazio Silone İtalyan komünist önderi Togliatti'ye bir keresinde şakayla karışık şöyle dediğini anlatır: «Son çatışma komünistlerle sabık komünistler arasında olacak.» Bu şakada acı bir gerçek payı var. Sovyetler Birliği'ne ve komünizme karşı yapılan propaganda savaşlarında en keskin nişancılar sabık komünistler ya da eski dost gezginlerdir. Arthur Koestler kendini Silone'den ayıran bir titizlikle buna benzer bir noktaya parmak basar: «Siz dar kafalı, rahat Anglo-Sakson komünistler, hepiniz aynı kalıptan çıkmasınız. Bizim Kassandra çığlıklarımızdan nefret ediyor ve bize bir dost olarak öfkeleniyorsunuz. Ama herşey söylenip bittiğinde biz sabık komünistler, olup bitenlerden haberi olan, sizden yana tek insanlar olarak kalacağız.» Şimdi, altı yazar - Koestler, Silone, André Gide, Louis Fischer, Richard Wright ve Stephen Spender - *The God* That Failed (Yıkılan Tanrı)'yı sergileyip mahvetmek amacıyla kafa kafaya veriyorlar.

---

* *Russia in Transition*'dan, 1957, (s. 223-36). Türkçe çeviriyi şu kaynaktan aldık: C. Wright Mills, *Marksistler*, Cilt II, s. 76-88. Türkçesi: T. Hasan, Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1960.

Sabık komünistlerin «lejyon»u bir dizi halinde yanyana ilerlemez. Darmadağınıktır. Üyeleri birbirlerine çok benzer ama yine de farklıdır. Ortak özellikleri de var; kişisel yanları da. Hepsi de şu ya da bu şekilden ordudan ya da bir kamptan ayrılmıştır - bazısı vicdan sahibi bir itirazcı, bazısı kaçak, bazısı da çapulcu olarak. Pek azı, baş kaldıran vicdanlarına sessizce bağlı kalırlar. Ötekiler sertçe karşı çıktıkları bir orduda görevli olduklarını bağıra çağıra iddia ederler. Hepsinin sırtında, tuhafın tuhafı, yeni paçavralarla yamanmış, liğme liğme eski üniforma yırtıkları vardır. Hepsi ortak öfkelerini ve kişisel anılarını içlerinde taşırlar.

Partiye başka başka zamanlarda yazılmışlardır. Katılma tarihleri edindikleri tecrübe süresiyle bağıntılıdır. Meselâ 1920'lerde katılanlar devrimci idealizme geniş yer veren bir akımın içine girmişlerdi. Partinin yapısı daha donmamış, totaliter kalıba sokulmamıştı. Fikrî dürüstlük bir komünist için hâlâ değer taşıyordu. Moskova'nın devlet mantığına *(Raison d'etat)* bütün bütün boyun eğmemişti. Partiye 1930'larda katılanlar tecrübelerine çok daha alçak bir düzeyden başladılar. Daha başından, partinin çavuşları tarafından acemi er gibi yönetildiler.

Yine de esas katılma sebepleri, birbirinin aynı olmasa da, birbirine benziyordu: sosyal adaletsizlikler ya da horlanmalar, ekonomik konjonktür dalgalanmaları, sosyal buhranlardan doğan bir güvensizlik duygusu, büyük bir ideal ya da amaca, ya da çağdaş toplumun sallantıda çıkmazları arasında güvenilir ve aydın bir kılavuza kavuşmak isteği. Yeni katılan adam eski kapitalist düzendeki sefaletin çekilmezliğini seziyordu. Rus devriminin parlayan ışığı bu sefaleti olağanüstü bir seçiklikle aydınlatmaktaydı.

Sosyalizm, sınıfsız toplum, devletin göçüp gitmesi... hepsi sanki köşe başında bekliyordu. Yeni katılanların pek azı gelecek günlerin kan ve ter ve göz yaşlarını önceden sezip görebildi. Onların gözünde komünizme dönen her aydın yeni bir Promete'ydi. Yalnız, Zeus'un öfkesiyle kayalara çivilenmiyecekti. «Bundan sonra artık hiç bir şey (diyordu Koestler o günlerde kendi hissettiklerini hatırlıyarak) yeni komünistin iç huzur ve sakinliğini bozmıyacaktı - arasıra beliren, yeniden inancını kaybetmek korkusu dışında...»

Bizim sabık komünist şimdi umutlarına ihanet edildiğinden acı acı yakınmaktadır. Bu onun için şimdiye kadar benzeri görülmemiş bir olaydır. Oysa ilk umutlu bekleyişini ve hayallerini etkili bir şekilde dile getirirken yazılarında tanışık olduğumuz tuhaf bir hava sezeriz. Sonradan hayal kırıklığına uğrayan Wordsworth ve çağdaşları da aynen bu gözle bakmıştır Fransız Devrimi'ne duydukları gençlik dolu ilk coşkunluğa:

Mutluluk o tan ışığında yaşamaktı,
Genç olmak, cennetin ta kendisi!.

Duygu yönünden partisinden ayrılan komünist bazı soylu atalardan geldiğini iddia edebilir. Beethoven birinci konsülün tahta çıkmak üzere olduğunu öğrenir öğrenmez *Erocia* senfonisinin Napolyon'a ithaf edildiğini yazan başlık sayfasını parça parça etmişti. Wordsworth, Napolyon'un taç giymesine, «İnsanlık için acı bir geriye dönüş», demişti. Avrupa'nın her yanında coşkunca Fransız Devrimi'nden yana olanlar sersemlemişlerdi: Halkın kurtarıcısı, tiranların düşmanı Korsikalının kendisi de bir tiran, bir zalimdi.

Aynı şekilde günümüzün Wordsworth'leri de, Stalin'in Hitler ve Ribbentrop'la kardeşlik kurması karşısında şaşkına döndüler. Günümüzde yeni *Eroica*'lar yaratılmamış da olsa en azından bir çok yazılmamış senfonilerin ithaf sayfaları büyük gösterilerle yırtılmıştır.

The God That Failed'de Louis Fischer az çok pişman ve pek de inandırıcı olmıyan bir ifadeyle Stalin mezhebine neden bu kadar uzun zaman bağlı kaldığını anlatmaya çalışır. Bu arada, Stalinizmin verdiği sarhoşluktan sonra insanların kendilerine geldikleri anı belirleyen çeşitli saikleri inceler: Bu sebeplerin bazıları yavaş, bazıları hızlı etki gösterirler. Napolyon yüzünden Avrupa'nın uğradığı hayal kırıklığının etkisi hemen bu derece düzensiz ve ne istediğini bilmez bir haldeydi. Bir zamanlar Napolyon'un askeri olan ve *Kurtarıcı Napolyon Bonapart'a Ağıt* düzen büyük İtalyan şairi Uga Foscolo, Campoformio barışından sonra taptığı insana karşı dönmüştü. Bu dönüş Venedikli bir *Jacobin*'i şaşırtmış olmalı, nasıl Nazi-Sovyet Paktı Polonyalı bir komünisti şaşırttıysa. Ama Beethoven gibi bir adam, despotun cumhuriyetçi maskesini düşürdüğünü görünceye kadar yedi yıl daha Bonapart'ın büyüsünde kaldı. Stalin'in 1930'daki temizlik duruşmalarıyla kıyaslanabilecek bir «gözaçıcı»ydı bu.

Büyük devrimin sözde onu düşmanlardan koruyacak olan zırhlı yumruğa boyun eğmesi - işte bundan daha büyük bir trajedi olamaz. Devrim ertesi bir tiranlığın özgürlük bayraklarıyla donatılması - işte bundan daha iğrenç bir manzara olamaz. Sabık komünist ahlâkî bakımdan en az bir sabık *Jacobin* kadar bu manzarayı ortaya serip ona isyan etmekte haklıydı. Ama acaba, Koestler'in iddia ettiği gibi,

«Olup bitenlerden tek haberi olanların yalnız sabık komünistler olduğu», doğru mu? Tam tersinin doğru olduğunu savunmak riskine girilebilir. Bütün insanlar arasında, olup bitenlerden en az haberi olanlar sabık komünistlerdir.

Ne olursa olsun, sabık komünistlerin pedagojik özentileri aşırı abartılmış görünüyor. Çoğu, (Silone dikkate değer bir istisnadır) hiç bir zaman gerçek komünist hareketinin içinde bulunmamış, gizli ya da açık teşkilâtın yoğun faaliyetine dalmamıştır. Daha çok edebiyat veya gazetecilikle ilgili uçlarda kalmışlardır. Komünist doktrin ve ideolojisinden edindikleri kendilerine özgü kavramlar çoğu zaman kendi edebî sezgilerinden doğmuştur - arasıra kesin, ama sık sık da yanıltıcı sezgilerden.

Daha kötüsü de, sabık komünistin bir türlü kopup ayrılamamasıdır. Önceki çevresine beslediği duygusal tepki onu candamarından yakalamış, kendisinin de katıldığı ya da yarı katıldığı dramı anlamasına engel olmuştur. Çizdiği komünizm ve Stalincilik tablosu koca bir zihinsel ve ahlâkî dehşetler sarayıdır. Buna bakan Mezhep dışı kişiler politikadan şeytan bilimine geçmişlerdir. Artistik etki bazen güçlü olabilir - dehşet ve şeytan nice şiir şaheserlerine girmiştir -; siyasal bakımdan böyle şeylere güvenilmez, hattâ tehlikeli sayılır bunlar. Tabiî, Stalinciliğin hikâyesi de bir dehşet havasına bürünmüştür. Ama bu, unsurlardan ancak bir tanesi: Bu şeytanî unsur bile insanî sebepleri ve ilgileri ortaya çıkaracak bir dile çevrilmeliydi. Sabık komünist böyle bir çeviriye teşebbüs bile etmez.

Koestler az rastlanılır bir içtenlikle kendi kendini eleştirirken şunu kabul ediyor:

«Hâfızamız genellikle geçmişe romantik bir ha-

va verir. İnsan bir inancı terkedince veya bir arkadaşı tarafından ihanete uğrayınca ters mekanizma çalışmaya başlar. Sonradan elde edilen bu bilginin ışığında özgür yaşantı saflığını kaybeder, lekelenir, ekşir. Bu sayfalarda ben (Komünist Partisi'nde) görüp geçirdiklerimle ilgili o günlerin özgür havasını yeniden yakalamaya çalıştım. Bu işi başaramadığımı biliyorum. İnce bir alay, öfke ve utanç giriyor araya. O zamanın heyecanları bir diri sapıklığa, iç kesinlik bir afyonkeşin kapalı evrenine dönüşüyor; dikenli telin gölgesi hâtıraların voltasını kesiyor. Bizim devrin büyük yanıltısına kapılıp onun ahlâkî ve zihinsel sefaletini yaşamış olanlar ya kendilerini tam tersi bir yola koyverirler, ya da bunu hayat boyu bir tehditle ödemeye mahkûmdurlar.»

Bunun bütün sabık komünistler için doğru olması gerekmez. Bazıları hâlâ, kendi tecrübelerinde, Koestler'in anlattığı o marazî taşkınlıkların bulunmadığını sanabilirler. Yine de, Koestler burada, kendisinin de dahil olduğu komünist tipini gerçeğe bağlı ve dürüst bir şekilde canlandırmıştı. Ama kendi tablosunu öteki iddia ile, yani sözcülüğünü ettiği kardeşler zümresinin «olan bitenden haberi olan tek insanlar» olduğu iddiasıyla bağdaştırmak çok zor. Aynı hakka dayanarak iz bırakıcı bir şok geçiren hasta da yaralardan ve cerrahlıktan anlıyan tek kişinin ancak kendisi olduğunu iddia edebilir. Aydın komünist bilse bilse en çok kendi hastalığını bilecektir. Oysa, bırakın tedaviyi, bu hastalığın sebebi olan dış etkilerin niteliğinden bile habersizdir.

Bir çok sabık komünistin evriminde bu mantık dışı duygusallık hâkim durumda. «Ne pahasına olursa olsun karşı koyma mantığı birçok sabık komünisti başlangıç noktasından uzaklaştırmış, bazen faşizme

kadar sürüklemiştir» diyor Silone. Neydi bu başlangıç noktaları? Hemen her sabık komünist komünizm uğruna partisinden ayrılmıştı. Hemen hepsi sosyalizm idealini, Moskova'ya uşaklık eden bürokrasinin kötüye kullanmasına karşı savunma amacıyla yola çıkmıştı. Hemen her biri Rus Devrimi'nin kirli sularını dışarı atarak içinde yıkanan bebeği kurtarmak istemişti.

Er geç bu niyetler unutulmuş ya da terkedilmiştir. Bir kere komünizm uğruna parti bürokrasisinden kopan inkârcı, sonunda komünizmin kendisinden de ayrılır. «Kökü» çok tembelce, hem de yüzeyde aramış olsa da kötülüğün köklerinin işin başında sandığından daha da derinde olduğunu keşfettiğini iddia eder. Sosyalizmi onu sıkılmadan kötüye kullananlara karşı korumaz olur; insanlığı komünizmin hatalarına karşı korumaktadır. Bebeği kurtarmak için Rus Devrimi'nin pis sularını dışarı atmaz; görmüştür ki bebek boğulması gereken bir canavardır. İnkârcı bir dönek olmuştur.

Silone'nin dediği gibi faşist olsun ya da olmasın, başlangıç noktasından ne kadar uzaklaşmıştır? Bu onun eğilimlerine ve zevklerine kalmış bir şey. Stalin'e özgü aptalca inkârcı avı sabık komünisti çoğu zaman aşırılıklara sürüklemiştir. Ama bireysel davranış farkları ne olursa olsun, bir kural olarak, aydın sabık komünist artık kapitalizme karşı çıkmaz olur. Çoğu zaman kapitalizmin savunmasını destekler, işin içine de Stalinciliğin ona benimsettiği tartma yoksunluğunu, dar kafalılığı, doğruya aldırmazlığı ve şiddetli nefreti sokuşturur. Yine de fırkacı kalır. Tersine dönmüş bir Stalincidir. Dünyayı siyah-beyaz görmeye devam eder ama artık renklerin dağılımı başka türlüdür. Komünistken, faşistlerle sosyal de-

mokratlar arasında bir fark görmemişti; komünizme cephe aldığında da, nazizm ve komünizm arasında fark görmez. Bir zamanlar partinin yanılmazlığını kabul etmişti; şimdi kendisinin yanılmazlığına inanır. «En büyük yanıltı»ya bir kere katılmış bir insan olarak, şimdi de zamanımızın en büyük hayal kırıklığına tutulmuştur.

Önceki hayali hiç olmazsa olumlu bir ideali ifade ediyordu. Hayal kırıklığı ise tümüyle olumsuz. Bu yüzden etkisi zihinsel ve siyasal bakımdan kısırdır. Bu haliyle de yine Napolyon devrinin canı yanmış sabık *Jacobin*'ine benzer. Wordsworth'le Coleridge «*Jacobin* tehlikesi»nden adamakıllı endişe duyuyorlardı, korkuları ozanca dehâlarını bile gölgelemişti. Avam Kamarası'nda hayvanlara eziyeti önlemek için sunulan bir kanun tasarısını, «*Jacobin* yasamasının en güçlü örneği» diye suçlayan Coleridge'dir. Sabık *Jacobin*, İngiltere'deki *Jacobin* düşmanlığının sözcüsü olmuştu. Dolaylı ya da dolaysız etkisi birçok kararların arkasında seziliyordu: Müfrit Yazılar ve Haince Haberleşmelere Karşı Çıkan Tasarı, Vatana İhanet Tasarısı, Müfrit Mitingler Tasarısı (1792-4) parlamento reformlarının yenilgisi, *Habeas Corpus* Kanunu'nun iptal edilmesi ve İngiltere'nin dindar azınlıklarının bağımsızlığının bir kuşak boyunca geciktirilmesi. Devrimci Fransa'yla çatışmak gibi, «Tehlikeli serüvenlere girişmenin sırası olmadığından» tutsak ticareti de özgürlük adına yeniden canlılık kazanmıştı.

Hemen aynı yoldan bizim sabık komünist de en iyi niyetlerle en kirli işlere girmekte. Onu her büyücü avının en ön saflarında yiğitçe ilerlerken görürüz. Eski idealine karşı duyduğu gözü kapalı nefret günümüzün tutuculuğuna maya olmuştur. «Refah devleti»nin en yumuşak belirtisini bile «yasayıcı bolşe-

vizm» diye suçlaması pek ender değil. Ahlâkî havaya, altında İngilizlerin anti-*Jacobin* tepkisinin çağdaş bir karşılığının yattığı bir etki yapar. Acaip davranışları içine düştüğü çıkmazı yansıtır. Bu yalnız onun çıkmazı değil, bütün bir kuşağın içinde tutarsız, dalgın bir hayat sürdüğü kör geçitin bir parçasıdır.

Burada çizilen tarihsel paralel iki devrin gerilerine doğru uzanır. Dünya bir zamanlar nasıl Napolyon Fransa'sıyla Kutsal İttifak arasında ikiye bölünmüşse, bugün de Stalincilikle anti-Stalinci ittifak arasında bölünmüştür. Bu bir despotun kötüye kullandığı soysuzlaştırılmış devrimle, bütün bütüne değilse de çoğunlukla tutucu olan guruplar arasında bölünmedir. Pratik siyaset açısından bir seçim o zaman olduğu gibi şimdi de bu şıklarla sınırlı kalmışa benziyor. Yine de bu tartışmanın doğru ve yanlış yanları öylesine umutsuz bir karışıklık içinde ki, uzun erimde ve en geniş tarihsel anlamda yanılgıya düşüleceği hemen hemen kesin.

Dürüst ve eleştirici bir insan bugün Stalin'le ne kadar uzlaşabilirse o zaman da Napolyon'la o kadar uzlaşabilmiş. Ama Napolyon'un bütün şiddet ve sahtekârlığına rağmen Fransız Devrimi'nin söylemek istediği şey yaşamakta devam etti; ondokuzuncu yüzyıl boyunca güçlü yankıları oldu. Kutsal İttifak Avrupa'yı Napolyon'un baskısından kurtarmıştı. Bir an için bu zaferi bir çok Avrupalı selâmladı. Oysa, Castlereagh, Matternich ve Aleksandır I'in «özgürlüğe kavuşmuş» Avrupa'ya sundukları, parçalanan eski düzenin korunmasından başka bir şey değildi. Böylece Devrimin doğurduğu bir imparatorluğun sövgü ve saldırganlığı Avrupa derebeyliğini yeniden canlandırmış oldu. İşte bu, sabık *Jacobin*'in en beklenmedik zaferiydi. Ama artık hem kendisi hem de anti-*Jacobin* amaçları se-

fih, gülünç tarih hataları gibi görünüyordu; zaferi böylece ödemek zorunda kalmıştı. Napolyon'un yenildiği yıl Shelley Wordsworth'e şöyle yazıyordu:

Şerefli bir yoksullukta sesin
Türküler dokudu adanmış gerçeğe, özgürlüğe -
Bıraktın bunları, saldın beni kedere:
Böyle olmaktansa olmaz olaydın.

Eğer bizim sabık komünist tarihten biraz anlasaydı bu ders üzerinde uzun boylu düşünürdü...

«Çok, çok daha alçaktır senin düşmanın» diye yazılmalıydı *The God That Failed* ve o sayfalarda ifadesini bulan ehveni şer felsefesi için. Bu kitabın yazarlarının Batı'yı Rusya'ya karşı savunurken gösterdikleri şevk, bazen kararsızlık, bazen ideolojik inanç kalıntılarıyla söner gibi olur. Kararsızlık içlerini döktükleri satırların arasında ya da tuhaf kaçan parantezler içinde saklıdır. Meselâ Silone bir komünist olarak baş kaldırdığı Mussolini öncesi İtalya'sını hâlâ yalancı demokrasi olarak tanıtır; Mussolini ertesi İtalya'sının daha iyi olduğuna zor inanır. Ama Stalinci düşmanını «Çok, çok daha alçak» sayar. Silone, ehveni şeri kabullenmenin kendi kuşağının Avrupalısına nelere malolduğunun bu kitabın öteki yazarlarının hepsinden daha çok farkında. Louis Fischer komünizm ve kapitalizmin, her ikisinin birden inkârını öğütler, ama ikinciyi inkâr çok daha âciz bir yüzünü-ak-çıkarma formülünü andırmakta; yeni kurduğu Gandhiizm mezhebi ise insanda uygunsuz bir kaçış izlenimi bırakmakta. Ama, bütün numaraları ve anti-komünist çılgınlığı arasında arasıra birkaç tereddüdü dile getiren adam yine Koestler. «...eğer tarihi araştırır da uğruna devrimlerin başlatıldığı yüce

amaçlarla, vardıkları acı sonları karşılaştıracak olursak, *hastalık bulaşmış bir uygarlığın nasıl kendi devrimci evlâtlarına da hastalık bulaştırdığını* tekrar tekrar görürüz.» (İtalikler benimdir). Eğer, «Devrimci evlât», yani komünizm, gerçekten baş kaldırdığı uygarlıktan «hastalık» kapmışsa o zaman evlât ne kadar tiksindirici olursa olsun kötülüğün kaynağı onda değil, o uygarlıktadır. Ve Koestler, Whiteker Chambers usûlü uygarlığı «savunanlar»ın avukatı olarak ne kadar çaba gösterirse göstersin, bu böyle olmakta devam edecek. Daha da şaşırtıcı olanı başka bir düşünce... Koestler itiraflarını beklenmiyen bir sona bağlamakta :

«Komünist partisinde yedi yıl görev aldım - Yakup'un, kızı Raşel'i elde etmek için Laban'ın koyunlarını güttüğü süre kadar. Süre dolunca gelin onun kara çadırına sokuldu; arzusunu güzel Raşel'le değil, çirkin Leah'la söndürmüş olduğunu ancak ertesi sabah farketti. Bir hayâlle yatmış olmanın verdiği şoktan bir daha kurtuldu mu, bunu merak ederim. Acaba sonradan hiç buna inandığına inandı mı? Acaba efsanenin mutlu sonu tekrarlanacak mı? Çünkü yeni baştan bir yedi yıllık emek pahasına Raşel de Yakup'a verilmiş ve hayâl gerçek olmuştur. Ve onun ona duyduğu aşk karşısında yedi yıl bir kaç gün gibi geçivermişti.»

İnsan, Yakup-Koestler'in, sabırla «hayâlin gerçek» olmasını bekliyecek yerde Laban-Stalin'in koyunlarını gütmekten vazgeçmekle acele edip etmediğini düşündüğünü sanabilir doğrusu.

Bu sözler herhangi bir kimseyi cezalandırmak şöyle dursun, suçlamıyordu bile. Bu sözlerin amacı, tekrar edelim, karmaşık düşünceleri ferahlatmaktır; ve

bu karmaşıklığın acısını yalnız sabık komünist aydın çeker.

Yeni makalelerinden birinde Koestler öfkesini bizim eski liberallere yöneltmiş. Bu liberaller eski bir komünistin bu aşırı anti-komünizm yardakçılığına şaşmış, ona «Kiliseden atılmış bir papazın bir kızı dansa götürmesi»ni seyreden sıradan insanların tiksinen gözleriyle bakıyorlardı. Bizim eski liberaller haklı olabilirler: Bu tuhaf anti-komünizm türü onların gözünde bir papaz eskisinin sadece bir kızı değil, bir orospuyu dansa götürmesine benziyebilir.

Sabık komünistin içinde bulunduğu akıl ve duygu karmaşası onu herhangi bir siyasal faaliyet için uygunsuz kılmakta. Ya önceki ideallerine ya da burjuva toplumunun ideallerine ihanet etmiş olmanın verdiği belirsiz bir duyguyla büyülenmişti. Koestler gibi her ikisine birden ihanet ettiğini sanan iki yanlı bir kavram da olabilirdi bu. Sonra, suçluluk ya da belirsizlik duygusunu bastırmaya, ya da olağanüstü bir belirsizlik ve saldırganlık gösterisiyle onları örtmeye çalışır. Tedirgin vicdanın, dünyaca, vicdanların en huzurlusu olarak tanınmasında direnir. Artık bir tek amaç onu ilgilendirmektedir: Kendi kendini haklı çıkarmak, başka bir şey değil. Ve bu da her türlü siyasal faaliyet için en tehlikeli olanı.

Görünüşe göre sabık komünist aydının yapabileceği tek şey kargaşanın üstüne yükselebilmektir. Kendi benliğine zarar vermeden Stalinciler arasına ya da anti-Stalinci Kutsal İttifak'a katılması imkânsız. Öyleyse bırakalım onu gruplaşmanın dışında kalsın. Yeniden eleştirici bir sezgi ve zihinsel bir tarafsızlığa kavuşmaya çalışsın. Siyaset şöleninde kaşık sahibi olmak gibi ucuz tutkularını yensin. Eğer dünya ile barış yapması kendini fedâ etmesine ya da suçla-

masına maloluyorsa, bırakalım hiç olmazsa benliğinde barışa kavuşabilsin. Bu, sabık komünist yazar ya da aydın fildişi kulesine çekilsin demek değil (fildişi kuleye duyduğu nefret eskidenberi onun içinde). Onun yerine bir *gözlem kulesi*'ne çekilebilir. Dünyanın bu kabaran kargaşasına uzaktan dört gözle bakmak, bu kargaşadan ne çıkacağını dikkatle gözlemek ve yorumlamak... keskin gözlemin, dikkatli yorumun ne yazık ki çok arandığı bir kuşağa sabık komünistin sunabileceği en onurlu görev işte bu. (Yetenekli sabık komünist yazarlar yedilisinin kitaplarında felsefe ve öğüdün bu kadar bol, gözlem ve yorumun ise bu kadar kıt olmasına şaşmamalı.)

Acaba aydın kişi bu dünyanın gerçekten bir uzak gözlemcisi olabilir mi? Yan tutmak gerçekte kendinin olmayan araçları ona benimsetse bile zaten bir yanı tutması gerekli değil mi? Olabilir, ama öyle büyük «aydın kişiler» tanırız ki geçmişteki benzer durumlarda belirlenmiş herhangi bir amacı benimsemekten kaçınmışlardır. Davranışları çağdaşlarının bir çoğuna anlaşılmaz gelmiştir. Ama tarih onların yargılarının, çağlarının korku ve nefretlerinden üstün olduğunu ispatlamıştır. Burada üç isimden söz edilebilir: Jefferson, Goethe ve Shelley. Her üçü de başka başka biçimlerde Napolyoncu düşünüşle Kutsal İttifak arasında bir seçim yapmak zorunluluğu karşısında kalmışlardı. Her üçü de, yine değişik yollardan, seçimden kaçındılar.

Jefferson Fransız Devrimi'nin ilk kahramanca döneminde onun en sağlam dostuydu. Terörü bile affetmeye niyetliydi. Ama Napolyon'un «askeri despotizm»inden tiksinerek yüz çevirdi. Yine de Bonapart'ın düşmanlarıyla bir alış verişi yoktu, ne de, kendi deyimiyle, «iki yüzlü kurtarıcılar»la. Uzak kalışı sa-

dece genç ve tarafsız bir cumhuriyetin çıkarlarına uyduğu için değildi; onun cumhuriyet inancının ve demokrasi tutkusunun tabii sonucuydu. Jefferson'un tersine Goethe tam fırtınanın ortasında yaşadı. Önce Napolyon'un müfrezeleri, sonra da Aleksandır'ın askerleri onun Weimar'ında ordugâh kurdular. Prens'in Bakan'ı olarak Goethe fırsattan faydalanarak her ikisinin önünde de eğildi. Ama bir insan ve bir düşünür olarak uzakta ve tarafsız kaldı. Fransız Devrimi'nin büyüklüğünün farkındaydı ve fâcialarî karşısında çok şaşırdı. Valmy'de Fransız toplarının sesini daha iyi bir devrin başlangıcı olarak selâmladı ve Napolyon'un çılgınlıklarını gördü. Almanya'nın Napolyon'dan kurtuluşunu alkışladı. Bu «kurtuluş»un perişanlığının da farkındaydı. Bu meselelerde olduğu kadar başka bakımlardan da uzak kalması ona «Olimposlu» ünvanını kazandırdı. Ve bu ünvan her zaman pohpohlamak için kullanılmıyordu. Ama onun Olimposlu görünmesinin sebebi hiç de çağdaşlarının alınyazısına ilgisiz kalması yüzünden değildi. Bu onun dramını, her biri çözümlenmez bir doğru-yanlış dolambacı olan amaçları benimsemek isteksizliğini gizliyordu.

Son olarak Shelley iki dünyanın çatışmasını genç ve büyük ruhunun bütün yanıp tutuşan heyecan, öfke ve umuduyla seyretti. O Olimposlu değildi, şüphesiz. Yine de, bir an için olsun, savaşanların kendilerini haklı çıkaran iddia ve yapmacıklarını kabul etmedi. Kendinden yaşlı olan sabık *Jacobin*'lerin tersine, cumhuriyetçi *Jacobin* düşünüşüne bağlı kaldı. III. George devri İngiliz vatandaşı olarak değil, bir cumhuriyetçi olarak karşıladı Napolyon'un düşüşünü - «Özgürlüğün mezarı üstünde dansedip eğlenen o en ihtirassız esir»in düşüşünü...

Ama bir cumhuriyetçi olarak biliyordu ki, «Erdemin» Bonapartçı kuvvet ve sahtekârlıktan «daha ölümsüz bir düşmanı var» - Kutsal İttifak'ta vücut bulan «Eski Töre, Kanunî Suç ve Kanlı İnanç».

Her üçü de - Jefferson, Goethe, Shelley - bir bakıma zamanlarının büyük çatışmasına yabancıydılar ve işte bu yüzden kendi devirlerini her iki yandaki korku ve nefret dolu partizanların yaptığından çok daha doğru, çok daha derinlemesine yorumladılar.

Ne yazık, hem ne ayıp ki, sabık komünist aydınların çoğu Goethe ve Shelley yerine Wordsworth ve Coleridge geleneğini izlemek eğilimindeler!*

* *Russia in Transition*'dan, 1957, s. 223-36.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ/MARKSİST OLMANIN ÖNEMİ / B. Kagarlitski ... 5
Teknik Bir Yönelim 8
«Batıcılığın» Çelişkisi 12
Bir Sol Alternatifin Şekillenmesi 15

I. TARİHSEL PERSPEKTİF 21
II. DEVRİMİN SÜREKLİLİĞİNDEKİ KOPUŞLAR 44
III. TOPLUMSAL YAPI 67
IV. SINIF MÜCADELESİNDEKİ TIKANMA 91
V. SOVYETLER BİRLİĞİ VE ÇİN DEVRİMİ 113
VI. SONUÇLAR VE OLASILIKLAR 135

EK/SABIK KOMÜNİSTİN VİCDANI 158

Bitmemiş Devrim

Rusya 1917-1967

"Rus Devrimi, geçmişin en büyük toplumsal alt üstlüklerinden daha derinlere inen sorunlar yaratmış, çok daha şiddetli çatışmalara yol açmış, çok daha büyük güçleri önüne katıp sürüklemiştir. Yine de, asla sona ermiş değildir devrim. Hâlâ hareket halindedir. Hâlâ keskin ve beklenmedik dönüşleri ile şaşırtabilir bizi."

İSAAC DEUTSCHER

belge yayınları